

SLOVENSKÁ REČ

52|1987|6|

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

M. Patáková, Poetizačná a kontaktná funkcia opakovania v autorskej reči ■ J. Findra, Štylistika úvodzoviek ■ V. Uhlár, Z hydronymie Ponitria: názvy so sufixom *-ňa*, *-ina* a *-ica* ■ I. Nemec, K vzniku slovenských hanlivých pojmenovaní *bagáž*, *banda* a *zberba*

DISKUSIE

J. Horecký, Obsah, forma a funkcia syntagmy

SPRÁVY A POSUDKY

PhDr. Vlado Uhlár sedemdesiatpäťročný. M. Majtán ■ Konferencia o komunikácii a interpretácii textu. F. Malec ■ Preklad včera a dnes. J. Mlacek ■ Zborník o nárečovej lexikografii. J. Šikrová ■ LIŠČÁKOVÁ, I. — GRÜNDLEROVÁ, V. — VALENT, O. — BENÍK, G.: Francúzsko-slovenský slovník. J. Sivák



VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
81430 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

- M. Patáková, Poetizačná a kontaktná funkcia opakovania v autorskej reči 321
- J. Findra, Štylistika úvodzoviek 335
- V. Uhlár, Z hydronymie Ponitria: názvy so sufixom -ňa, -ina a -ica 343
- I. Němec, K vzniku slovenských hanlivých pojmenovaní *bagáž, banda* a *zberba* 357

DISKUSIE

- J. Horecký, Obsah, forma a funkcia syntagmy 362

SPRÁVY A POSUDKY

- PhDr. Vlado Uhlár sedemdesiatpäťročný. M. Majtán 367
- Konferencia o komunikácii a interpretácii textu. F. Mlacek 368
- Preklad včera a dnes. J. Mlacek 371
- Zborník o nárečovej lexikografii. J. Šikrová 374
- LISČÁKOVÁ, I. — GRÜNDLEROVÁ, V. — VALENT, O. — BENÍK, G.: Francúzsko-slovenský slovník. J. Sivák 373

Marta Patáková

POETIZAČNÁ A KONTAKTOVÁ FUNKCIA OPAKOVANIA V AUTORSKEJ REČI

1. V štruktúre umeleckej prózy — v dialógoch, vo vnútornej reči postáv i v autorskej reči — je veľmi výrazným prvkom opakovanie (recidíva, reduplikácia, iterácia) výrazu. Opakovanie máva rozmanité podoby; jednoduché zdvojenie slov, opakovanie výrazu tesne za sebou i na väčšiu vzdialenosť, opakovacie figúry, opakovanie vetných konštrukcií, návratné slová — kľúčové výrazy, refrénovité opakovanie a i. Variabilnosť opakovania v umeleckej próze však nie je iba formálna, odráža sa i v jeho funkciách. Na daktoré z nich sme už poukázali (Patáková, 1985). Išlo o tie funkcie, ktoré opakovanie plní v dialógu umeleckej prózy. Zdôraznili sme, že prítomnosť adresáta vplýva na funkcie opakovania. Opakovanie slova, výrazu alebo celej vety vyznieva ako bezprostredná reakcia zúčastnených postáv na obsah replík, ako výraz ich subjektívneho postoja (súhlasu, nesúhlasu, irónie, hnevu, opovrhnutia, ale aj apelu). Veľmi dôležitá je takisto aj charakterizačná a kontaktovej funkcia pri nadväzovaní jednotlivých replík.

Ak porovnávame funkcie opakovania v reči postáv (RP) a v autorskej reči (AR), zistíme, že daktoré sa rovnako uplatňujú v oboch pásmach umeleckej prózy (emócie, dôraz, kontaktovej funkcia), iné sú príznačné najmä pre autorskú reč (poetizačná funkcia). Z hľadiska formy sú markantné rozdiely v priestorovom rozložení opakovaných výrazov. Pokým v dialógoch sa opakuje prevažne lineárnym smerom (okrem opakovania z repliky do repliky alebo kľúčového výrazu), v autorskej reči sa opakuje lineárne i vertikálne, kombinovane, syndeticky i bezspojkovo, jednoducho i zložito, tesne za sebou i prerývane, na malej i väčšej textovej ploche, z vety do vety, z odseku do odseku, refrénovito aj návratne na viacerých stránkach textu. Výraznú kontaktovej funkciu má opakovanie z pásma do pásma: z autorskej reči do reči postáv a opačne, z dialógu do vnútornej reči a naopak alebo v rozličných (aj trichotomických) permutáciách. V autorskej reči sa opakovanie viacerých druhov často kumuluje

a býva súčasťou segmentácie textu. Možno práve pre túto funkčnú a formálnu variabilnosť je veľmi obľúbeným prostriedkom našich prozaikov. V slovenskej próze — od klasikov až po súčasnosť — niet vari autora, ktorý by nevyužil možnosť realizovať svoj zámer pomocou opakovania, pravdaže, s rozdielnou frekvenciou a s menšou či väčšou dávkou umeleckého majstrovstva.

Pre spomínané špecifiká bolo opakovanie už neraz predmetom skúmania (Bečka, 1948, 1968; Miko, 1965, 1982; Mistrík, 1965, 1985; Peciar, 1968; Findra, 1966; Grepl, 1967, 1968; Patáková, 1970, 1985; Bajziková, 1978; Augustinská, 1980, 1981 a i.).

Na fungovanie recidivy výrazu v AR sa v našej štúdii zameriame podrobnejšie.

2. Hneď na začiatku našej analýzy treba zdôrazniť, že primárnou funkciou opakovania v AR je poetizačná funkcia, ktorá sa podľa výstižnej formulácie F. Miku (1978) „dotýka hraníc epiky a lyriky“. Opakovacie figúry typické pre veršované útvary (anafora, epizeuxa, epifora, epanastrofa) prechádzajú do štruktúry prozaických textov a tým nielenže stierajú hranice medzi poéziou a prózou, ale do popredia sa dostáva estetická, poetizačná funkcia opakovania.

Z hľadiska frekvencie najrozšírenejšou podobou opakovania v AR je anaforické opakovanie a lineárne opakovanie slov tesne vedľa seba alebo prerývane; epanastrofa sa vyskytuje zriedkavejšie a epifora najmenej.

2.1. Pre text umeleckej prózy je najbežnejší taký typ anafory, ktorá vzniká dvojnásobným, trojnásobným alebo viacnásobným opakovaním rovnakých slov na začiatku viet. Takáto lineárna anafora je veľmi obľúbeným prostriedkom našich prozaikov, slúži na vyjadrenie subjektívneho postoja autora, zvyrazňuje jeho výpovede a úvahy o situácii, postavách. Dakedy však pôsobí aj trocha nadnesene, pateticky. Ide o lineárnu anaforu tohto typu (ZV = základný výraz, OV = opakovaný výraz):

ZV ——— OV ———> OV (— — —> OV) ...

Darmo ma oči horia ako oheň vo vyhni. *Darmo* z nich srší mladosť ako iskry z ohňa. *Darmo* hovoria o ňom, že vie kuť podkovy šťastia ... (Figuli) — *Šesťdesiat* hlavní pozdvihlo sa otvormi proti nim. *Šesťdesiat* pušiek bralo si na mušku najodvážnejší výkvet ľudu Šajavskej doliny. (F. Král) — *On* ho podšturával proti dedine, *on* urobil z neho panského psa, ktorý štekal na svojich. (Urban)

Láska je všade tá istá. *Láska* zabíja ľudí. *Z lásky* sa rodia deti. *Láska* znepriateľuje rodičov s deťmi, ktoré samy vstupujú láskou v rodičovstvo. (F. Král)

2.2. „Opakovanie výrazu alebo konštrukcie je vždy príznakom expresívnosti prejavu,“ píše J. Mistrík v jednej štúdii o expresívnosti (1965). Expresívny účinok anaforického opakovania ešte väčšmi vynikne vtedy, keď sa opakovaný výraz dostáva na čelo nového odseku, kde jeho poetizačnú funkciu podporí segmentácia textu na odseky. Takúto anaforu — na rozdiel od predchádzajúcej — možno nazvať vertikálnou anaforou:

Život za jedno slovo.
 Život za jeden úsmev. (Jašík)
Nohy, mŕtve trávy starého herbára, šušťali z komôrky do pitvora. *Nohy*,
 kladivá bijúce do zvúčnej nákovy zmrznutej zeme... (Jilemnický)
Tvár leží neviadne na operadle kresla.
Tvár Evelíny zostáva nepohnutá. Oči sú zavreté...
Tvár orámovaná samotou. (Chrobák)
 V uvedených príkladoch je ešte markantnejší autorov zámer o poeti-
 záciu prózy a o vystupňovaný estetický účinok opakovania. Možno ju
 znázorniť takto:

ZV
 ↓
 OV
 ↓
 OV
 .
 .
 .
 OV

2.3. Pozoruhodná je v umeleckej próze kombinácia týchto dvoch typov
 anaforického opakovania, ktorú preto nazývame kombinovanou anaforou.
 Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch typov sa tu opakuje dvoma smermi:
 lineárne aj vertikálne, opakovanie je rozložené na väčšom úseku textu:

Už sú i zemiaky vykopané. Už sú i zložené vo dvoch zápravách v pivnici...
Už je i kapusta zobratá. Už je i postrúhaná a natlačená s kôprom i rascou
do suda. Už i pena vystupuje spod dosiek...
Už sú i dve jarky zarezané, droby z nich pojedené...
Už je i obilie vymlátané, už i drevo pod ústreším nachystané. (Chrobák)

Dobre sa tu ukazuje, ako lineárne opakovanie slova *už* so sponou a
 spojkou *i* naznačuje spolupatričnosť dvoch syntaktických celkov, kým ver-
 tikálne opakovanie toho istého slova uvádza nový motív v autorskom
 opise. Dvojsmernosť takejto anafory v próze dobre vystihuje grafické
 znázornenie:

ZV —→ OV
 ↓
 OV —→ OV —→ OV
 ↓
 OV

Anaforické opakovanie na začiatku odsekov možno ešte formálne roz-
 deliť na jednoduché a zložené. Za jednoduchú budeme považovať takú
 anaforu, v ktorej sa základný výraz opakuje iba raz, v zložitej anafore
 pôjde o viacnásobné opakovanie. Je evidentné, že pri niekoľkonásobnom

opakovaní je opakovaný výraz nápadnejší a expresívna sila opakovania sa graduje. Zložité typy anafory majstrovsky využíva napr. J. C. Hronský vtedy, keď mu ide o prehĺbenie citovej alebo etickej sféry, o vyjadrenie zložitého vnútorného stavu alebo o vystihnúť citových polôh postavy, ale súčasne aj o výstižný opis vlastných filozofických úvah a subjektívnych postojov. Porovnajme:

Potom zaklínal *tých*, čo vymysleli železnice a vysoké komíny.

Tých, čo sprznili aj mnohú úrodnú brázdú a vtisli sa do útrobov zeme, vyhrabovali z nich železo, biele a čierne diamanty...

Tých, čo majú dosť, a *tých*, čo majú ešte viac.

Zaklínal *tých*, čo plačú i čo sa smejú...

...

Zaklínal *tých*, čo kradnú rodnú mater, seba, chlieb, krv...

A zasa hrudu medzi prstami (zaklínal) a tú neviditeľnú chrobač, čo mu zožra-
la už silu...

Takto zaklínal, hoci *ani* nemyslel veľmi, *ani* nedýchal, *ani* slovo nepovedal, *ani* vlhkú hrudku nerozmrvil medzi prstami. (Hronský)

Netreba vari zdôrazňovať, že takýto komplikovaný typ anaforického opakovania, v ktorom sú jeho jednotlivé časti lokalizované raz tesne za sebou, inokedy oddelené od seba priestorovo iným autorským opisom, má silný estetický účinok. Keďže tu jednotlivé časti anaforického opakovania nie sú vždy za sebou, môžeme hovoriť o prerývanej anafore. Okrem estetickej funkcie plní takéto opakovanie aj inú — kontaktnú funkciu: spája ponad text jednotlivé parciálne motívy, ktoré sú súčasťou rozsiahlej umeleckej enumerácie, kde dominantným prvkom je sloveso *zaklínať*, hoci sa viackrát zámerne eliduje. Okrem toho, že opakovanie je tu úzko späté so segmentáciou textu na odseky, slúži zároveň na odstupňovanie textu — zvyrazňuje sa ním jeho istá časť, ktorá sa takto dostáva na vyššiu rovinu ako ostatný text, stáva sa nápadnou a pútavou. Poetizačnú funkciu a expresívny účinok graduje ešte takmer pravidelná kombinácia anafory so syntaktickým paralelizmom.

2.4. V anaforickom opakovaní prvého i druhého typu, teda pri lineárnom opakovaní výrazov na začiatku viet i pri opakovaní na začiatku odsekov, je zo sémantického aspektu citeľná umelecká enumerácia. Ako prvok inej štýlovej roviny pôsobí v umeleckej próze niekedy veľmi stroho napr. u Jilemnického, kde obsahuje ešte aj číselné údaje:

A veža kostola — to je vojvodcovský buzogán, ovládajúci celú dedinu.

Dedina je 1312 hniújúcich chalúp.

Dedina je 1627 ľudí mužského i ženského pohlavia.

Dedina je 86 novorodeniát, z ktorých 50 % zomiera do roka prirodzenou i neprirodzenou smrťou.

...

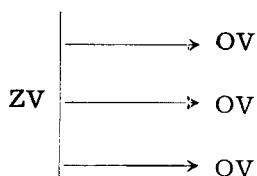
Dedina sa modlí sama k sebe.

Dedina trpí pod akýmkoľvek Pilátom ... (Jilemnický)

Od takejto enumeračnej anafory, ktorá je (aspoň na začiatku) prostým vyratúvaním faktov, pravdaže, s jasným umeleckým zámerom, sa odlišuje taká anafora, v ktorej základný výraz nadobúda opakovaním (často i lineárnym) postupne väčšiu a väčšiu intenzitu, jeho význam sa graduje, alebo sa opakovaním ZV prechádza od vyratúvaných jednotlivostí k zo-
všeobecneniu:

Vedel, že nevyšiel náhodou na drevo pod okno ... *Vedel*, ako pomaly nahma-
tával nohami okraje polien, ako opatrne odchodil od okna a ... Ba *vedel* viac:
vedel, že to, čo videl, nebolo príčinou, ale len prostriedkom, ktorý ho utvrdil ...
(Urban) — Učiteľ nemá zmlčovania. *Niektó* vyplul dva zuby, *niektó* má celý
chrbát dosekaný od palice, *niektó* dokonca pri tabuli zamdlel. (Švantner) —
... od samého dna jeho duše vysávala želania, ukrývané, dravo naliehavé:
byť prvý v dedine. *prvý* za každú cenu, *byť pred všetkými a nad všetkými!*
(Andruška)

Enumeračný typ anaforického opakovania slúži autorovi na rozloženie
jednej veľmi zložitej myšlienky do viacerých menších celkov. Znázorníme
ju takto:



2.5. V štruktúre textu umeleckej prózy sú i také anaforické opakovania, v ktorých je základný výraz iba východiskom na ďalšie postupné rozvíjanie motívu opakovaním a pripájaním nových faktov. Takéto opakovanie je v umeleckom texte nápadné aj pre svoju formálnu úpravu: súvisí s rozsahom odseku. Základný výraz tvorí spravidla jeden samostatný krátky odsek, opakovaný výraz býva tiež na čele nového odseku, ale má pri sebe viacero rozvíjajúcich výrazov alebo vetu:

Krajina na veky k hladu odsúdená ...

Krajina na veky k hladu odsúdená, a preto vitajte Vianoce, donášajúce
teplé sny a zvesti lepšieho života! (Jilemnický)

Bola ženou iného.

Bola ženou iného, ale nepatrila nikomu. (Figuli)

Biele.

Biele obliečky, *biele* posteľe, *biele* náradie, *biele* steny.

I ľudia v bielom.

Ticho.

Ticho pri lôžku, *ticho* v miestnosti, *ticho* za dverami, *ticho* pod oblokom.

I ľudia tichí. (F. Kráľ)

Protikladom k postupne sa rozširujúcej anafore je náhle zužovanie základného výrazu. Pri opakovaní sa postupne alebo naraz strácajú rozvíjacie vetné členy a zostáva iba jadro základného výrazu — kľúčové slovo, ktoré zaznieva ako ozvena ZV, napr.:

Matej Rovňan sa *chcel* vziť do sladkého pocitu šťastia.

Chcel sa potopiť v jeho chladných vlnách.

Chcel. (Urban)

Kto tam bude bdieť nad Luciou v dňoch súženia, keď sa jej zmocní strašná clivota? *Kto* jej podá pomocnú ruku? *Kto?* (Figuli)

Prehľadne možno tieto dva typy anafory v próze naznačiť takto:

ZV
↓
OV + xxx
↓
OV + xxxxx

ZV + xxxxx
↓
OV + xxx
↓
OV

Analýzou anaforického opakovania ako jedného z parciálnych problémov tejto širokej problematiky v štruktúre umeleckej prózy sme chceli poukázať nielen na jeho poetizačnú a kontaktnú funkciu, ale aj na variabilnosť jeho foriem.

3. Rovnako ako anafora poetizačným zámerom v autorskej reči slúži aj lineárne opakovanie výrazu, ktoré svojou formálnou rozmanitosťou azda ešte prevýši variabilnosť typov anaforického opakovania. Z hľadiska lokalizácie v texte môžeme vyčleniť tri základné typy lineárneho opakovania, a to: opakovanie v rámci vetného celku, opakovanie v rámci vetrnej štruktúry a opakovanie mimo rámca vetrnej štruktúry v podobe osamostatneného vetného člena. Každý tento typ obsahuje ešte viacero rozmanitých podtypov, na ktoré poukážeme v ďalšej analýze.

3.1. V štruktúre textu autorskej reči v porovnaní s výstavbou dialógov niet vari lineárneho opakovania-zdvojenia slov tesne za sebou bez štylistického príznaku, tzv. „mimovoľného opakovania“, ktoré je príznačné pre spontánne hovorené prehovory. Opakovaný výraz v AR intenzifikuje modálnu hodnotu ZV, je nositeľom expresívneho príznaku a pod. Jeho intenzifikačnú silu stupňuje najčastejšie spojenie s časticou, atributívnym slovom alebo s deiktikom, napr.:

Jemu zostala len povinnosť a *tých sedem, sedem* fafrnkov, až *sedem* fafrnkov. (Šikula) — Pepitový kabát *sa zajakával, ój, zajakával* a sledil po povale. (Jašík) — Roky plynuli, krv dozrievala a *prúd, nekonečný, strmý prúd* života ju vliekol. (Figuli) — Hral *veselú, takú veselú*, že mu až nohami pomykalo. (Urban) — Ale aj na malú chalupu treba *mnoho pálenky*, Jezu, *závratne mnoho pálenky* treba. (Ilronský)

Lineárnym opakovaním (zdvojením) slovíes sa v AR naznačuje časové pretrvávajúce deja. Namiesto zdĺhavého opisu časových okolností autor jednoduchým opakovaním zobrazí dlhší časový úsek alebo trvanie deja či pohybu v čase. Najvýraznejšie sa v tejto funkcii uplatňuje jednoduché asyndetické zdvojovanie slovíes alebo ich opakovanie v podobe triády:

Je to ničomnosť, vie sám, ale *sedí, len sedí* a nehýbe sa. (Timrava) — Prižmuraval oči ako rys a *tancoval, tancoval*, akoby sa chcel utancovať. (Urban) — Osirelý krdlík na ulici *čaká, čaká*. (Hečko) — Rozplakala sa nahlas a potom len *plakala, plakala a plakala*. (Šikula) — Ona sa poberie, chytí ho za ruku, vedie do chalupy rovnó pred okrúhlu pec a *hreší ho, hreší*. (Hronský)

Tento veľmi frekventovaný typ opakovania je v umeleckej próze prejavom hovorovosti, približovaním sa k reči ľudových rozprávok. V konečnom dôsledku je však takéto opakovanie aj zdrojom expresívnosti celej výpovede. V niektorých prípadoch tohto typu opakovania však ťažko odlišiť, či ide o náznak časového trvania deja alebo sa ZV opakovaním graduje, resp. či sa súčasne realizujú obidve funkcie opakovania výrazu, napr.:

Strýko Berto len *šľahal a šľahal* kone... (Šikula) — Bojnický pán pustil koňa, nestaral sa o uzdu, *kričí, kričí* a zatína bičom pandúra. (Hronský) — Nevidela ju, lečo mala zaliate oči, no *bila ju, bila*... (Hronský) — Mal dobrú žandársku školu, *píše, píše, píše*, poštári ani nestačia s jeho listami chodiť. (Šikula) — Florián len oči prevrátil a *mlel, mlel* ako na mlynčeku. (Urban) — Zložila hlavu do dlani a *myslela, myslela*, až jej hlava pukala od vzrušenia. (Jašík)

Ako ukazujú uvedené doklady, v mnohých prípadoch sa opakovaný výraz ešte stupňuje prirovnaním, vedľajšou vetou explikatívneho charakteru alebo citovou odmlkou.

Pri reduplikácii motorických slovíes možno pobaďať úsilie o náznak istej „zotrvačnosti pohybu“, príp. sa ním zvýrazňuje rýchlosť pohybu v čase:

Neobzerá sa, len ruky zatína a *kráča, kráča*, takže mu ostatní skoro nestačia. (Urban) — Hromadili sa neprijemnosti, zrady, hnevy a *tahali, tahali* ich čoraz hlbšie do trasoviska. (Urban) — A schody sa *točili, točili*. — Klopkanie paličky sa *vzdalovalo, vzdalovalo*. — Otrhané a zaprášené postavy *idú, idú*, nevidieť im konca. — Strčil hlavu do okna. Lampáš sa len *blíži a blíži*. — Veverica spravila premet a *padá, padá*, nevediac sa zastaviť. (Jašík)

Zriedkavejšie sa lineárnym opakovaním slovíes zobrazuje spomalený pohyb; do popredia sa tak dostáva emocionálna pôsobivosť opisovanej situácie, napr.: *Život sa z a s t a v u j e ... z a s t a v u j e ...* — *Tuho stíska zakrvavený nožík, ale prsty mu p o v o ľ u j ú, p o v o ľ u j ú a nožík vypadol*. (Jašík)

Aj lineárne opakovanie v rámci vetného celku — podobne ako anafora — máva enumeračný charakter. Nejde tu síce o opakovanie takých rozsiahlych celkov, ale zväčša sa opakujú iba slovné spojenia, a to tak, že jeden z výrazov zostáva stabilný a druhý sa obmieňa:

Helena — *vášnivá turistka, vášnivá lyžiarka, vášnivá v láske, vášnivá v nenávisti*. (Mitana) — Hltal upretými smutnými fialkovými očami *každý jej pohyb, každú črtu v tvári, každú záplatu na jej sukni*. (F. Král) — Len aby bola čím ďalej od neho. V hlave jej hučí, je to *hukot vetra, hukot prúdu, hukot krvi*. (Švantner) — *Za jeho jediný dotyk, za jediný úsmev, za jediné láskavé slovo* boli by ochotné podstúpiť muky. (Figuli)

Časti umeleckej enumerácie tvoria zväčša triády, v ktorých prekvapujú nečakané spojenia významovo veľmi vzdialených výrazov (*vášnivá turistka — vášnivá v láske, každú črtu v tvári — každú záplatu* a pod.) späť do spoločného enumeračného celku rovnakým opakovaným výrazom.

Sú však aj zložitejšie enumeračné konštrukcie lineárneho charakteru, ktoré sú zaujímavé tým, že v ich úvodnej časti je iný typ opakovania výrazu a v rámci samotnej enumerácie sa základný výraz namiesto opakovania eliduje:

Chcem byť pripravená na prácu i na lásku. Veď *láska* je mnohoraká a treba ju poznať. *Láska k rodičom, láska k deťom, láska k starcom, láska k mládeži, láska k vlasti, láska k veľkým i malým ľuďom, láska k prostej i tvorivej práci, láska k životu, k prírode, k svetu*. (Figuli)

Napriek tomu, že v jednotlivých častiach tejto enumeračnej konštrukcie nejde len o výrazy významovo ďaleké, ale aj silno kontrastujúce, pociťujeme, že poetizačná funkcia lineárneho opakovania nie je tu už taká prioritná, oslabuje sa a stráca aj jeho expresivita.

3.2. Jeden typ lineárneho opakovania by sme mohli nazvať explikatívnym opakovaním. Jeho funkcia je od predchádzajúcich lineárnych opakovaní odlišná. Základný výraz prináša istú informáciu, opakovaný ju podopiera, vysvetľuje, alebo prináša nové skutočnosti. Aj tu ide o recidívu slov tesne za sebou (najčastejšie je tu bezspojkové priradenie), ale opakovaný výraz často už prestupuje hranice jednej vety, a tak z formálneho hľadiska možno hovoriť o vetnom i „súvetnom opakovaní“ alebo o opakovaní v rámci súvetnej štruktúry:

Ak sa Kysučan *bije, bije* sa potichu so zatvorenými ústami. (F. Král) — A dievčina je ako *sen, sen* krásny, všetko a nič. — Bola to prirodzená, zdravá *závisť, závisť* trochu trpká. (Andruška) — Čo *robili, robili* bez akýchkoľvek vonkajších popudov, zvnútra. (Urban) — No rubári sú takto stvorení: *zatinajú, až* pokým dych stačí, robia, pokým rameno vládze... keď sa *bijú, bijú* sa do

úmoru, keď *rozdávajú, rozdáva*jú všetko, a keď *žartujú, žartujú* dokonale. (Hronský)

3.3. Mimo rámca vety sa opakovaný výraz vyskytuje najčastejšie v podobe pričlenenia alebo ako osamostatnený vetný člen. Forma expresívnej syntaktickej konštrukcie dáva opakovanému výrazu ešte väčšiu možnosť vyniknúť, stať sa nápadnejším, ako keď sa opakuje v rámci jedného vetného celku. Možno to však chápať aj recipročne: opakovaný výraz mimo rámca vety znásobuje expresívnu hodnotu celej konštrukcie:

Stretnú sa. Prejde noc a bude tu ďalšie *stretnutie*. Neprijemné, ale dôležité *stretnutie*. (Andruška) — ... a sotva si upravila vlasy a zotrela z tváre stopy slz, ozvalo sa *zaklopanie*. Tiché, nesmelé *zaklopanie*. (Jašík) — Z domov a domčekov, pokojných a tichých, odletuje spánok a hneď za ním, za tichým vtákom odpočinku, vysirekuje *plač*. *Plač* žien a detí. (Hečko)

Nie všetky takéto opakovania majú rovnorodý charakter. V uvedených príkladoch je medzi ZV a OV veľmi malá vzdialenosť, výraz opakovaný mimo rámca vety sa iba bližšie determinuje. Ak je medzi ZV a OV väčšia priestorová vzdialenosť, zaznieva osamostatnený vetný člen alebo pričlenený výraz ako ozvena, ktorá zvýrazňuje nielen jeho sémantickú hodnotu a kľúčové postavenie v materskej vete, ale slúži aj ako výraz emócií v autorskom opise. Porovnajme:

Na tie otázky *nik* nevedel dať uspokojivú odpoveď. *Nik*. (Urban) — Keď si nevedeli spomenúť na jej meno, volali ju *Zlatovláska* a tak jej to ostalo. *Zlatovláska!* (Figuli) — To znamenalo *navždy sa zrieknuť* Marka Lavrenčíka, lebo sa presvedčila, že sa už pretrhlo puto, ktoré spájalo. *Navždy sa zrieknuť!* (Figuli) — A možno raz v budúcnosti bude celkom zaujímavé vedieť, ako ľudia predtým žili, ako v novej továrni začínali, *s akými starosťami a radosťami* zápasili. *S akými starosťami a radosťami* ... bože môj. (Figuli)

3.4. Pri opakovaní výrazu z vety do vety sa často mení tvar, príp. sa mení aj slovnodruhovú príslušnosť ZV. Slová sa opakujú nielen blízko seba, ale delí ich aj väčšia textová plocha. Na rozdiel od predchádzajúcich typov opakovania v takýchto prípadoch zväčša ide o trojnásobné alebo viacnásobné opakovanie ZV:

Ale noc *mlčala*, *mlčali* aj koruny líp nad hlavou. *MLČAL* starý gaštan. (Jašík) — Lebo raz *sa* už musí jej život *zmeniť!* On sám bude chcieť, aby *sa* jej život *zmenil* čím skôr. Ale *nezmenil sa*. (Švantner)

Tento spôsob opakovania výrazu však nesie so sebou nebezpečenstvo skĺznutia do verbalizmu, opis stráca dynamiku a vzniká dojem, akoby autor prešľapoval na jednom mieste:

Privitzer *cernei*, *černel*, ale nie od moru. Čierna smrť ďaleko chodila od neho, nemala ho v zozname, lenže Privitzer *černel*, *černel*, i keď neumieral ani neumrel. *Černel* od čiernych myšlienok. (Hronský) — Dalo by sa povedať, že všetko dobro, ktoré ste robili, javilo sa vám ako prepych. Prepych, že *si môžete „dovoliť“ byť užitočný... Mohli ste si „dovoliť“ liečiť bezplatne nezamestnaného, ale cítili ste úzkosť, že vy si to môžete „dovoľovať“, kým iní si môžu dovoliť len zápas o boj ...* (Johanides)

Ako sa ukazuje, opakovanie ako významný prvok v štruktúre umeleckej prózy je dakedy pôsobivé a účinné, inokedy sa v texte pocituje aj ako rušivý prvok. Preto s ním treba narábať citlivo a s jemným vkusom. V každom prípade je však výrazná raz jeho poetizačná, inokedy kontaktová funkcia.

4. Problematika epanastrofy ako opakovacej figúry je v umeleckej próze zložitejší jav ako v poézii. Zložitejší preto, že v poézii ide o mechanické opakovanie na konci a na začiatku verša, v próze treba brať do úvahy pozíciu OV. Ak sa ZV a OV vyskytujú vedľa seba v jednom súvetnom celku (pozri predchádzajúce príklady), možno to hodnotiť ako lineárne opakovanie s explikatívnou funkciou. Ak však opakovaný výraz stojí po intonačnej pauze, po bodke, teda na čele nového samostatného vetného celku, je rozhodujúca jeho funkcia. Opakovanie môže mať nadväzovaciu funkciu, pri ktorej ide o istý druh refazenia. Pri ňom akoby sa text lineárne posúval vždy kúsok späť a potom znova dopredu. Keďže formálne ide o epanastrofu *sui generis*, ktorá nie je nositeľom poetizačnej funkcie, mohli by sme ju nazvať nepravou epanastrofou. Ide o takúto prípadu:

Bez neho by bol Vlčindol v zápase s fyloxérou *podľahol*. *Podľahol* síce i tak, ale pod vedením svojho starostu ... (Hečko) — Možno ten chlapec vedel, čo je láska v jari, vedel, čo je to *milovať*. *Milovať* tak, že možno z lásky zabiť. (Jilemnický) — Eojtek v košinách k najbližšej železničnej stanici, kde nasadli na *železnú obludu*. A *železná obluda* ich odvážala i privádzala. (Urban) — Pamätá si, ako si vtedy uvedomila, že napriek páchaným krutostiam treba hrdinsky *žiť*. A *žiť* bolo treba. (Figuli)

Pravá prozaická epanastrofa má výraznú poetizačnú funkciu. Môže sa realizovať v lineárnej podobe, zväčša je však spojená so segmentáciou textu na odseky. Základný výraz tvorí zakončenie odseku, opakovaný stojí na čele nového odseku. Takto ešte väčšmi pripomína veršované útvary:

Mohla by o nej povedať len hustá tráva, v ktorej zostalo odliate ležovisko ako *svedectvo o prežitej láske*.

Svedectvo o láske? (Figuli)

Starý sedí sklúčený, hnev na syna z neho už dávno oprchol a ostal len *ostrý pocit ľútosti*.

Ľútosti nad čím? (Mináč)

ň
ry
ol
zv
te
dr
po
na

4
seň
nez
v i
sa
rov
kto:
z ro
a hr

T
jadr
klad
Ol
kom
môžt
tívny

Kd.
dom,
verif.
Ale v
občan
a budú

Okrem poetizačnej funkcie opakovanie tu autorovi slúži na vyjadrenie subjektívneho postoja: hodnotí, spochybňuje, ironizuje.

Pozoruhodné sú v umeleckej próze dvojité epanastrofy pripomínajúce refazenie, odvíjanie motívov:

Nazdal sa Jozef Mak, že inej starosti nemá na tomto svete, iba *jesť*.

Jesť a divať sa.

Diváť sa napríklad na hradsú, ako sa belie ... (Hronský)

Vlastne tu o chlapa nešlo.

Tu šlo o ženu.

O ženu Ábela Zuchta. (Hronský)

5. Poetizačná funkcia opakovania v umeleckej próze sa výrazne uplatňuje aj v syntaktickej rovine, kde jej sprievodným znakom je spravidla rytmizácia prózy, spočívajúca v rovnakej alebo približne rovnakej dĺžke opakovaných viet alebo syntaktických štruktúr. Takéto opakovanie má zväčša dve podoby: opakovanie rovnakého syntaktického komponentu, teda dvojnásobné alebo viacnásobné opakovanie vedľajšej vety toho istého druhu alebo opakovanie celých vetných štruktúr rovnakej syntaktickej povahy. Veľmi frekventované je u viacerých autorov opakované spojenie nadradeného mena s vedľajšou vetou:

A predsa, keď si sa do tých zvukov započúval, zistil si, že je to *pieseň, pieseň, ktorú by si darmo zháňal po stránkach spevníkov, ktorú by si nenaznačil, nezaspieval, ale ktorú by si určite počul, keby ...* (Švantner) — *Skrývali sa v ňom sily, ktoré alebo podceňoval, alebo nemal o nich poňatie, sily, ktoré sa nedali zaškatuľkovať, sily, ktoré sa vo svojej rôznorodosti doplňali a vyrovnávali.* (Urban) — *Zatiaľ jej Urban je ten, ktorému spáva v náručí. Ten, ktorému v nežnej radosti vynosila štvoro detí. Ten, ktorý ju po príchode z roboty pobožká. A najmä ten, ktorý je taký podobný ošľahanej hruške v poli a hrade pod povalou.* (Hečko)

Takéto opakovania majú síce silný rétorický efekt, ale súčasne sú vyjadrením zvýšenej citovej zainteresovanosti autora na opisovanom, sú dkladom subjektivizácie autorskej reči.

Opakovanie modálnych typov, ktoré je tu ďalším sprievodným znakom, podčiakuje úvahový charakter autorových konštatácií. Tieto úvahy môžu byť vysvetľovacie, odporovacie, alebo majú jednoduchý enumeratívny charakter:

Kde je strom, ktorý si sám zasadil? Kde je žena, ktorú si obľazkal? Kde dom, ktorý si postavil? (Chrobák) — *Ale tí núdzni nechcú takémuto výkladu veriť. Že niet spotrebiteľov? Ale veď my sme hladní a otrhaní. Že je prebytok? Ale veď my trpíme núdzou. Že niet čo vyrábať? Ale veď ešte nemá každý občan topánok. Že niet čo budovať? Ale veď bývame v podzemných dierach a búdach.* (F. Kráľ)

Syntaktický paralelizmus je veľmi obľúbeným výstavbovým prostriedkom našich prozaikov. Ide zväčša o viacnásobné opakovanie syntaktických štruktúr, ktoré je pôsobivé nielen silnou expresivitou, ale dodáva textu aj osobitný rytmus. Obyčajne sa opakuje spojenie hlavnej vety s vedľajšou vetou toho istého druhu, vetosled môže byť, pravdaže, aj opačný. Popri štylistických kvalitách takéhoto opakovania je v niektorých prípadoch citeľný zastretý alebo zjavnejší citový pátos:

Nič mi vari nikdy v živote neprišlo také ťažké, ako teraz sadnúť si do krčmy a nalievať vnútornosti vínom. Nič mi nebolo nikdy také odporné, ako počúvať veselosť iných a drhnúť sa pritom vlastným smútkom. Nič som nepokladal za také vražedné, ako keby ma v tej chvíli nútil niekto ostať medzi štyrmi stenami a nemať povetria. (Figuli) — Nie je zlá, ale je rozmaznaná, roztúlaná, hrajúca sa. Otázka je, s kým sa hrá, s kým sa mazná, s kým sa túla. Keď s ním, je mu sympatická, keď s inými, zdá sa mu odporná, a keď je bez maznania, tak mu je ľahostajná ... (Jesenský)

Šírka textu v autorskej reči (najmä komentáre a rozsiahlejšie subjektívne ladené úvahy) poskytuje možnosti na uplatnenie ešte komplikovanejších podôb opakovania: opakovanie prechodí nielen z vety do vety, ale aj z odseku do odseku, z kapitoly do kapitoly a sporadicky sa objavuje na viacerých stranách v autorskej reči, ba prekračuje aj jej hranice — prechádza z pásma do pásma. Možno sem zaradiť tri druhy opakovania: obkročné opakovanie, pri ktorom sa výraz (veta) opakuje iba raz po určitom úseku textu, ďalej refrén, ktorý zaznieva ako ozvena niekoľkokrát, a napokon kľúčové výrazy — návratné slová, ktorých výskyt ťažko vyčíslieť, pretože prenikajú štruktúrou románu skrz-naskrz v tej istej či pozmenenej podobe. Opakovanie, ktoré sme nazvali obkročným, pripomína obkročný rým ako prvok lyrickej štruktúry. Tvorí samostatný odsek, ktorý plní funkciu úvodu i záveru istej ohraničenej a motivačne i formálne uzavretej časti textu:

Keby bol vlkom, iste by bol zavyl!

Medzitým, čo blúdil, potrhala sa obloha a spomedzi mračien vykukol rožtek mesiaca. Sneh bol zasa belší, zelené smreký s ním kontrastovali, ostrejšie, smelšie sa vypínali do výšky ...

Keby bol vlkom, iste by bol zavyl! (Šikula)

Nuž Julia sa úprimne začudovala, že mohol byť na svete niekto, čo by jej nerozkazoval ...

Lebo taká bola Julia.

Doma všetky tri vydaté sestry držali ju len tak na milosti, keďže mala ľavú ruku suchú od pleca až po lakeť ... Zavše robila i za troch, ale bol tu súd, nuž všetci, i sama verila, že vykonala roboty iba za pol zdravej ruky.

Lebo taká bola Julia. (Hronský)

Takéto objatie textu opakovaním tej istej vety má silnú kontaktoú

funkciu. Súčasne však zvýrazňuje zámer autora charakterizovať jednu z postáv jednoducho — opakovaním.

V zložitejších typoch opakovania vystupuje do popredia jeho kontakto-
vová funkcia. Dobré sa to vyníma aj pri refrénovitom opakovaní, ktoré pripomína opakovanie motívov v hudobnej skladbe:

Vrch horí!

Tak.

Teda vrch. To aj skaly, zem psica, všetko, všetko. Vrch, ten veľký kolos, čo vo dne i v noci odpočíva ... Vrch. Už samo to slovo ťa privalí ...

Vrch horí!

Ak to zavolaš trochu hlasnejšie, tak sa vody v dolinách zastavia a hory strnú úžasom.

Vrch horí!

Ak to počuješ, tak sa ti krv sekne v žilách a v ušiach pleskne, ako by ťa niekto rovno cez tvár bičiskom švihol.

Vrch horí!

Čože sa tu dá robiť? (Švantner)

Kľúčové slová (návrtné výrazy) sa tu neopakujú pravidelne. Vyskytujú sa na menšej i väčšej textovej ploche v rámci súvetného celku alebo odseku, v replikách dialógu alebo na mnohých stranách prozaického diela. Napríklad v románe P. Jaroša Tisícročná včela sa slovo *včela* v rozličných obmenách opakuje 38-krát. V románe Andreas Búr Majster použil Hronský výrazy *blázon*, *bláznovstvo*, *bláznivý* 24-krát.

Takto (ponad či popod text) opakované výrazy skryto spájajú jeho jednotlivé časti v podobe „siete“ (Matuska, 1970), v ktorej sú opakované výrazy akoby jej uzlíkmi.

Nadväzovacia sila opakovania je azda ešte o čosi vyššia, ak opakovanie prestupuje hranice jednotlivých pásem a prechádza z reči postáv do autorskej reči alebo naopak, z realizovanej reči do vnútornej reči postáv a znovu do autorskej reči v rozmanitých obmenách, akoby si v zbore zmiešaných hlasov jednotliví účastníci odovzdávali ten istý nápev zaznievajúci iným tónom, v inej rovine:

Zasa mali večer s otcom robotu, kým rozlúštili, že jedno [slovo] je *doctus*, aj keď to starému nešlo do hlavy.

— „*Doctus, doctus*“ ... — vravel si — ale ako „*doctus*“ ... ? Vzal i Brdlecké okuliare — zo všetkých strán „*doctus*“.

— Hej, pľuhavstvo „*doctus*“ je — povedal.

— Nie „*doctus*“ ale „*doktus*“, — vysvetľoval Florián.

— Netrep do sveta! Tu máš „*doctus*“.

— Veď tam je „*doctus*“, ale to je „*doktus*“. (Urban)

Zbieranie papierov sa skončilo. Prezident vstal, a triediac papiere, sadol si do fotela, rozširiac nohy.

— No, poďme, — povedal strmým, vážnym a akýmsi nemilosrdným hlasom.
— Ak mi tie obloky ešte raz otvoria, *vykopnem tú bandu*.
„*Nikoho nevykopneš*,“ myslel si Hrnčiarik, „to len tak hovoríš...“ (Jensenský)

Takéto opakovanie výrazne ovplyvňuje tektoniku celých úsekov textu a zvyšuje jeho kohéznosť. Autor technikou návratných slov spája priestorovo vzdialené slová a výrazy a celé výpovede; dej síce retarduje, ale jednotlivé časti textu graduje, intenzifikuje, odstupňuje.

Naším zámerom nebolo vyvracať závery matematicky orientovanej aplikácie teórie informácie o redundantnosti (nadbytočnosti) už známej informácie lyrického opakovania, ktorá nie je „pre lyriku lichotivá“ (Miko, 1982), chceli sme iba poukázať na dokázateľnú a štylisticky relevantnú funkciu zámerného opakovania, špecifickú pre umeleckú prózu: ozvlášťňovať text poetizačnými prvkami opakovacích figúr a prispievať k jeho kontinuite a kohéznosti.

Literatúra

- AUGUSTINSKÁ, D.: Funkcia opakovacích konštrukcií v umeleckej próze. Slovenská reč, 45, 1980, s. 278—288.
AUGUSTINSKÁ, D.: Opakovanie v poézii. Slovenská reč, 46, 1981, s. 332—341.
BAJZIKOVÁ, E.: Opakovanie v textovej syntaxi. In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 33—41.
BEČKA, J.: Úvod do českej stylistiky. Praha 1948, s. 13.
BEČKA, J.: Opakování slova jako pojmenovací prostředek. Naše řeč, 51, 1968, s. 65—77.
FINDRA, J.: Opakovanie výrazu u Jašíka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 284—290.
GREPL, M.: O funkci záměrného opakování části výpovědi ve stavbě promluvy. Naše řeč, 50, 1967, s. 77—87.
GREPL, M.: Ještě o funkci záměrného opakování ve stavbě promluvy. Naše řeč, 51, 1978, s. 77—82.
MATUŠKA, A.: J. C. Hronský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970, s. 28.
MIKO, F.: Expresivnosť výrazu v umeleckej próze. In: Jazykovedné štúdie. 8. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 5—41.
MIKO, F.: Hodnoty a literárny proces. Bratislava, Tatran 1982.
MISTRÍK, J.: Expresivnosť syntaktických konštrukcií v kontexte. In: Jazykovedné štúdie. 8. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 85—109.
MISTRÍK, J.: Stylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, s. 145, 147, 148, 155 a n.
PATÁKOVÁ, M.: Jedna z podob expresivnosti u Hronského. Slovenská reč, 35, 1970, s. 357—364.
PATÁKOVÁ, M.: Opakovanie výrazu v dialógu umeleckej prózy. Slovenská reč, 50, 1985, s. 18—27.

ŠTYLISTIKA ÚVODZOVIEK

Pisomný prejav sa zachytáva, fixuje graficky. Na úrovni grafického zápisu sa dobre prezentuje povrchová štruktúra textu. Základnú povrchovú segmentáciu textu zabezpečuje jednak odsek, kapitola a rámcové zložky a jednak stavebné prostriedky na odstupňovanie textu, ako je priama reč, autorská reč atď. (porov. Mistrík, 1985). Pravdaže, v tejto povrchovej segmentácii sa navonok zraží (odráža) situácia v hĺbkovej štruktúre, vzťahy medzi obsahovo-tematickými segmentmi (motívmi), ich radenie a hierarchizácia na báze sujetovo-kompozičnej organizácie textu (Findra, 1973).

Ale už táto základná povrchová segmentácia v skutočnosti ráta aj s nižšími formálnymi prostriedkami, ktoré zdanlivo slúžia iba potrebám grafického zápisu (záznamu). Tak napr. ako signál konca odseku sa uplatňuje bodka, príp. ďalšie interpunkčné znamienka. Priama reč potrebuje úvodzovky, resp. pomlčky a príp. aj dvojbodku. Už to nás oprávňuje aj tzv. interpunkčné znamienka priradiť k prostriedkom povrchovej segmentácie textu. V porovnaní s uvedenými základnými prostriedkami ide o členiace prostriedky nižšej roviny. Z toho vychádza, že interpunkčné znamienka nie sú iba prostriedkami gramatiky, ale plnia v texte aj rozmanité funkcie, ktoré spadajú do kompetencie štylistiky (Mistrík, 1986; Chloupek, 1985; Minářová, 1984). Väčšina interpunkčných znamienok ako gramatický prostriedok slúži syntaxi. V písaných prejavoch vyznačujú hranice medzi syntaktickými konštrukciami, ako aj vzťahy vnútri nich. Takto však tieto pomocné grafické (formálne) prostriedky zároveň zaciľujú pozornosť prijímateľa na obsah, sú indikátormi členenia prejavu na nižšie obsahové segmenty. Ako pomocné prostriedky pomáhajú čitateľovi orientovať sa v obsahových vzťahoch textu. Vizuálne mu napr. signalizujú, ako autor člení zložitejšie myšlienkové obsahy na menšie časti, príp. ukazujú na ich hierarchické odstupňovanie a pod. Porovnajme napr. grafické riešenie nasledujúcich textov: a) *Hipolyt prestal chodiť, pristúpil k oknu, a tak sa stalo, že všetko videl a počul* (J. Červeň, Modrá katedrála); b) *Hipolyt prestal chodiť. Pristúpil k oknu. Tak sa stalo, že všetko videl. A počul.*

V obidvoch textoch sa vyjadruje ten istý obsah. Odlišné využívanie interpunkčných znamienok (bodka, čiarka) vplýva na jemné odstupňovanie obsahových vzťahov medzi čiastkovými zložkami textu. Vplýva aj na tempo vnímania. Prvý text (pôvodný variant) je dynamický, kontinuálny, vníma sa vcelku. Druhý text (prepracovaný variant) sa bodkou výraznejšie člení (hlbšie predely medzi čiastkovými obsahmi), pristavuje tok

vnímania, pribrzdzuje tempo prejavu, zacieľuje pozornosť čitateľa na detail. Odlišné grafické riešenie je signálom, ako by sa text mohol realizovať zvukovo, orientuje na to, ako by sa mohli využívať zvukové prostriedky reči.

Ako vidieť, interpunkčné znamienka obmieňajú sémantiku (význam) slova, vety alebo aj kontextu a okrem toho majú vplyv i na štylistické vlastnosti jazykového výrazu a textu. A pritom ide o prostriedky, ktoré sú vonkajším, formálnym indikátorom štýlu prejavu. Stupeň variability, ich frekvencia a kumulácia hovorí o príslušnosti textu k istému štýlu (Mistrič, 1985). Zásadný je rozdiel v ich využívaní vo vecných a umeleckých textoch. Vecné, najmä náučné texty sú aj z toho hľadiska stereotypnejšie, v umeleckých textoch sa tieto grafické prostriedky využívajú variabilnejšie a ich slohové uplatnenie je bohatšie.

Spomedzi interpunkčných znamienok sú úvodzovky najmenej späté s gramatickým (syntaktickým, resp. syntagmatickým) usporiadaním prehovoru. V písaných jazykových prejavoch graficky vyznačujú isté nadvetné kontextové jednotky, pomocou ktorých sa významovo odstupňujú diferencované textové roviny. Sú teda prostriedkom, ktorý prvotne slúži kompozícii. Takto sa úvodzovky vo svojej základnej funkcii využívajú ako grafický indikátor odstupňovania textu. V tejto funkcii sú úvodzovky obligátnym prostriedkom: ich používanie je dané konvenciou.

Ako prostriedok, ktorý slúži odstupňovaniu textu, sa úvodzovky využívajú v písaných textoch všetkých štýlov spisovného jazyka. V tejto funkcii sú úvodzovky základným formálnym prostriedkom, ktorý rozhraničuje odlišné (významovo odstupňované) textové roviny. Oproti základnému textu vyznačujú, a tak z neho vyčleňujú druhý text, ktorý sa v ňom pociťuje ako citát, ako autentický výrok iného podávateľa. Ide teda o osobitné prehovory, pravdaže, inej proveniencie, čo sa spravidla explicitne signalizuje tým, že sa uvedie pôvodca alebo zdroj citátu.

V takejto základnej funkcii sa úvodzovky využívajú hlavne v umeleckej literatúre, v epike. V pásme postáv sa nimi vyznačuje priama reč, v ktorej sa realizujú vonkajšie prehovory postáv (repliky dialógu). V tejto funkcii sú úvodzovky základným formálnym signálom priamej reči, ktorý ju jednoznačne vydeľuje oproti ostatnému textu, a to tak oproti autorskej reči, ako aj oproti nevlastnej priamej reči a polopriamej reči. Takto sa úvodzovky využívajú predovšetkým v staršej literatúre; dnes sa ako formálny ukazovateľ priamej reči dosť často používajú pomlčky.

Priama reč sa oproti ostatnému textu (pásmu rozprávača) pociťuje ako citát, ako autentický výrok postavy. Je to teda text inej roviny. Pôvodca tohto citátového prehovoru sa osobitne označí v uvádzacej vete; podľa typu a funkcie dialógu sa však nositelia replík (citátových prehovorov)

nemusia takto explicitne pomenovať, spravidla sa potom dajú identifikovať z kontextu.

Ak autor priamu reč formálne nevyznačí (úvodzovkami, príp. pomlčkou), zbližuje ju s autorskou rečou, čo sa spravidla posilňuje aj inak: jej včleňovaním do pásma rozprávača. Ani jednotlivé repliky sa potom nepredelujú odsekom. Narušenie obligátnych, konvenčných princípov pri zapisovaní replík dialógu nebýva samoúčelné ani náhodné. Odráža sa v tom autorov osobitný zámer (rozbor tohto problému nie je nateraz naším cieľom).

V staršej próze sa do úvodzoviek (iného typu) kladie aj nevlastná priama reč. Obyčajne je vyčlenená i do nového odseku, napr.:

„To je pravda,“ myslí si slečna Marína, čo si hlavu dolu držala a prišla sem svet skusovať i ducha napásť. „Ale ja držím si hlavu, ako sa mne páči, a nie ako by sa to tu tejto dáme, čo ide oproti nám, páčilo. Azdajže jesto len jeden v tomto meste, čo by tak šiel, ako by ja chcela?“ (Timrava, *Skúsenosť*)

Niekedy takto formálne splýva vonkajšia a vnútorná reč postáv, napr.:

Werner zastal pri obloku a počúval. „Tento Kornel je hlbší človek, ako sa ukazuje! Alebo sa pretvaruje! Ba či ho netrápi dávna, nezabudnutá rana lásky? Či jeho nenávisť proti ženským nezrodila sa na pôde sklamaní? — Dobrý večer, Kornel,“ doložil hlasno a oprel sa o oblok. (Vajanský, *Babie leto*)

Postupné stieranie hraníc medzi pásmom rozprávača a pásmom postáv podmienené variabilným uplatňovaním vnútorného monológu a diferencovaním funkcií nevlastnej priamej reči nevyžaduje osobitné grafické označovanie toho stavebného prostriedku. Tak ako je spravidla nadbytočný odsek, redundantné sú aj úvodzovky (porov. napr. v Hečkovom románe *Svätá tma*). Moderná próza totiž ťaží z napätia, ktoré pochádza z formálneho zbližovania funkčne diferencovaných prvkov odlišnej proveniencie.

Ako sme už naznačili, v základnej funkcii, teda ako obligátny prostriedok na vymedzenie citátového textu, sa úvodzovky uplatňujú aj vo vecných textoch. Citátové texty sú bežné v rečníckych prejavoch, publicistických žánroch, v náučných textoch i v niektorých žánroch administratívneho štýlu. Všade tam sa pociťujú ako doklad, ako argument a zároveň ako prostriedok autenticity. Autor sa na tento citát odvoláva, odôvodňuje ním svoje tvrdenie alebo s ním polemizuje. Citát je teda aj tu text v texte, je to prehovor inej „postavy“ odlišnej od autora vlastného textu. Preto ho treba od základného textu aj formálne vyčleniť. Obyčajne sa pritom uvádza aj pôvodca citátového textu alebo prameň, z ktorého autor čerpal. Uvádza sa veta — podobne ako v epike — môže stáť na začiatku, v strede i na konci citátu, napr.:

Pravdaže, aj v tých najlepších a najusporiadanejších manželstvách sa všeličo

pritrafi. „Nie je stále májový večer“ — hovoria v jednom svojom prísloví Holanďania; sovietsky básnik Stepan Ščipačov akoby k tomu dodával: „Prídu aj búrky, nečas, tieseň...“ (Premeny) — „V diskusii,“ povedal nám Juraj Durčík, predseda stranickej organizácie, „chceme hovoriť o tom, čo sme dosiahli, ale najmä o tom, ako prostredníctvom všetkých katedier prispieť k splneniu jednej z hlavných úloh vytýčených na XVII. zjazde KSC, aby propaganda bola ofenzívnejšia a konkrétnejšia.“ (Pravda) — Podľa A. Tarského je model „ľubovoľná postupnosť objektov, ktorá spĺňa každú výrokovú funkciu triedy L“, podľa S. C. Kleena je model „systém objektov, ktoré spĺňajú vzťahy abstraktných systémov“. (J. Horecký, Základy jazykovedy)

Stylistika tohto obligátneho uplatnenia úvodzoviek spočíva v tom, že autor prejavu nimi formálne vyznačuje text, ktorý si požičal od iného autora. Tento cudzí text vo svojom texte musí takto označiť, aby signalizoval hranice medzi svojím a citátovým textom. Okrem iného aj preto, aby tieto texty nesplynuli, aby sa nepociťovali ako text jedného autora, pôvodcu základného textu. Niekedy sa medzi základný a citátový text kladie ešte aj ďalší signál — dvojbodka. Pritom vzťah medzi základným textom a citátovým prehovorom môže byť funkčne diferencovaný, a to v závislosti od štýlu prejavu alebo od zámeru autora. Nám však teraz šlo len o koexistenciu dvoch typov textov v jednom jazykovom prejave.

Používanie úvodzoviek v základnej (obligátnej) funkcii sa natoľko objektivizovalo, že tu možno hovoriť o striktnej norme. To je aj dôvod, prečo sa v umeleckej literatúre objavujú pokusy o jej funkčné narušenie, inováciu. Je to však aj vysvetlenie, prečo sa pri tomto konvenčnom využívaní úvodzoviek nevyskytujú pravopisné problémy.

Náročnejšie a menej jednoznačné je individuálne uplatnenie úvodzoviek, v ktorom sa už zračí aj subjektívny zámer autora. Máme tu na mysli také využívanie úvodzoviek, keď nimi autor vo vlastnom texte vyznačuje isté výrazové prostriedky, ktoré chce z istých príčin osobitne kvalifikovať. Ak obligátne používanie úvodzoviek je v podstate dané objektívne, v tomto prípade ide o autorské poňatie témy a o subjektívne hodnotenie výrazu, ktorý autor používa na jej stváranie, na jazykové vyjadrenie. V tomto individuálnom uplatnení sa z úvodzoviek stáva významný pragmatický signál, ktorým autor čitateľovi roztvára pohľad na sujetovo-kompozičnú organizáciu textu. Orientujúc ho v jemnom odstúpení významových vzťahov v hlbkovom podloží textu, sprievádza ho mu svoj autorský zámer. Výraz v úvodzovkách je z nejakých príčin exponovaný, nemôže uniknúť pozornosti prijímateľa. Pritom výraz neukazuje iba sám na seba, ale predovšetkým na kontext, cez ktorý ho treba čítať (interpretovať). Pragmatická sila vyznačeného výrazu teda nie je v ňom, ale vo vzťahu výraz — kontext, resp. aj text, v ich vzájomnej modifikácii.

Na prechode medzi objektívnym, obligátnym a individuálnym, pragmatickým používaním úvodzoviek sú prípady, keď sa v autorskom texte graficky označuje výraz (text), ktorý však nemožno považovať za osobitný prehovor. Výraz inej postavy autor inkorporuje do svojho textu ako jeho súčasť, úvodzovky sú signálom citátovosti, upozorňujú, že torzo cudzej myšlienky si autor z nejakých dôvodov požíchal. Štylistika úvodzoviek nepochádza z funkčného kontaktu dvoch odlišných prehovorov, ale z napätia medzi výrazmi odlišnej proveniencie v kontexte (kontextoch) toho istého prehovoru. Štylistika takéhoto kontextu je vo variabilite napätia medzi homogénnym výrazovým vzorcom (autorský výraz) a citátovým výrazom. Preto sa tento postup využíva v umeleckej literatúre. Najčastejšie sa tu kontaminuje výraz rozprávača s citátovým výrazom postavy. V rozprávačovom texte sa úvodzovkami vytýči výraz postavy, ktorý je pre ňu typický, alebo ktorý treba z nejakých príčin zdôrazniť. Tým, že sa takýto výraz vysunie nad ostatný text, zároveň sa naznačí, že sa rozprávač od neho dištancuje, príp. že má k nemu istý postoj. V tomto zmysle aj tu možno úvodzovky považovať za pragmatický signál, napr.:

San Clemente poďakoval za radu a pozval ho potom na malé občerstvenie. To, čo nazval vyslanec „malým občerstvením“, bola v skutočnosti veľká hostina. (L. Zúbek, Doktor Jesenius)

V podobnej funkcii sa môžu úvodzovky využívať aj v priamej reči v rámci replík dialógu. Pravda, na prvom pláne je tu dôraz na vyznačenom výraze, napr.:

Pridelený žandár sa opýtal:

— Padli ste na niečo tvrdé, pán Hadžír, však?

— To ma ovalilo to gardistické hovädisko, čo dopichalo pána učiteľa Ivančika! Pomýlilo si ma s ním... Zolo notárov si ho nápoky dodal z Pezinka na svojom osobnom aute...

— Vyjadrujte sa obozretnejšie, pán Hadžír, áno?! — napomenul bezrukého mladý žandár, ktorému strašili v hlave ešte čerstvé žandárske predpisy. — „Gardistické hovädisko“, „dopichalo učiteľa“, „Zolo notárov“, „nápoky z Pezinka“, aké sú to reči, prosím vás? To sú predsa hrubé urážky, na tie musíte mať dôveryhodných svedkov, pán môj!

Viničný hájnik Peter Amzler sa zlomyseľne rozrehotal.

— Čomu sa smejete? — nahnevalo sa žandárča.

— Tým „hrubým urážkam“ a tým „dôveryhodným svedkom“! — rehlil sa hájnik bezočivo ďalej. — Ja nie som slovenským gardistom ani nemeckým ordnerom, ja nemám práva biť po hlave a pichať nikoho. Tak sa teda pán žandárko, aspoň smejem: hehehe, hahaha, hihhi, hohoho! (F. Hečko, Svätá tma)

Funkčná (pragmatická) hodnota úvodzoviek je jednoznačnejšia v prípadoch, keď sa nimi signalizuje, že na citátový výraz sa navrstvuje hodno-

tiaci aspekt rozprávača, ktorý je totožný s postojom autora. Ide o explicitný súhlasný postoj, ale častejšie o ironicko-satirický nadhľad, ktorý spravidla znamená spochybnenie obsahu, zmyslu, myšlienkového alebo aj ideového zamerania citátu. Úvodzovky sú tu zrejme prostriedkom na vyjadrenie ideovo-estetického zámeru, sú tesne späté so sujetovo-kompozičnou organizáciou textu. Pritom vyznačený citátový výraz čerpá autor z rozmanitých prameňov; nemusí to byť iba prvok z výrazového repertoáru postavy.

S veľkým zmyslom pre jemné kontextové dotyky využíva citátové výrazy Timrava v novele Skúsenosť a Všetko za národ. Za pomoci úvodzoviek aktualizuje oficiálnu martinskú frazeológiu, aby takto nekompromisne vyjadrila ironicko-kritický postoj k prázdnomu vlastenectvu. Podobne pracuje s terminológiou a frazeológiou oficiálnej propagandy klérofašistického slovenského štátu F. Hečko v románe Svätá tma. Postoj rozprávača je úplne identický s postojom autora. Ideové (politické) zameranie takejto výstavby kontextu je evidentné. V nasledujúcom príklade sa funkčná hodnota úvodzoviek znásobuje ešte aj na pozadí slova „vypuknutie“, ktoré nie je v úvodzovkách, hoci má — v kontextovom význame — slangový nádych: *Do vypuknutia „slovenskej slobody a samostatnosti“ bol Vendelín Klamo na dubníckej železničnej stanici jediným ľudákom.* (Svätá tma)

Funkčne príbuzné s analyzovaným využitím citovaného slova alebo spojenia slov sú prípady, keď autor úvodzovkami vysunie nad ostatný text vlastný výraz. Signalizuje tak, že slovo chápe v opačnom význame, pričom aj obsah kontextu je zameraný ironicky. Tieto významové posuny sú založené na dynamickom vzťahu medzi invariantom a variantom vo významovej zložke lexémy, ktorý sa môže aktualizovať v kontexte (porov. Findra, 1986). Práve v týchto prípadoch sú úvodzovky výrazným pragmatickým signálom: naznačujú prijímateľovi, ako má čítať text. V ústnom prejave túto funkciu preberá intonácia, príp. aj kinetika (hlavne mimika). Tieto možnosti aktualizovať latentné významy slova sa bežne využívajú aj vo vecných textoch, predovšetkým v publicistike a v rečníctve. Silné a spoločensko-politicky adresné sú prípady, keď sa úvodzovkami signalizuje opačný význam slova, pričom kontext môže mať ironické alebo kritické zacielenie. V týchto krajných kontextových posunoch významu ide o sémantický oxymoron, napr.:

... útokom proti „posvätnému“ kapitalistickému vlastníctvu sa podlomili piliere... (J. Lenárt, Prejavy a state) — ... orientácia zjazdu na rozvoj demokracie a zo strany ústredného výboru strany praktická podpora iniciatív zdola... pomáha vykoreňovať a vyháňať z riadenia metódy „neomylných“ rozhodnutí... (Pravda) — Áno, razantnosť kritiky sa zvyšuje. Hľadajú sa však

neraz aj dôvody, ako kritizujúceho „usmerniť“, uspokojiť alebo aj zastrašiť. (Pravda)

Na napätí medzi invariantným a kontextovým významom slova môže byť založená hĺbková, sujetovo-kompozičná štruktúracia prejavu (o sujete vo vecnom texte porov. Mistrik, 1975). Na takomto princípe je vybudovaná besednica Koho treba pokladať za čudáka (Pravda, 28. decembra 1986). Úvodzovky pri slove „čudák“ explicitne favorizujú pozitívny význam slova *čudák*, ktorým sa človek bežne hodnotí negatívne. Tu teda vlastne ani nejde o štiepenie významu slova, ale o jemné, no adresné metamorfózy v jeho štylistike, ktoré majú odraz vo významovom pláne prehovoru ako celku. V sémantickej zložke ide o napätie medzi významom „indiferentný, ľahostajný, apolitický človek“ (*čudák*) a „človek zaniatený za nové, ochotný urobiť aj niečo navyše“ („čudák“). Tu úvodzovky majú mimoriadnu pragmatickú hodnotu, roztvárajú priezor do hĺbkových podloží textu. Zrejme je to z ostatnej vety besednice: *Tu by však už bolo treba nielen sa zamyslieť, ale zmeniť sa od základu, respektíve niekoho zmeniť. Trebárs čudáka nahradiť „čudákom“.* (Pravda)

Bohaté a funkčne diferencované možnosti na využívanie úvodzoviek v pragmatickej funkcii súvisia s budovaním kontrastných kontextov. Ich štylistika je založená na rozpore medzi štylistikou textu vcelku a štylistikou jednotlivého použitého výrazu. Ide o to, že autor použije výraz, ktorý svojimi štylistickými vlastnosťami prečnieva nad ostatným textom, upozorňuje na seba. V tomto prípade úvodzovky plnia významnú pragmatickú funkciu. Sú signálom, ktorý čitateľovi naznačuje, že isté slovo autor nepoužil náhodne, že tu nejde o omyl, o štylistickú chybu. Obyčajne ide o slová, ktoré sa na pozadí ostatného kontextu pociťujú ako nezvyčajné, lebo sú výrazne expresívne, príp. pejoratívne alebo aj hovorové, ba i nárečové. Úvodzovkami akoby sa autor ospravedlňoval, že použil takýto výraz, žiada čitateľa, aby bol tolerantný. Takýto nezvyčajný výraz sa dosť často používa vtedy, keď autor cíti, že jeho vecný text založený na notionalnom výraze by mohol byť fádny, a preto ho v rovine výrazu viac alebo menej uvoľní, odľahčí. Použije exkluzívnejší výraz, ktorým atakuje pozornosť čitateľa, napr.: *Písal do martinských Národných novín aj za klérofašistického štátu, ktorý ho „pocil“ Ilavou, banskobystrickým väzením a trvalým policajným dozorom.* (Nové slovo)

Umením autora v takýchto prípadoch je nájsť mieru disharmónie (disproporcií) medzi textom, resp. kontextom a výrazom. Je tu totiž jemne odstupňovaná škála od prípadov, keď výraz ešte harmonizuje so štylistikou textu, až po prípady, keď štylistika výrazu ide proti štylistike textu, no zo stretnutia štylisticky opozitných prostriedkov sa rodí napätie, ktoré je zdrojom osobitnej štylistiky kontextu. Autor musí mať jemný štylistic-

ký cit, aby odhadol, kedy sa rozpor medzi ostatným textom a jednotlivým výrazom vystupňoval natoľko, že to treba vyznačiť aj úvodzovkami na príslušnom výraze.

V tejto funkcii sa úvodzovky využívajú vo všetkých štýloch. Nachádzajú sa aj v umeleckej literatúre, napr.:

Štúdium medicíny je unavujúce, nervy moriace, dešperátne remeslo. Vyžaduje hodne vyvinutý a vycvičený „zicflajš“. (Gejza Vámoš, Odlomená haluz) — Je to dobrý človek a kresťan, ale keď vidí, že Hospodárska banka v Slivnici ťahá už kohosi na škripec, chytro namočí pero do atramentu aj on a vyplní si tiež svoj „veksel“. (F. Hečko, Červené víno) — Keby mu šťastie, to najväčšie šťastie, aké si len vysníval, dožičilo získať jej lásku, bolo by to zároveň víťazstvo celkom obyčajného „draka sebeckva“, ... (E. Chmelová, Perica z ostrova)

Využívanie úvodzoviek v takejto funkcii súvisí s koncepciou rozprávača a s favorizovaním moderných kontextových postupov (hlavne zmiešanej reči). Ukazuje sa, že v epike sú úvodzovky často redundantné (porov. aj Mistrik, 1985); tento problém by si zaslúžil podrobnejší rozbor, na ktorý tu niet miesta.

Z vecných textov sa úvodzovky ako takéto pragmatický signál často využívajú v publicistickom štýle. Súvisí to s tendenciou inovovať, aktualizovať výraz, ktorý ide proti tendencii po ustálenosti až klišéovitosti výrazu (Chloupek, 1986). Preto sa prejav občas zatraktívňuje, expresivizuje aj cez slovo, ktoré v kontexte bežných nociónálnych slov na seba upozorňuje. Úvodzovkami autor čitateľovi pripomína, že takéto slovo použil aj kvôli nemu, aby pri získavaní informácie mal aj istý čitateľský zážitok.

Takéto slová sa využívajú nielen v beletristických žánroch, ale aj v analytických žánroch, napr. v úvodníku, komentári, glose, napr.:

... 20 útulných reštaurácií a kaviarničiek (vonkoncom sa nedajú porovnávať s odpudzujúcimi „štworkami“ povedzme v Petržalke) ... (Pravda) — Sotva sa Technické služby mesta Bratislavy stačili ako-tak vysporiadať (!) s prvým náporom „produktov“ sviatkov, už je tu Silvester. (Pravda) — Stromčeky začínajú v Bratislave zbierať od 5. januára. „Sezóna“ potrvá do polovice februára. (Pravda)

V druhom príklade je pragmatika v jemnom ironicko-kritickom zameraní výrazu. Je tu rozpor medzi nízkym denotátom a knižným konotátom (terminologický výraz). V treťom príklade ide aj o ozvláštnenie výrazu na základe kontextovej synonymity (*sezóna* — *zber stromčekov*). Výraz v úvodzovkách je opäť požíčaný z inej sféry (*divadelná sezóna*). Je to aj prostriedok ekonomiky vyjadrenia.

Úvodzovky sa však práve v publicistike nadužívajú. Autori nimi vyzna-

čujú aj slová, ktoré jemne expresivizujú text, doladujú jeho štylistiku, no nepocítujú sa ako štýlovo disparátny prvok, za použitie ktorého sa treba čitateľovi ospravedlňovať. Bez podrobnejšieho rozboru uvedieme príklady, v ktorých použitie úvodzoviek považujeme za nadbytočné:

Prvým slovenským mestom, kam „vykročil“ Kruh priateľov českej kultúry, aby tam „zakorenil“ natrvalo, bola Žilina... (Život) — Dunajec sa cez ne prelamuje hlbokým údolím, ktoré sa stáča do meandrov. O „kľučkovaní“ po medzi skaly a bralá výrazne svedčia dva údaje. (Život) — „Dušou“ celého podujatia je Mária Ružičková, vedúca sekretariátu Hudobnej mládeže, a jeho „motorom“ docent Ivan Parík. (Život) — Pravda, stavalo a stavia sa aj v iných častiach Berlína. Avšak stavbári sa „bezhlavo“ nevrhali na ďalšie sídliská a za ďalším plnením „objemového plánu“. (Pravda) — Hlavné mesto NDR v týchto dňoch nežiarilo „iba“ státisícami lámp a neónov, ale... (Pravda)

Ako sa úvodzovky postupne stávajú redundantným pragmatickým signálom, potvrdí nám nasledujúci príklad: *Ani zbroyenie v kozme, ani program „hviezdnych vojen“, ale využitie kozmu na mierové účely...* (Pravda). Toto je aj dobrý dôkaz na to, ako sa pôvodne metaforické spojenie terminologizuje, čo sa odráža aj na preskupovaní jeho štylistiky (porov. Findra, 1984). Tak ako sa výraz zbavuje nádychu exkluzívnosti a expresívnosti a ako sa z jednej strany terminologizuje a z druhej strany sa stáva klišé (ako žurnalizmus, ktorý sa stáva pevnou zložkou lexiky publicistického štýlu, čo zase súvisí s tendenciou po ustálenosti výrazu, ktorá je, pravdaže, v napätí s tendenciou po inovácii, obmene výrazu), aj úvodzovky sa stávajú redundantnými, prestávajú byť pre čitateľa pragmatickým signálom. Rozhodujúcu úlohu pritom hrá aj (najmä) frekvencia výrazu. Takto sa aj okazionalizmus postupne môže včleniť do bežnej slovnej zásoby.

Ukazuje sa, že v publicistike sa úvodzovky nadužívajú z dvoch príčin. Súvisí to s podcenením čitateľa, keď autor akoby mu nedôveroval, že bez osobitného upozornenia (pragmatického signálu) dokáže pochopiť štylistiku kontextu, ktorá stavia na istom napätí medzi celkovým výrazovým ladením textu a nápadnejším prvkom. Táto nedôvera vedie k tomu, že autor vodí čitateľa za ručičky. Formálne explicitne mu signalizuje, ako má interpretovať význam výrazu a cezeň sémantické zameranie kontextu. Úvodzovky tu považujeme za rušivý prvok preto, lebo sa nazdávame, že čitateľ je schopný pochopiť a prijať autorovu jemnú hru s výrazom, ak sa len neprekročí estetická miera, ktorá je v tomto prípade mierou napätia medzi kontextom a jednotlivým použitým prvkom. Ba práve ak sa mu toto jemné výrazové napätie explicitne nesignalizuje, môže mať z neho aj čitateľský zážitok. Iba keď sa napätie zmení na rozpor, keď sa výraz príliš vzdialí od ostatných prvkov textu, žiada sa pragmatický signál — úvodzovky.

K nadužívaniu úvodzoviek dochádza aj preto, že sám autor neodhadne možné hranice napätia medzi homogénnym výrazovým vzorcom a štylisticky odlišným (diferencovaným) výrazom. Práve v publicistických textoch (okrem krátkeho spravodajstva) však možno do istej miery budovať kontrastné kontexty (pravidelný výrazový vzorec — neprediktabilný prvok), i keď, pravdaže, nie do takej miery ako v umeleckých textoch. Najmä lexikalizované metafory, ktoré vzhľadom na tendenciu po ustálenosti výrazu v publicistickom štýle sa v publicistických textoch, pochopiteľne, opakujú, niet dôvodov dávať do úvodzoviek, lebo sa už zotrela ich obrazná sila, nepociťujú sa ako aktualizovaný prvok (pozri rozbor spojenia „hviezdne vojny“).

Ťažko napr. vysvetliť použitie úvodzoviek v tomto kontexte: *Aká je to-horočná „predpoveď“, pokiaľ ide o poskytovanie rozličných služieb domácim a zahraničným návštevníkom. Bude pokračovať už od prvých dní trend ich rozširovania a skvalitňovania?* (Národné výbory) — Úvodzovky dokonca spochybňujú nasledujúcu odpoveď (tým, že je slovo *predpoveď* v úvodzovkách, aktualizuje sa asociácia s predpoveďou počasia).

Z druhej strany treba uviesť, že nie je správna tendencia nevyznačovať úvodzovkami citátové prehovory vo vecných textoch, napr.:

Potom sa im prihovoril Š. Lazar. Dnešným dňom sa rozširujú rady pracovníkov národných výborov a ďalších úsekov štátnej správy o takmer šesť desiatok pracovníkov, ktorí získali vysokú kvalifikáciu pre (!) výkon skutočne náročných úloh a povinností, povedal na úvod. Trojročné intenzívne štúdium vás vyzbrojilo teoretickými vedomosťami, najnovšími poznatkami z právnej vedy a organizácie práce, bez ktorých nie je možné skvalitňovať výkon štátnej správy a plniť povinnosti, ktoré ustanovuje zákon o národných výboroch.

Vyzdvihol úsilie a húževnatosť, ktoré v štúdiu preukázali. (Národné výbory)

Keďže citátový text nie je vyznačený úvodzovkami, vzniká dojem, ako-by šlo o jeden prehovor. Na hranici základného a citátového prehovoru vzniká neorganická (nesignalizovaná) ruptúra, ktorú prehľbuje aj zmena kategórie čísla a osoby. Úvodzovky takto sceľujú trhliny v tektonike textu, lebo čitateľovi naznačujú, že ide o dve textové roviny. V tom je rozdiel medzi vecným a umeleckým textom, ktorý ráta s funkčným narúšaním normy.

Vcelku možno konštatovať, že úvodzovkami vyznačujú výraz skôr autori, ktorí siahajú po inovačnej aktualizácii výrazu, pričom dosť často ide o okazionalny posun výrazu (významu), a teda často aj o metaforické (obrazné) vyjadrenie. Takéto individuálne posuny nachádzame nielen v umeleckej literatúre, ale aj v publicistike, resp. i vedecko-popularizačnom štýle. Najmä v publicistike sa veľmi rýchlo udomácnia, prestanú sa

pocitovať ako nezvyčajné a potom aj úvodzovky sa stávajú redundantnými. Tu sa žiada od autora citlivý prístup ku genéze a vývinu výrazu práve vo vzťahu k textu, a to hlavne z hľadiska frekvencie výrazu a štýlu prejavu. Najmä v publicistike sa totiž aj okazionalizmus môže veľmi ľahko stať kliše a potom úvodzovky prezrádzajú pohodlnosť alebo aj netvorivosť autora, lebo siaha po hotových výrazoch a výrazových paneloch.

Ako vidieť, problematika úvodzoviek by si zaslúžila podrobnejší rozbor textov podľa ich štýlového a žánrového určenia, príp. aj vzhľadom na ich individuálnu diferenciaciu, a to tak z hľadiska vhodnosti úvodzoviek, ako aj z hľadiska ich redundantnosti. V tomto príspevku sme iba naznačili možné prístupy k jej riešeniu.

Literatúra

FINDRA, J.: Odsek ako prvok epickej štruktúry. In: *Litteraria. Segmenty a kontext*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 66—115.

FINDRA, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: *Obsah a forma v slovenskej zásobe*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 151—156.

FINDRA, J.: Invariantnosť slohového významu. In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 133—147.

CHLOUPEK, J.: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.

MINÁROVÁ, E. — CHLOUPEK, J.: Výrazy v publicistickém textu označené úvodzovkami. *Naše řeč*, 66, 1983, s. 14—22.

MISTRÍK, J.: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

Z HYDRONYMIE PONITRIA: NÁZVY SO SUFIXOM -ŇA, -INA A -ICA

Prastará slovenská sídelná oblasť Ponitria je najmä v hornej a strednej časti bohatá na vodné toky. Starobylým názvom riek *Nitra* (*Nitrica*), *Bebrava* a *Vičoma/Vyčoma* sa v hydronymii už dávnejšie venovala primeraná pozornosť (porov. najmä Šmilauer, 1932).

Medzi hydronymami v Ponitří je väčší počet názvov utvorených od rozličných slovných základov slovotvornými príponami -ňa, -ina a -ica, ktoré si zaslúžia pozornosť aj z hľadiska starej slovenskej slovnej zásoby a sémantiky. Takýto pohľad je aj potrebný.

1. Sufix -ňa je v slovenčine pomerne častý. V slovotvorbe sa využíva najmä na tvorenie apelatív označujúcich miesto, napr. *studňa*, *vyhňa*, *stajňa*, *plevňa*, *točňa*, *spáľňa*, *hladomorňa* (v nárečových podobách z Ponitria aj *horárňa*, *ladovňa*, *pekárňa*, *sladovňa*, *koniarnia* a pod.). Sufix -ňa sa využil aj pri tvorení niektorých hydroným, napr. *Delňa* (na východnom Slovensku poniže Prešova). *Jelešňa* (potok vtekajúci do Oravskej priehrady) a v Ponitří sú dva miestne blízke názvy *Lišňa* a *Drsňa*.

1.1. Slovný základ *liš-* v názve potoka *Lišňa* možno hľadať v koreni *liš-*, ktorý je aj v slove *lišaj* (motýľ, choroba), *lišajník*. Je aj v ruštine a poľštine; v lužickej srbčine je *lišawa*, *lišajca* (choroba svin), v srbochorvátčine *lišaiv* (pokrytý lišajmi), rus. *lišavyj* (prašivý) (Machek, 1957). V českých nárečiach zachované *liša* má význam plameň, oheň, choroba poznačená sčervenením kože („plameňom“). Iba neskoršie nastalo splynutie významu so slovom *liška* (z pôv. *liša*). Azda sa možno nazdávať, že potok *Lišňa* má názov podľa povahy a vzhľadu terénu, ktorým preteká v čase vzniku pomenovania, podľa miest „vypálených, do červena vyhorených, podľa prašivého terénu“.

Názov potoka, ktorý tvorí chotárnicu Solčian a Nitrianskej Stredy, sa udržal do súčasnosti a je známy aj v Topoľčanoch a dedinách za nimi. Doložený je r. 1334 v metácii Nitrianskej Stredy ako hranica zo strany Solčian (*Leusna pataka*; archív rod. Zerdahelyi MOL DL 50 220).

1.2. Názov potoka *Drsňa* má slovný základ v koreni *drs-*, ktorý je v prídavnom mene *drsný* (toto prídavné meno je sémanticky viacvýznamové). Podľa Slovníka slovenského jazyka I (SSJ) má prídavné meno *drsný* tieto významy: 1. drapľavy napovrchu, škrabľavý, 2. hrubý, surový (opačne je jemný), 3. chladný, nepríjemný. Prvotný a identifikačný podnet vzniku názvu tohto potoka mal azda sémantický základ v protiklade vlastností vôd obidvoch blízkyh potokov *Lišne* a *Drsne*. Voda potoka *Lišňa* je až

povestná tým, že je mäkká, slizká, veľmi súca na pranie. V nej prali bielizeň nielen Solčianky a Praznovčanky, ale vozili k nej prať šaty aj Topoľčianky, ba na vozoch prichádzali sem prať aj z dedín spoza Topoľčian, napr. až z Urminiec (8 km). V opozite k vlastnostiam potoka *Lišňa* sa voda tečúca cez Krnču a popri Praznovciach mohla javiť nejemná, neprijemná, teda drsná, a preto sa za základ jej pomenovania použila seméma z koreňa *drs-* a v slovotvorbe ten istý sufix *-ňa*. Tak vznikol slovotvorne paralelný názov *Drsňa* (tak v Praznovciach), príp. analogicky podľa *Lišňa* aj *Dršňa*, ako si to pamätajú starší ľudia v Krnči, kým novšie sa uplatňuje názov podľa dediny Krnovec.

Najstarší doklad na potok v Krnči (*Kernuch*) z r. 1246, z deľby majetku medzi synmi Mika z bohatnúceho rodu Diviakovcov, má doklad v podobe „*iuxta aquam drescyna*“. V. Šmilauer pracoval iba s dokladmi do r. 1300, teda iba s týmto dokladom. Pre nezreteľnosť metácie sa nazdával, že ide o inú *Krnču* v susedstve majetkov kláštora v Klíži (r. 1293 je tam zaznamenaná osada *Kernech*; jej odrazom je azda chotárny názov *Krnice*) a potok tečúci do Vičomy z pravej strany juhovýchodne od Ješkovej Vsi (s. 98, 340). Uviedol i staršiu Szerémiho lokalizáciu („*Drsnya*“ čiže *Drsňa*, čo sa ukázalo správne), sám však vychádzal iba zo zápisu *Drescyna* a vo výklade zo základu slov **drěska* > *drězga* (trieska, ratolest) a názov citlivo rekonštruoval v podobe *Drěščina* s motiváciou: podľa množstva naplaveného dreva v ústí (s. 477). Historik tohto kraja J. Lukačka (1982, 1983), rodák z Krnče, analýzou textu a konfrontáciou s ostatnými historickými listinami, ich zápsmi (r. 1324 *fluvium Drazne*, need. MOL DL 59 534; r. 1413 *rivulum Dresna* need, v archíve Maďarskej akadémie vied, zb. listín č. 280; r. 1438 *Dirsna pataka* need. MOL DL 62 584) a s miestnymi pomermi však bezpečne zistil, že ide o terajšiu *Krnču* a potok *Dršňu*/*Dršňu* (novšie *Krnovec*). Za ochotu a pomoc pri zaobstarávaní dokladov vyslovujem J. Lukáčkovi úprimnú krajaňskú vďaku.

Potok *Drsňa* (i *Dršňa*; na mapách do r. 1979 dokonca *Dršňa*) tečie spod Javorovho vrchu v Tríbeči (781 m) od juhovýchodu na severozápad smerom k Topoľčanom; do Nitry sa vlieva zľava poniže Praznoviec. Južnejšie, takmer rovnobežne, tečie spod Malého Tríbeča (772 m) zasa *Lišňa*.

2. V povodí Nitry je niekoľko vodných tokov odvodených sufixom *-ina*, ktorý je vo viacerých apelatívach, napr. na označenie charakteru miesta, porastu a pod., ako je *dolina*, *rovina*, *výšina*, *plešina*, *pevnina*, *rudina*, *slatina*, *dubina*, *bučina*, *borina*, *jelšina* — neraz aj v súvislosti s vodnými pomermi, napr. *bystrina*, *hlbina*, *barina*, *močarina*, *slatina* a pod.

Prípona *-ina* sa oddávna využívala aj pri tvorení hydroným (a potom aj rovnomenných osád pri nich), napr. *Krupina*, *Lubina*, *Eutina*, *Divina*, *Slatina*, *Rudina* a pod. V Ponitří sú sufixom *-ina* utvorené tieto názvy:

Livina, *Chocina* (úradne od r. 1979 *Chotina*), *Tužina*, *Hydina* a *Zlobina*. Významovo je priehľadný a aj pochopiteľný názov potôčika *Hydina* a *Tužina*, kým názvy *Livina* a *Chocina* sú sémanticky a motiváciou pomerne veľmi vzdialené chápaniu súčasníka.

2.1. Potok *Hydina* je málo výdatný potôčik tečúci spod Strážovských vrchov jednak od Látkoviec a jednak druhým pramenným prítokom od Miezgoviec (pri Bánovciach nad Bebravou) popri Nedašovciach; poniže Ostratíc sa vlieva do Bebravy, ale jej druhá časť, tečúca poza Chynoriarsky háj, sa do Bebravy vlieva až pri Rajčanoch. Názov *Hydina* v súčasnosti splýva s apelatívom *hydina*, ktorým sa označuje domáce vtáctvo (husi, kačice, sliepky), no v skutočnosti je bližší k základnému apelatívu *hyd*, ktoré má širšiu významovú náplň; v širšom obsahu zahŕňa aj háveď a príživnícky hmyz (napr. aj vši; porov. oravský potok *Všivák*). V sémantike tohto apelatíva sa spájajú aj významy „nečistota, špina“, ktoré sú sprievodným javom nahromadeného hydu. Slovo *hyd* súvisí so slovami *hyzdiť*, psl. **gyd-da*, **hyzda* a s príbuznými slovami *had*, *ohavný*, *háveď* (Holub — Kopečný, 1952). V. Machek pripomína aj nárečové výrazy *gyzd*, *hyzd* a spojenie *hudi sa mi* s významom „hnusi sa mi“. V poľštine nárečový výraz *gizd* má význam „špina, hnus“; to vyjadruje aj ukrajinské *hyzd*, *hydnyj* „hnusný“ (novšie a dôkladnejšie porov. Ondruš, 1983).

Z týchto porovnaní jasnejšie vyniká seméma potoka *Hydina*. Tento drobný potôčik sa iba pomaly prediera hlinistým, zbahneným dnom bez štrku, preto neposkytol očisťujúcu a osviežujúcu vodu ako bystrina; preň bolo skôr príznačné bahno, kal a nečistota, čo je aj náplňou apelatíva *hyd* a odvodeného apelatíva *hydina*, a teda aj potôčika *Hydina*.

2.2. Potok *Tužina* je pravý prítok rieky Nitry pri Nitrianskom Pravne. Pri ňom je aj dedina rovnakého názvu. Výklad pôvodu názvu a jeho významu možno dobre spojiť so sémantikou adjektíva *tuhý*, najmä s modifikáciou príslovky *tuho* v spojení *tuho tiecť* s významom „prudko a mnoho“ (porov. rozprávanie z Veľkých Bielic a Hubovej: *Prišla veľká voda a tak tuho tiekla, ňedalo sa prejsť ces potok. — Ket są pustił tājch, płtili klāti; voda išła tuho, tukšie ako klāti.*). Názov *Tužina* bol teda motivovaný prudkým, silným tokom tohto potoka, tuho tečúcim prúdom vody.

Poznamenávame, že existuje aj osobné meno *Tuža* (Stanislav, 1948) doložené v starej češtine a samota *Tuža* (*Tuzsa*) v Maďarsku.

2.3. Potok *Livina* tečie spod Inovca cez Zlatníky a Šišov do Bebravy. Názov potoka sa dokladá už r. 1113 v listine Zoborského kláštora (*Liuvina aqua*) ako hranica opátovho majetku (porov. obec *Livinské Opatovce* a osada *Livina*).

Názov potoka *Livina* patrí do slovenských hydroným slovným základom *liv-* aj hydroformantom *-ina*. Základ *liv-* možno spájať so slovesami z ko-

reňa *lei-*, *loi-*; porov. stslov. *lějo/liti*, iteratívum *livati* a naše *liať/lejem*, iter. *lievať*. Staršiu podobu iteratíva zo základu *liv-* možno predpokladať aj v starej slovenčine. Z apelatív porov. rus. *razliv*, *liveň*, srbochorv. *livo*, čes. *průliv* a i. Motiváciu názvu potoka možno vyvodzovať z vlastností tohto potoka, ktorý sa na dolnom toku po zákrute za Šišovom často rozlieva, zaplavuje okolie (v hornom toku je jeho tok vtesnaný do strmších brehov). V. Šmilauer (1932) pokladal etymológiu názvu *Livina* za neznámu; R. Krajčovič (1980) predpokladá apelatívum *livina* (deverbatívum od slovesa *livati*) a názov motivuje takto: „riečka s väčším množstvom vody ako treba, t. j. často sa vylievajúca“; sufix *-ina* máva i význam množstva.

2.4. Potok *Chocina* (od r. 1979 na mape 1:50 000 *Chotina*) pramení v Považskom Inovci pod Panskou Javorinou. Tečie približne rovnobežne s horným tokom *Liviny*, pokračuje však stále tým istým smerom cez Jacovce a poniže Topoľčian sa vlieva do rieky *Nitry*. Názov *Chocina* je doložený z r. 1235 v donačnej listine Belu IV. Dionýzovi na Topoľčany a tri iné dediny (Tovarníky, Iles, Račice) v znení „... *aquam Huzina*...“, neskôr sa píše aj *Kocina*, *Koczina* (zmena *ch > k* býva v slovenčine, porov. *Koč/Choč*, *kopec/chopec*, vrch *Chopok* v Nízkyh Tatráh).

V Prašiciach je pri potoku *Chocina* lúka *Chocina* a pri osade Kulháň (pod Inovcom) lúka *Chocinka*. Názov *Chocina* v tomto znení je dobre známy vo všetkých okolitých dedinách, ale na hornom toku ho v Nemečkách volajú len potok („toto je nemeckovský potok“).

Názov *Chocina* sa utvoril zo základu *chotь*, *chotě-*, ktorý je v slovese *chcieť/chcem* (stslov. *chotěti*), porov. spojenie *chtiac-nechtiac*, novšie *chcej-nechcej*. Apelatívum *chotь* podľa F. Miklosicha (1886) má široké významové pole: vôľa (napr. *po mojej vôli*), túžba, žiadosť, snaha, ale aj živosť, bystrosť, bujarosť, veselosť, nadšenie (Svoboda, 1964), takže pôvodné apelatívum *chocina* v procese hydronymizácie (potok → *Chocina*) mohlo označovať vodný tok vyznačujúci sa živosťou a bystrosťou prúdu, najmä v porovnaní s pomalým prúdením rieky *Nitry*, do ktorej sa *Chocina* vlieva niže Topoľčian.

V staršej literatúre sa názvy potokov so základom *chotь/chotě-* (obdobne ako miestne názvy, ktorých je na slovanských územiach značný počet) spájali iba s osobným menom z takéhoto základu. V. Šmilauer (1970) ho vidí aj v názve *Chtelnica*, je v názve *Chotín* (do r. 1948 v maď. podobe *Hetmény*; r. 1138 *Vten*, r. 1223 *Heten*, r. 1339 *Heteny*). Názov majera *Hetmény* juhovýchodne od Šale J. Stanislav (1948) spája s osobným menom *Chotěm*, *Chotěmyslъ* alebo *Chotěmirъ*. Z tvaru **Chotě/min*, **Chotimin*, príp. **Chotiminy* vznikla adaptáciou maďarská podoba *Hetmény* (ale porov. český miestny názov *Choceň*).

F. Bezljaj (1956) v slovinskej hydronymii uvádza potoky *Hotenja* (*h* =

= *ch*), *Hotenka*, *Hotešski potok*, *hotevlje*, *Hotišski potok*, *Hotunky-Kotunja*, *Hotušnik*. V Poľsku je *Chotunia*, v Pomoransku *Chotune* (čiže nem. *Gotthun*), ale to spájajú s keltským *htonje*, *tonje* „hlboká voda, jazero“. V českej hydronymii sa v 14. stor. spomína *Chotuň* (*rivulus Hotunie*). Na Slovensku pri Humennom je riečka *Chocinka*.

2.5. Sufix *-ina* je aj v názve potoka *Zlobina*, ktorý vteká do Bebravy powyše Podlužian. Slovný základ *zlob-* (*zloba*) sa v súčasnej slovenčine nepoužíva, ale je známy. Predpokladáme, že názov *Zlobina* má pôvod v terénnom názve okolia (Bradlo a Kňaží stôl Strážovských vrchov). Názov osady pri nej (*Zlobiny*) by sa mohol odvodzovať aj od osobného mena pluralizáciou pre miestny názov, ale obdobne už aj z názvu potôčika.

2.6. V metácii Oslian sa r. 1329 na chotárnici s Čereňanmi uvádza potok *Stahoyň* (MOL DL 2 442). Svojím základom veľmi pripomína osobné meno *Stach*. V. Šmilauer (v liste) rekonštruuje názov potoka z podoby *Stachovina*. Názov z osobného mena predpokladá nejakú usadlosť patriacu Stachovi (*Stach-ov-ina*), odkiaľ potok tiekol. (Obdobne *Bukovina* sa zapisuje *Bukoyna*.)

Názvy potokov *Barina* a *Jasenina* (okres Prievidza) sú tvorením aj významom priehľadné.

3. Viaceré názvy vodných tokov v Ponitří z rozličných slovných základov sú utvorené sufixom *-ica*, ktorý sa stal frekventovaným hydroformantom. Na Slovensku je takýchto hydroným vyše sto. Sufix *-ica* je pomerne hojný pri tvorení apelatív na označenie miesta (napr. *zvonica*, *vinica*, *pálenica*, *konopnica*, *hnojnica*, *strážnica*), na označenie vecí (napr. *truhlica*, *praslica*, *palica*, *merica*, *olovnica*, *kapustnica*), na označenie zvieracích mien žen. rodu (napr. *samica*, *holubica*, *lasica*, *mašica*, *medvedica* a pod.); dáva však menám aj deminutívny význam, napr. *izbica*, *dievčica*, *bundica*.

V historickej i súčasnej hydronymii Ponitria sú časté názvy tokov tvorené hydroformantom *-ica*, porov. *Nitrica*, *Istobenica*, *Sielnica*, *Mohelnica*, *Drahožica*, *Moštenica*, *Slivnica*, *Svinnica*, *Železnica*, *Babica*, *Dubnica*, *Jelešnica* (predtým *Lutovský potok*), *Bystrica*, obdobne *Teplica* (o názve *Nitrica* porov. Uhlár, 1983; Majtán, 1982; Gahér, 1976).

3.1. Zo starej hydronymie Ponitria býva predmetom záujmu najmä názov potoka *Istobenica*, doložený r. 1113 v podobe „... *fluuium Istobenize* ...“ ako chotárnica dediny Nováky (potom ich časti Horné Lelovce) a majetku opáta Zoborského kláštora, vtedy ešte neoznačeného miestnym názvom (potom dedina Opatovce nad Nitrou). Už r. 1246 sa uvádza podoba *Stebnica* (*a fluuio Ztebnycha*), tak aj r. 1312 (*de fluuio Sthnebneche*), kým v súčasnosti je živý názov *Stebník* (zistené osobným výskumom r. 1974); ide o malú dolinku s potôčikom, ktorý sa na špeciálnej mape ani

nezaznamenával, a preto V. Šmilauer (1932) *Istobenicu* stotožnil s *Trebiankou* (na inom mieste však iba s výhradou).

Forma so začiatočným *I-* je v miestnom názve *Istebník* (obec pripojená k mestu Trenčín); v doklade z r. 1245 sa uvádza majetok *Ztebnuk* i potok *Ztebnuk*, r. 1208 v súvislosti s osadou *Rybáre* (r. 1208 *Ribnic*, r. 1434 *Rybary*) „... de *Stipnic*...“ (CDES I, s. 116, r. 31). Podoba s *I-* je aj v miestnom názve *Istebné* na Orave, doloženom r. 1316 (*Istebna*), keď ho župan Donch dal ako výmenu kráľovským jobagionom za Belsko (azda Dovalovo v Liptove). Tak je aj v názve riečky *Istebná* (*riuulus magna Ystubna*), ktorá ústi južne od Slovenskej Lupče do Hrona (Šmilauer, 1932). V súčasnosti sa v okr. Banská Bystrica zaznamenáva na špeciálnej mape vodný tok v znení *Istebník*. V názve v podobe *Stebník* sa začiatočné *i-* neudržalo.

Názvy *Istobenica* (v súč. *Stebník*), *Istebník*, *Istebná*, *Istebné* sú zo základného apelatíva *istŕba* < **jstŕba*, ktoré zovšeobecnelo u Slovanov v apelatívne *izba*, *izbica*, hoci je pôvodu románskeho z Talianska (**estuva* od *aestuar* s významom „vykurovať“), obdobne ako germánske *Stube* (porov. miestne názvy na Slovensku *Štubňa*). Pôvodná podoba *istŕba*, po hláskoslovných zmenách *izba*, označovala osobitné murované stavenie s vykurovaním, ale obdobne aj zrubový domček s vykurovaním, napr. pre varovčíka pri rybníkoch a vodách s veľkým rybným bohatstvom. Tak vznikli názvy *Istebná*, *Istobenica*, *Istebník* a po strate začiatočného *i-* aj *Stebník* medzi Novákmi (Hor. Lelovcami) a Opatovcami pri Bojniciach. Už R. Krajčovič v súvislosti s trenčianskym *Istebníkom* upozornil na miestne súvislosti (v susedstve je osada *Rybáre* a *Záblatie* — za blatami rybníka).

Sufix *-ník* je známy v apelatívach miestneho významu, porov. *rybník*, *senník*, *holubník* a miestne názvy *Štiavník*, *Plevník*, *Jamník*, *Dubník* a i. Kým podoba *Istobenica* vznikla prostredníctvom základnejšieho tvaru *Istebná*, rozvitého sufixom *-ica*, tvar *Istebník* i *Stebník* vznikol súčasne, ale hlavne novšie a je dokladom živého domáceho jazykového vývinu. Pri „istebnej vode“ bolo stanovište so zrubom pre varovčíka (strážcu) rybníkov a rybnatých riekok nazývané *Istobenica*, *Istebník* i *Stebník* (pôv. azda *istebník* — *stebník* bol aj názov varovčíkov takýchto miest vplyvom prenášky; porov. heslo *Jistebník* u R. Šrámk, 1970, o dedine s rozsiahlym rybníkárstvom na Morave-Sliezsku).

3.2. *Mohelnica* je malý potôčik, ktorý tečie východne od Hornej Vsi popod vrch Chlmok cez Pažiť, poniže ktorej sa vlieva do potoka Drahožice a s ňou po 0,5 km sa vlieva naproti Malým Kršteňanom do Nitry. V reambulančnej listine z r. 1352 o metácii Veľkých Uheriec a Pažite sa uvádza *Malá Mohelnica* (*Kysmoholnicha*) a starý driek-koryto *Mohelnice*,

ktorý tvoril chotárnicu s Oslanmi (v súčasnosti — ako už aj vtedy — tiekla novým korytom cez Pažiť). Už v metácii Oslan z r. 1329 sa tiež uvádza *Mohantcha*. Ešte i začiatkom 19. stor. sa názov potoka *Mohelnica* udržiaval (r. 1803 sa v kontrakte píše o roli „Niže mosta pri potoku *Mohelnici*“). Doteraz sa udržiava názov *Mohelnica* na označenie zastávky autobusov pri križovatke hradskej zdola (od Pažite) v smere na Oslany alebo na Žarnovicu, kde kedysi bol furmanský hostinec s názvom *Mohelnica*. Z *Malej Mohelnice* (*Kysmoholnicha*) ostala iba bezmenná chotárna priekopa pod Chlmkom a ani názov potoka *Mohelnica* (r. 1352 *Moholnicha*) sa na špeciálnej mape neuvádza. Historicky je názov potoka *Mohelnica* doložený aj v povodí Hrona nad Zvolenom pri Hronseku k r. 1250 „... *ad aquam Mohelnitsa* ...“ a k r. 1293 „... *per rivulum Mohelnicha* ...“ (Šmilauer, 1932).

Názov *Mohelnica* je síce z iného stupňa koreňa ako apelatívum *mohyla*, ale sémantická súvislosť je evidentná.

Názov pažitského potoka *Mohelnica* vznikol podľa terénu na hornom toku v chotári Hornej Vsi; nemuselo to byť práve mohylové pole, mohol to byť aj prirodzený hroblovitý terén. V Hornej Vsi je aj chotárny názov *Mohelnica*, *Obecné Mohelnice*, v susednej Radobici sú tiež *Mohelnice* a *Mohelničné* (opravujem znenia týchto chotárnych názvov podľa listu MNV a osobného výskumu). Názov terénneho útvaru sa použil aj na starý názov potoka.

3.3. Potok *Drahožica* (r. 1293 ... *ad rivulum Drahosiche*, r. 1352 vnútri metácie Veľkých Uheriec a Pažite sa neuvádza). V 18. storočí sa v zápise obce Pažiť uvádza, že potoky *Drahožica* a *Mohelnica* robia škody v chotári pri povodniach. V súčasnosti sa popri všeobecnom pomenovaní (veľko-uhrecký) potok názov *Drahožica* zachováva v názve doliny *Drahožica* na jej hornom toku.

Názov potoka *Drahožica* má pôvod v osobnom mene *Drahožit* a v názve dediny *Drahožica* z pôv. *Drahožit-ja* (*ves*), ktorý predpokladáme ako pôvodný názov dediny Uherce pred príchodom maďarských vojenských stráží, pred zaujatím tejto časti Ponitria.

V. Šmilauer (1932), ktorý nepoznal živý názov *Drahožica*, názov *Drahosiche* (i *Drasoycha*) z r. 1293 rekonštruoval ako *Drahožna* a vykladal ho z osobného mena *Drahoš*: *Drahoš(ov)ica* (s. 339 a 491). Názov potoka *Drahožica* si zaslúži uvádzať na špeciálnych mapách.

3.4. *Sielnica* je historicky doložený názov potoka tečúceho spod Magury dolinou, v ktorej vznikla i dedina s názvom *Sielnica* (sev. od Bojníc). Svedčí o tom šoltýska listina z r. 1339 (*circa fluvium Sielnica*) a v zhode s názvom potoka aj pôvodnejší názov dediny doosídľovanej na nemeckom

zákupnom práve šoltýsom Konchlinom. V urbári panstva zámku Bojníc sa uvádzal názov *Poruba-Sielnica*. Ako *Sielnica* sa uvádzala aj fara dediny. Názov *Sielnica* však zanikol aj v názve potoka (teraz *Porubský potok*) i dediny (teraz *Poruba*).

Názov *Sielnica* je doložený aj v názve obce *Liptovská Sielnica* k r. 1256; vznikla pri „veľkej rieke *Sielnici*“ (teraz *Kvačianke*). R. 1283 sa tam spomína aj *Suchá Sielnica* (*in siccum Zelnychem*), r. 1295 *aqua Zelnyce*. Takého istého pôvodu je aj názov dediny *Sielnica* na severozáp. od Zvolena, ktorá je doložená k r. 1250 a r. 1293.

Názov *Sielnica* je utvorený prostredníctvom adjektíva *sielny* (**séln-*) zo základu selo (z pôv. *sed-l-*), ktorý v starej slovenčine mal význam „osada, dvorec“, neskôr i „obrábaná zem“. Názvom potoka *Sielnica* sa označoval vodný tok tečúci krajom s poznateľnými stopami dávnejšieho osídlenia a obrábania (Uhlár, 1970). V. Šmilauer (1932, s. 497) vodný tok odvodzoval opačne od miestneho názvu *Sielnica* zo základu *se(d)lo*.

3.5. Názov *Trebica* je zrekonštruovaný názov historicky doloženého potoka (r. 1271 *fluuium Terepche, Tripche*) pre pravý prítok Nitrice, tečúci spod Malého Rokoša a vyúsťujúci do nej pri Diviackej Novej Vsi (Šmilauer, 1932, s. 92 a 340). Či terajšia Rokoška je zhodná s niekdajšou *Trebicou* ako jej novší názov, nemožno isto tvrdiť.

Názov *Trebica* je utvorený zo základu *třeb-* sufixom *-ica* a označuje vodný tok rinúci sa očisteným, vyrúbaným priestorom. Z takého základu je aj názov terajšieho potoka *Trebianka* (vteká poniže Opatoviec a povyššie Stebníka do rieky Nitry); potok má názov podľa zaniknutej osady alebo honu *Trebník* v jej povodí. Základ *trěb-/trěba-* je aj v názve vrchu *Trebič* (r. 1113 „*silva Trebisc*“ pri Zobore), v súčasnosti po nárečovej zmene *é>i* *Tríbeč*, po skrátení v nárečí na okolí Topoľčian *Tribeč*.

3.6. Potok *Moštenica* vteká do Handlovky poniže Prievidze; pri nej bola aj osada takého názvu (r. 1382 *Musnicz*). Názov je utvorený z apelatíva *most* prostredníctvom odvodeného adjektíva *moštený*. *Moštenica* je názov vodného toku, pre ktorý bolo príznačné zariadenie na prechod cezeň v podobe mostu — porov. aj miestny názov *Moštenica* na Pohroní (r. 1340 *Mosnyca*) a *Mostište* na Považí (r. 1471 *Mozthysche*).

3.7. Potok *Chvojníca* tečie spod vrchu Čičerman cez dedinu *Chvojníca* (dolož. až r. 1614 *Chvojníca*), potom cez Malinovú (predtým Cach a pôvodne azda Požega) a naproti Nedožerom sa vlieva do Nitry. V strednom toku je potok hlboko vrytý v svahoch Malej Magury. V súčasnej slovenčine je apelatívum *chvoj*, *chvoja* i *chvojka* s významom „zelený konárik, halúzka“; *chvojina* je hromadné meno na označenie konárov, vetví ihličnatých stromov, čečiny. Názov potoka *Chvojníca* je podľa pôvodnejšieho

názvu hlbkej doliny s hustým ihličnatým porastom, krikmi. Potok *Chvojníca* je aj na Záhorí v obvode Holíča. Na jeho hornom toku je kopaničiarska dedina *Chvojníca* s mnohými osadami.

3.8. *Dubnica* je potok a pri ňom aj obec s takýmto názvom (teraz spojená s Bojnícami); obdobne podľa potôčika *Dubnička* má názov aj dedinka na severozáp. od Bánoviec nad Bebravou. Kým porast sa označuje apelatívom utvoreným sufixom *-ina* (*dubina*), na označenie vodného toku pretekajúceho dubinou sa z adjektíva *dubný* použil príznačný hydroformant *-ica* a v deminutívnej podobe *-ička*.

3.9. Obdobne vznikol názov potoka *Bystrica* (napr. v Rudnianskej Lehotke pri Nitrici; r. 1477 *Lehotka a.n. Bistricka*). V protiklade k apelatívu *bystrina* (výdatný prúd vody s dobrým spádom, dravý horský prúd, riava) hydronymum tvorené sufixom *-ica* z koreňa *bystr-* má obdobný význam v kategórii zovšeobecnenia konkrétnych vodných tokov a potom aj miestnych názvov pri nich.

3.10. *Hradištnica* je názov potôčika i hory v chotári *Hradišťa* (pri Skačanoch). Názov vznikol prostredníctvom prídavného mena *hradištný* sufixom *-ica* (*hradišt-n-ica*).

3.11. *Jelešnica* je obnovený starý názov Lutovského potoka (tečie cez dedinku Lutov na severozáp. od Bánoviec nad Bebravou). Názov je utvorený od apelatíva *jelša* prostredníctvom staršieho tvaru adjektíva *jelešný*, príp. prostredníctvom pôvodného názvu *Jelešňa*, ktorý je zachovaný na Orave. Označuje vodný tok pretekajúci priestorom, pre ktorý bol príznačný jelšový porast (porov. i názov potoka *Olešnica* v Prievidzskom okrese).

3.12. Potok *Slivnica* je drobný vodný tok; tečie spod Podhradia (severozáp. od Topoľčian) zo *Slivničnej doliny* cez Závadu, Velušovce a povyššie Tovarník ústi do Chociny. Okrem apelatíva *slivník* treba predpokladať adjektívum *slivný* z apelatíva *sliva* (bežne *slivka*). Pôvodne sa potok v dolinke s hojnými slivkami nazýval *Slivnica* a z neho sa až druhotne utvoril názov *Slivničná dolina*.

3.13. *Železnica* (nár. *Zezeznica*, *zelezo*) je názov potoka, ktorý tečie spod Hrabového vrchu a hory Bukoviny (Považský Inovec) cez samotu Duchonka a vodnú nádrž do Prašíc, poniže ktorých sa pri majeri Mreža vlieva do Chociny. Názov *Železnica* znie veľmi novodobé a pripomína zaniknutú úzkokoľajnú železnicu, ktorej trasa sledovala tok tohto potoka (už spod Panskej Javoriny) až do pily a parketárne v Topoľčanoch. Lenže tento priemyselný podnik a železnica k nemu vznikli až r. 1911. Názov potoka nemá príčinnú súvislosť ani s nástrojom na česanie (*zezeznica*, *hachľa* — za staršie *štet*). Názov potoka *Železnica* je doložený za neskorého feudalizmu r. 1778/1779 vo Vizitácii hlavného župana Nitrianskej stolice Mikuláša Forgácha a je možné, že súvisí s hľadaním a spracúvaním povrchovej

železnej rudy už v staršom období (porov. doklady spod Marháta nad Nitrianskou Blatnicou na lúke Púšť pri veľkomoravskej rotunde sv. Juraja podľa archeologického výskumu SAV po r. 1974). Využitie celoslovenského výrazu *železo* ako základu názvu potoka (prostredníctvom nárečového prídavného mena *zelezní*) je pozoruhodné aj tým, že na staré osídlenie v rudných oblastiach sa používali názvy od tohto základu (*ruda*), napr. *Rudno*, *Rudica*. Na Záhorí je aj potok *Rudava*.

3.14. *Babica* je názov malého potôčika vytekajúceho z bahien (močidiel) v Brodzanoch (už časť Partizánskeho), ktorý sa spája s vodou prameňov Kralovica a Vrbovica z Krásna a potom sa vlieva do Nitry powyše chynorianskeho mlyna. Názov je od apelatíva *baba* (s významom „žena“, zväčša s hanlivým príznakom; u starých Slovanov však jestvovala aj nižšia mýtická bytosť *Baba*, porov. častý výskyt názvov vrchov *Baba*; ľudový výraz na Orave je *Baba*, kým úradne *Babia hora*).

3.15. Názov *Svinnica* označuje malý potok, ktorý tečie spod vrchu Inovec cez dedinu *Svinnú* (pod hájom *Svinnou*) a powyše Bánoviec sa vlieva do Bebravy. Možno predpokladať pôvodný názov *Svinná voda*, potom *Svinná* bol názov potoka i dediny pri ňom. Neskôr sa azda spätne názov potoka preformoval na terajšie znenie *Svinnica*. Zdvojená spoluhláska *-nn-* je podľa systému dolnotrenčianskeho i bánovského nárečia.

Názov potoka môže byť podľa divých sviň čiže diviakov. Dolinou totiž tiekol potok s hojným výskytom tejto čiernej zveri. No možno myslieť aj na chov sviň v doline bohatej na duby a žalud'; mohol to byť chov sviň susedného hradu v Hradnej (obec Veľká a Malá Hradná). Na juhozápad je dedina Dubodiel, kde sa chov sviň aj dokladá (potom pre panstvo hradu Trenčína).

Záver. V tomto príspevku sa súhrnne skúmajú jednoslovné hydronymá z Ponitria (nie názvy *Nitra*, *Nitrica*, *Bebrava* a *Vičoma/Vyčoma*; o tých písal autor r. 1983) utvorené sufixom *-ňa*, *-ina* a *-ica*. Najmä v konfrontácii so základným dielom V. Šmilauera (1932) a novšími príspevkami ďalších autorov z hydronymie ich doplníme novšími výkladmi. Týka sa to viacerých nezaznamenávaných názvov a najmä pôvodu zriedkavých názov potokov so sufixom *-ňa* (*Lišňa* a *Drsňa* na základe protikladnosti vlastností vôd týchto potokov pri prání v nich), ale aj hydroným *Chocina*, *Livina* a iných. Upozorňujeme, že historický názov *Istobenica* je živý v podobe *Stebník* (*Trebianka* je iný potok). Hydronymá tvorené sufixom *-ica* patria k najčastejším jednoslovným názvom vodných tokov v Ponitří, ako aj inde na Slovensku.

Literatúra

- BEZLAJ, F.: Slovenska vodna imena. Zv. 1. Ljubljana, SAZU 1956. 365 s.
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Zv. I. Ed. R. Marsina. Bratislava, Veda 1971. 472 s.
- GAHER, J.: Využitie názvu Nitra v chotárnych názvoch Rudnianskej doliny. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 221—222.
- Geografické názvoslovie základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. Názvy nesídlných geografických objektov. Stredoslovenský kraj (1977). — Západoslovenský kraj (1979). Kartografické informácie. Bratislava, Slovenský ústav geodézie a kartografie 1977, 1979.
- HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952.
- HOSÁK, L. — SRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Zv. 1.—2. Praha, Academia 1970, 1980.
- KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej oikonymie. In: Jazykovedné štúdie. Z dejín slovenského jazyka. 18. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 39—58.
- KRAJČOVIČ, R.: Z lexiky staršej slovenskej hydronymie v slovanskom kontexte. Slavica Slovaca, 15, 1980, s. 217—224.
- LUKÁČKA, J.: Západné Tribečské podhorie do roku 1526. In: Historické štúdie. Zv. 26. Bratislava, Veda 1982.
- LUKÁČKA, J.: KRŇČA (1183—1193). Krňča, Miestny národný výbor 1983.
- MAJTÁN, M.: Súčasná slovenská hydronymia. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 277—288.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
- MIKLOSICH, F.: Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen. Wien, 1886.
- ONDRUŠ, Š.: Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy. In: Studia Academica Slovaca. 12. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983, s. 387—404.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1—2. Martin, Matica slovenská 1948.
- SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 320 s.
- SMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha — Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s.
- SMILAUER, V.: Stahoyň. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 20, 1979, s. 179.
- UHLÁR, V.: Z problematiky miestnych názvov (*Istebné*). Slovenská reč, 34, 1969, s. 164—170.
- UHLÁR, V.: Dva vlastnícké názvy z hornej Nitry: *Drahožica* a *Radobica*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 106—111.
- UHLÁR, V.: Pôvod názvu *Mohelnica*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 174—178.
- UHLÁR, V.: Hydronymia Liptova. Slovenská reč, 40, 1976, s. 212—219.
- UHLÁR, V.: Pôvod názvov obcí v Liptovskej zátopovej oblasti. In: Liptov. Vlastivedný zborník. Zv. 1. Ružomberok, 1970, s. 163—172.
- UHLÁR, V.: Rieky a potoky povodia Nitry. Kultúra slova, 17, 1983, s. 97—102.
- Vizitácia hlavného župana Nitrianskej stolice r. 1778/1779. Rukopisy, zbierka v Univerzitnej knižnici v Bratislave MS 1000.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava, Veda 1977—1978. 3 zv.

Igor Němec

K VZNIKU SLOVENSKÝCH HANLIVÝCH POJMENOVÁNÍ **BAGÁŽ**, **BANDA A ZBERBA**

1. Slova nabývající expresivity významovou změnou (adherentní expresiva) jsou zajímavá z hlediska sociolingvistického. Jde tu o otázku, jaké mimojazykové faktory podmiňují onu změnu spojenou se vznikem citového hodnocení mluvčích. Zjišťuje-li například konfrontační sémazologie, že zoonyma v litevštině sekundárně označují kladně hodnocenou osobu z 13 %, kdežto v ruštině z 26 % (čímž je zde „vyjádřen kladnější názor na zvířata než v litevštině“),¹ sociolingvistiku zajímá, čím je to dáno. Takové otázky může ovšem vyřešit jen interdisciplinární spolupráce, ale hlavní úkol zde připadá historické lexikologii (včetně etymologie). Ta nejen takovéto otázky klade, ale studiem historického lexikálního materiálu také zjišťuje zákonité souvislosti mezi daným sémantickým okruhem pojmenovacích jednotek a jejich společnou sekundární platností hodnotící. Řešení takových problémů v slovakistice nyní usnadňuje ta skutečnost, že je již shromážděn lexikální materiál pro vydávání Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ) (jeho I. díl je připraven k tisku). Proto jsme se pokusili s pomocí tohoto materiálu osvětlit dílčí otázku oné problematiky — společné sociolingvistické rysy ve vývoji slovenských synonymních pojmenování negativně hodnoceného asociálního spoločenství *bagáž* (2), *banda* (3) a *zberba* (4).

2. Současné slovenské slovo *bagáž* má dva významy, jejichž vzájemná souvislost není průhledná. Jednak označuje zavazadla (jako synonymum *batožina*), jednak je pejorativním hromadným názvem pro lidi špatných vlastností, kterému odpovídají slovenská synonyma *banda*, *čvarga*, *zberba* a české příbuzné hanlivé pojmenování *pakáž* se synonymy *sebránka* a *sběř*. Onen první význam slova *bagáž* hodnotí Slovník slovenského jazyka (SSJ) jako mírně zastaralý a dokládá jej citátem z díla J. Gregora-Tajovského *odnosiť bagáž do colnice*, druhý je zde doložen v nadávce *bagáž mizerná, prekliata*, jak se čte u J. Alexy.² Slovo *bagáž* „zavazadla“ má v slovenské literatuře také archaické znění *bagážia* (napr. *prehliadka bagážie* u Tajovského, *ručná bagážia* u S. Hurbana-Vajanského).³ A tak se naskytá otázka, zda význam „zavazadla“, doložený v starobylé formě, je zde skutečně starobylý a jaký má vlastně vývojový vztah k onomu perifernejšímu významu pejorativnímu „sběř, sebranka“. Důležitý materiál

¹ A. Gudavičius, *Sopostaviteľnaja semasiologija litovskogo i russkogo jazykov*. Vilnius 1985, s. 102.

² Viz Slovník slovenského jazyka I. Red. Š. Peciar. Bratislava 1959, s. 64.

³ Tamtéž.

k objasnění tohoto problému přináší první díl HSSJ, kde pod heslem *bagážia* nacházíme závažné údaje. (A) Toto pojmenování se zde vyvozuje z francouzštiny a jako první význam se uvádí „batožina“, tedy „zavazadla“, odpovídající francouzskému slovu *bagage*; nejstarší doklad tu je z r. 1707 (*komisarowuy, který bakažiu Antalowu wiezol* — Krupina). (B) Časově není příliš odlehlý nejstarší doklad druhého významu, který HSSJ vystihuje synonymy *družina, sprievod: pryssla pagazia generalowa; pris-sel obrester s pakažiu z regimentu oltanskeho* (Žilina 1693—1694). V dalším dokladu z r. 1771 se pak mluví o návratu ženy z *bagážiu wogenskú*. Oba tyto doklady označují vojenský oddíl, a tím je dán sémantický komponent, jehož prostřednictvím toto pojmenování vývojově souvisí jak s označením zavazadel (2.1), tak s hanlivým názvem sebránky, pakáže (2.2).

2.1. Etymologickému východisku slova *bagážia*, t.j. francouzskému *bagage*, odpovídá primární význam „zavazadla“ (2 A). Odtud bezpečně vysvětlíme přechod k významu „vojenský doprovod“ (2 B) metonymickým posunem: francouzské slovo *bagage* bylo do slovanských jazyků přejímáno (zvl. prostřednictvím jazyků sousedních) nejen jako název zavazadel dopravovaných na vozech,⁴ ale od nejstarší doby také ve významu „polní (převážený) vojenský majetek“,⁵ a proto se také stalo pojmenováním pro vojenský doprovodný oddíl, který dopravované věci zabezpečoval. Příznačné je, že v ruštině na počátku 18. stol. už slovo *bagadž* označovalo také vojenský trén, vozatajstvo dopravující a zabezpečující onen vojenský majetek.⁶ Právě této ruské lexikální jednotce je významem nejbližší slovenský název vojenského doprovodného oddílu z konce 17. a z 18. stol. (*pagazia generalowa, bagážia wogenská*, viz. 2 B).

2.2. U doprovodných vojenských jednotek, jež následovaly až za oddíly bojovými, se ovšem soustřeďovali všelijací lidé pochybné existence. Byli opakem aktivních bojovníků; místo boje se zaměřovali na vlastní prospěch a obohacení, často vymáhané násilím na bezbranném civilním obyvatelstvu. V. Machek v té souvislosti mluví o „markytánech, marodérech a děvkách“, a jejich přítomností u trénu zdůvodňuje, proč německý název trénu *Pakasche* nabyl hanlivého významu „sebránka, pakáž“.⁷ Jistě je to výklad

⁴ Srov. doklad čes. arch. slova *bagáž* v Příručním slovníku jazyka českého I, Praha 1935—1937, s. 65 („na kozlík nesměl vozka přijmout ... bagáž“) nebo polské *bagaż* s významem „rzeczy zapakowane w paczki, walizy itp., przeznaczone do przewożenia wszelikimi środkami lokomocji“ (Mały słownik języka polskiego. Red. S. Skorupka, H. Auderska a Z. Lempicka. Warszawa 1968, s. 27).

⁵ Oba významy uvádí u rus. slova *bagadž* z počátku 18. stol. Slovar' russkogo jazyka XVIII veka 1. Red. J. S. Sorokin. Leningrad 1984, s. 124—125.

⁶ Viz *bagaż* „armejskij oboz“ tamtéž („na багаж неприятельской ударит“).

⁷ V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 349.

správný. Jenom zbývá otázka, zda tento hanlivý význam v slovenském slově *bagáž* vznikl vlivem němčiny, anebo se paralelně vytvořil sémantickým posunem ze staršího slovenského názvu doprovodné vojenské jednotky *bagážia* (2 B). Domníváme se, že vliv němčiny zde nelze vyloučit. Nasvědčuje mu totiž stav v příbuzných slovanských jazycích: onen hanlivý význam má např. české slovo *pakáž*, které je nepochybně německého původu, kdežto nemá jej ruské *bagaž*, u něhož se jako jazyk zprostředkující přejetí nejvíce uplatnila holandština (viz. 1. c. v pozn. 5). A i když ruština slovem *bagaž* označovala doprovodnou vojenskou jednotku podobně jako slovenština, sama ji sémantickým posunem nezměnila na hanlivé pojmenování sebranky.

3. Nesmíme ovšem zapomínat, že i jiná hanlivá pojmenování s takovýmto významem byla původně neutrálními názvy oddílů, zvl. vojenských. Šlo především o názvy, které měly v 17. a 18. stol. v střední Evropě povahu vojenských internacionalismů. Šířily se hlavně prostřednictvím němčiny a jako přejímaná pojmenování jednotek cizokrajné soldatesky se pochopitelně v řeči slovanského obyvatelstva často vyslovovaly s negativním citovým hodnocením.⁸ Tento mimojazykově podmíněný posun od vojenského termínu k hanlivému pojmenování ovšem jen podporovala ta skutečnost, že pejorativní platnost už mívalo přejímané slovo v předávajícím cizím jazyce jako název jednotky nízko hodnocené z vojenského hlediska. Vedle slova *bagáž(ia)* to platí o slovenském slově *banda*, které označuje záporně hodnocenou skupinu lidí podobně jako *bagáž* nebo *zberba*. V. Machek (op. cit. v pozn. 7, s. 24) toto pojmenování sice vyvozuje z názvu skupiny hudebníků, ale starší slovenština takový význam nedokládá; od 18. stol. je zde doložen pouze pejorativní význam „skupina lidí páchajících trestné činy“ a „záporne hodnotená společenská skupina“ (*banda juristů, zlodegska banda*, HSSJ s. v.). Za východisko přejetí do slovenštiny lze tu spíše považovat německý vojenský termín *Bande*, kterým se původně pojmenovávala vojenská jednotka podle jejího sjednocujícího znaku — praporece, později oddíl žoldnéřů a nakonec i houf neuniformovaných ozbrojených dobrovolníků; z tohoto vojenského významu zde vznikl nejen přenesený význam „kočující herecká společnost“, ale i význam pejorativní „tlupa, sběr“.⁹ Jestliže je tedy slovenské slovo *banda* doloženo už v 18. stol. jen s takovýmto významem pejorativním, nebude me je vyvozovat z pojmenování muzikantské skupiny, nýbrž z přejatého

⁸ Důvody tohoto záporného citového hodnocení byly nejen mimojazykové (tj. asociální chování oněch ozbrojených oddílů, o němž byla a bude ještě řeč), ale i jazykové — nemotivovaná, a tedy periferní slovní forma, tíhnoucí k expresivnosti, srov. I. Němec, *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha 1980, s. 29 a 91.

⁹ Viz F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Prepracoval A. Götze. Berlin-Leipzig 1934, s. 37; *Der neue Brockhaus* I. Leipzig 1941, s. 209.

německého názvu vojensky nejniže hodnocených jednotek. Odpovídá to nejen tehdejší společenské situaci, ale i paralelnímu sémantickému vývoji u synonym.

4. Pojmenováním oddílů ozbrojených jednotlivců byla také slovenská pejorativní slova *zber* a *zberba*. SSJ vykládá kolektivum *zberba* jako „naničhodníci, háved, čvarga, banda, bagáž“ a dokládá je citátem z díla Jégého: *Bola to najhoršia zberba, akú v tie časy bolo možné zohnať* (op. cit., v pozn. 2, V, s. 570); synonymum *zber* je zde uvedeno jako básnický archaismus s citátem A. Sládkoviče *divá vrahov zber* (ibid., s. 569). Ale nejstarší doklady k těmto synonymům v lexikálním materiálu HSSJ¹⁰ ještě těmito slovy označují především houfy ozbrojenců: *ten [Ružay] potom nazbieral dakej zberby a uderil na grunty vašej milosti* (Poloma 1649); *Sigismundus okolo 200 zberby Chorwátou a ssarwancou magjcy* (Kronika nem.-ľupčianska 1684); *žoldnery pak uwedľj geg [Ježiše] ... do radchuzu, a zwolalľj wssecku zber* (Nový Zákon 1730, tj. Mt 27, 27 lat.: milites congregaverunt ad eum universam cohortem) aj. I když v tomto materiálu již máme doloženy také kontexty jako *zber lotrů a dagakych kmjnu celu noc ho trapilj* (1696) a *kacyrska zberba, rota ffaryzegska* (počátek 18. stol.), názvy ozbrojených oddílů ve výše uvedených dokladech nemůžeme ještě považovat za pejorativní, jako jsou dnes. Platí to zejména o onom dokladu z Nového Zákona 1730 Mt 27, 27, kde je slova *zberba* užito na místě latinského *cohors* (Bible kralická 1613 zde má *zástup*, Bible — eumenický překlad 1979 *setninu*). Významově i formou slovenskému *zber* odpovídá staročes. *sběř/zběř*, kterým se vystihuje lat. vojenský termín *phalanx* (např. *fallanx zběř aut sbor* Slovník klementinský 1455) nebo *exercitus* (viz *coors hupka, zběř exercitus* v Klaretově glosári — Slovníku prešburském z konce 14. stol.). Jak ukazují jazykové souvislosti slovenského substantiva *zber(ba)* — paradigmatický vztah k základnímu slovesu *zbierať* i starý syntagmatický vztah k němu v kontextech (srov. *nazbieral dakej zberby* z r. 1649) —, šlo od původu o pojmenování ozbrojených oddílů, které vznikaly sebráním (t. j. seskupením) různých jednotlivců z různých míst. Na rozdíl od elitních vojenských oddílů šlechtických to byly většinou ozbrojené pěší houfy z nejširších vrstev obyvatelstva, získané za žold a příslib kořisti. Charakteristické přívlastky a výrazy souřadné (*daká zberba, zberba Chorwátou a ssarwancou, zber lotrů a degakych kmjnu ... ho trapilj* a pod.) naznačují, že se v takových houfech často soustřeďovali domácí i cizí žoldnéři, o jejichž charakteru se málo vědělo a kteří byli zaměřeni více na kořistění, drancování a loupení, než na vlastní boj. V očích jimi sužovaného civilního obyvatelstva to nebyly vojen-

¹⁰ Za laskavou informaci o následujících dokladech z tohoto materiálu děkuji dr. M. Majtánové, CSc.

ské oddíly, ale zlotřilá cháska, sebránka, pakáž, která uplatňuje svou zvůli násilím. Proto také jejich název *zber(ba)* nabyl celospolečensky této pejorativní platnosti. Vždyť takto negativně hodnotila ony vojenské oddíly zemědělská a řemeslná většina obyvatelstva, kterou za válečného stavu takové oddíly ozbrojenců nejvíce postihovaly — vlastní rekvizicemi a nepřátelským drancováním majetku i zabíjením.

5. Závěr. — Z doložených kvantitativních určení (např. *zberba 200 Chorwátou 1684*) je patrné, že oddíly zvané *zber(ba)* nebyly nikterak malé. To potvrzují také nejstarší západoslovanské doklady na základní slovo *сѣбрь*, t.j. stč. *sběř* (viz 4). Lidé sebraní z různých koutů země i ze zahraničí se ovšem v tak velké vojenské jednotce navzájem moc neznali a nedůvěřovali si. Proto v staročeské Alexandreidě (zlomek Budějovický z počátku 14. stol.) mluví vojevůdce o svých vojácích jako o *sběři, kdež druh druhu málo věří*. V početné vojenské „sběři“ bylo ovšem problémem zajištění velení, a tak jako nezbytné viditelné znamení k tomu sloužila u Alexandra Velikého „žird přědlúhá“, jinde později korouhev, praporec. Z názvu takového praporce vzniklo mimo jiné německé pojmenování žoldnéřského houfu *Bande* (3), které — podobně jako německý vojenský termín *Pakasche* (2.2) — často označovalo také jednotky, v nichž se soustřeďovali lidé pochybných mravních kvalit, bez zábran loupící i zabíjející. Je proto pochopitelné, že Slováci a Češi zvláště tyto přejímané cizí názvy jednotek cizokrajné soldatesky vyslovovali s nelibostí, se záporným citovým hodnocením. Tak tedy vznikla hanlivá pojmenování *banda* a *bagáž* (čes. *banda* a *pakáž*), souznačná s domácími slovy *zber* a *zberba* (čes. *sběř* a *sebránka*). Paralelní sémantický vývoj všech těchto synonym svědčí o celospolečenském asociačním spojení mezi představami oddílů ozbrojených jednotlivců a skupiny asociálně se chovajících lidí. V slovenském jazykovém prostředí sepětí těchto představ navíc dosvědčuje také dílčí fakt slovo-
votvorný: synonymum oněch hanlivých pojmenování *čvarga* (z maďarského slova *csavargó* „tulák“) nabylo zde v některých nářečích podoby *čvarda*, a to vlivem asociace s názvem vojenské jednotky *garda*.¹¹

¹¹ Je to výklad V. Šmilauera, viz. o. c. v pozn. 7, s. 79.

Ján Horecký

OBSAH, FORMA A FUNKCIA SYNTAGMY

V oživenej diskusii o obsahu a forme syntagmy (jej prvá fáza prebehla okolo r. 1980) sa do tradičného chápania obsahu a formy ako nový moment vnáša najmä rozlíšenie vnútornej a vonkajšej formy. Je to pokus o využitie tohto jemnejšieho chápania, založeného na úvahách v oblasti marxistickej gnozeológie, ktoré u nás rozvíja najmä V. Černík (1985). Tento pokus však nie je dotiahnutý, neobracia dostatočnú pozornosť na druhú základnú kategóriu, t. j. na obsah, najmä na rozlišovanie podstatného a doplnkového obsahu. Tým sa však už naznačuje, že podľa doterajších názorov pre charakteristiku syntagmy nie je natoľko dôležitá otázka obsahu.

Rozlišovanie obsahu a formy má v slovakistike dávnu tradíciu. J. Ružička (1959) za obsahovú stránku syntagmy pokladal vzťahy, t. j. koordináciu a determináciu, kým ako formu označoval parataxu a hypotaxu. J. Oravec (1982) zahrnuje do formy syntagmatické prostriedky a formy (zdá sa, že skôr ide o slovné tvary), pomocou ktorých sa slová spájajú do skladov. Do významu syntagmy (nehovorí o obsahu, ale o význame) kladie vzťahy z reálnej skutočnosti spracované naším vedomím.

V tejto tradičnej línii aj J. Kačala (1978, 1982) pokladá za obsah syntagmy syntaktický (syntagmatický) vzťah a za formu gramatický spôsob realizácie tohto vzťahu.

Pre F. Kočiša (1978, 1981) je obsah spätý s lexikálnym významom pomenovaní, pomocou ktorých sa syntagma utvára. Pre J. Oravca (1982) syntagma je spresnené pomenovanie, vychádzajúce zo sémantiky slov, ale súvisiace aj so sémantikou vety, resp. v inej formulácii syntagma je lineárne a štruktúrne organizované spojenie dvoch alebo viacerých plnovýznamových slov. Do obsahu kladie lexikálne prvky aj V. Krupa (1979), ale v zovšeobecnenej podobe ako triedy lexém.

Už tu však treba povedať zásadnú námietku: vnášať lexikálne jednotky, či už v podobe plnovýznamových slov alebo lexikálnych tried, prípadne slovných tvarov do oblasti syntaxe je v rozpore so syntaxou ako formovou zložkou jazyka.

Prínosom F. Kočiša je poukaz na potrebu rozlišovať vnútornú a vonkajšiu formu. Do vnútornej formy kladie F. Kočiš štruktúrny vzťah medzi členmi syntagmy, ktorý spresňuje ako vzťah závislosti a rovnocennosti, ide teda o to, čo J. Kačala označuje ako obsah. Do vonkajšej formy kladie morfológické prostriedky (menovite zhodu, väzbu, primkýnanie) ako spôsob vyjadrovania vzťahu. Zdôrazňuje však správne, že vo vzťahu k obsahu je len vnútorná forma, kým vonkajšia forma nemá protiklad v obsahovej zložke.

Bilaterálnosť teda podľa F. Kočiša platí len vo vzťahu lexikálnych sémantických prvkov (obsah) s gramatickými vzťahmi (vnútorná forma). Podľa našej mienky však platí táto zásada v úplnosti len pre nominačné útvary, ktoré sú vo vzťahu k objektívnej realite, nie pre syntaktické útvary, ktoré nie sú v priamom vzťahu k objektívnej realite.

Ako výstižne ukazujú V. Černík (1985), aj v obsahu treba odlišovať dve zložky: podstatný obsah a doplnkový obsah, ale z hľadiska syntaxe sa tieto zložky nedajú vymedziť. A nie je to ani potrebné. A okrem toho treba pripomenúť, že aj tieto dve zložky obsahu, ale aj dve zložky formy (vnútorná a vonkajšia) sú vo vzájomnom vzťahu asi v tom zmysle, že kým doplnkový obsah je v istom zmysle (javovou) formou pre podstatný obsah, vonkajšia forma je formou pre vnútornú formu. Teda tradičné riešenie, rozlišovanie obsahu a formy, ako sa objavuje u J. Ružičku a J. Kačalu (a takisto v tradičnej českej syntaxi), je odôvodnené. Jeho výhodou je, že ostáva na rovni formy.

Vo vymedzovaní lexikálneho obsahu syntagiem ide ešte ďalej J. Dolník: do úvah o syntagme zavádza aj pojem a potom vysvetľuje vznik syntagmy explikáciou pojmu, resp. základného pomenovania. Treba však povedať, že síce dôsledne rozlišuje vonkajšiu formu a vonkajší obsah i vnútornú formu a vnútorný obsah (V. Černík hovorí o podstatnom a doplnkovom obsahu), ale v obsahu nachádza ešte ďalšie dve zložky, materiálnu a ideálnu. Ale ak do vnútorného obsahu kladie lexémy ako materiálnu zložku a definuje pritom vzťah medzi pojmom a explikačným komponentom z obsahu slov ako ideálnu zložku, vyčleňuje tým tieto vnútorné zložky vlastne z náplne syntagmy, lebo syntagma nie je pomenovanie v Oravcovom zmysle, ale čisto formálna štruktúra, v nijakom prípade nie lexikálna alebo pomenovacia. Do tejto štruktúry sa dosadzujú lexikálne prvky, ale aj tu na prvom stupni nie slová, ale vetné členy. Je predsa známe, že podmetom nemusí byť len jedno slovo (jedno substantívum), ale aj rozvitie tohto substantíva prívlastkami.

Zdá sa, že to, čo J. Dolník označuje ako vnútornú formu a vnútorný obsah, sú vlastne základné zložky v štruktúre pomenovania. Prekvapuje však, že aj túto vnútornú formu, ktorú J. Kačala aj V. Krupa pokladajú

za obsah, J. Dolník vyhlasuje za zložku vonkajšej formy. Teda akoby spájal Kočišov obsah a vonkajšiu formu, resp. aspoň niektoré ich časti.

Ako vidieť z prehľadu doterajších názorov, základný problém je v tom, či lexéma, trieda lexém, resp. u J. Dolníka aj trieda slovných tvarov patrí do syntagmy. Alebo inými slovami, či syntagma je — ako tvrdí J. Oravec — skutočne len spresnené pomenovanie, resp. spojenie dvoch alebo viacerých plnovýznamových slov, hoci aj vyznačené (charakterizované) lineárnosťou a štruktúrnou organizovanosťou. (Mimochodom sa tu nastoľuje otázka, či môže byť štruktúra neorganizovaná, resp. či netreba rozlišovať medzi štruktúrou a organizáciou, resp. štruktúrovanosťou a organizovanosťou.)

Odpoveď na túto otázku možno podľa našej mienky dať len tak, že vymedzíme miesto syntagmy v štruktúre vety; presnejšie v celom syntaktickom systéme, lebo ako zdôrazňuje aj V. Černík (1968, s. 237), o podstate predmetu ... treba uvažovať len vzhľadom na celok či systém, do ktorého je tento predmet začlenený, vnútri ktorého funguje, pohybuje sa a rozvíja sa. Inými slovami: pri analýze každého objektu je výhodné použiť systémový prístup založený na tom, že sa tento skúmaný objekt rozloží na jednotlivé aspekty (komponentový, štruktúrny, funkčný a integratívny — porov. Afanasiev, 1979), ktoré sa napokon spoja do jedného celku. Ak pritom ide o objekt, ktorého funkciou je vypovedať o niečom, byť znakom niečoho, je nevyhnutné aj semiotické hľadisko. Z tohto semiotického hľadiska sa nastoľuje základná otázka, či je veta znak, či stojí za niečo, či zastupuje niečo.

Bežne sa tvrdí, že veta je znak istej situácie. V skutočnosti však o situácii vypovedá niečo práve výpoveď a veta je formou výpovede. Pritom obsahom výpovede je propozícia, resp. predikácia, ktorá môže byť vyjadrená viacerými formami: popri obraznom kóde to môže byť slovo (ako téma, réma či vetný základ, veta — klišé), no klasickou formou výpovede je kánonická veta (Kubriakova, 1986). Pretože veta v takomto chápaní je formová štruktúra, jej obsahom nemôže byť ani podstatný, ani doplnkový obsah v Černíkovej interpretácii. Táto kategória sa týka predikačného aktu. Pravda, na druhej strane sa veta môže členiť a aj sa člení na vnútornú a vonkajšiu formu. Medzi týmito dvoma formami je podobný vzťah ako medzi obsahom a formou vo všeobecnosti, vnútorná forma je vyjadrovaná vonkajšou formou (Černík, 1986). V tomto zmysle možno za obsah vety označiť intenčnú štruktúru, za formu konštrukciu, resp. vetný vzorec. Je prirodzené, že jestvuje viacero konštrukcií, resp. vetných vzorcov. Funkciou vety v takomto chápaní je teda stvárňovať výpoveď a zároveň byť rámcom na uplatňovanie konštrukcie.

Obsahom (vnútornou formou) konštrukcie je predikácia, determinácia

alebo koordinácia, tieto obsahy sa vyjadrujú príslušnými typmi syntagiem: predikačnou, determináčnou a koordinačnou. Ako celok je teda konštrukcia vyjadrovateľom vety a rámcom na uplatňovanie syntagmy.

Obsahom (vnútornou formou) syntagmy sú vzťahy väzby, determinácie a koordinácie, kým formou sú príslušné gramatické prostriedky na vyjadrovanie väzby, determinácie a koordinácie medzi vetnými členmi. Funkciou syntagmy je byť vyjadrovateľom konštrukcie a rámcom na uplatňovanie vetných členov.

Napokon obsahom (vnútornou formou) vetných členov sú príslušné všeobecné nominačné kategórie (substančnosť, procesuálnosť, kvalitatívnosť), na ktoré sú viazané také formové (vonkajšia forma) prvky ako rod, číslo, pád, teda determináčné kategórie (o rozlíšení týchto skupín kategórií porov. Horecký, 1987). Do týchto kategórií možno dosadiť príslušné pomenovania, teda funkciou vetného člena je byť vyjadrovateľom syntagmy a byť rámcom na uplatňovanie príslušných nominačných kategórií.

Výhodou takéhoto riešenia je, že pri definovaní syntagmy, jej obsahu i formy a funkcie sa zotrváva na syntaktickej čiže nevyhnutne formovej rovine. Na definovanie sa tu nepoužívajú ani logické kategórie, ako to robí J. Dolník, ale ani lexikálno-sémantické kategórie, ako to robí F. Kočíš a V. Krupa. Zdôrazňuje sa tým, že syntagmou sa nevyjadruje priamy vzťah k objektívnej realite. Tento vzťah sa realizuje jednak na vstupe do syntaktického systému, ako tu bol naznačený, a to prostredníctvom výpovede, ktorá je znakom vo vlastnom zmysle, znakom pre situáciu, jednak na výstupe systému, a to dosadzovaním konkrétnych výrazov podľa príslušných nominačných kategórií.

Z našich poznámok je zrejmé, že pri úvahách o podstate syntagmy nemožno vystačiť len so spomínanými dvoma stránkami, obsahom a formou. Každý objekt (a za objekt pokladáme aj syntagmu) musí mať aj istý zmysel svojho jestvovania, istú funkciu. Funkcia syntagmy je zjavná práve z jej umiestnenia v syntaktickom systéme: funkciou syntagmy je byť formou konštrukcie a rámcom na uplatňovanie vetných členov.

Literatúra

AFANASIEV, V. G.: Otázky systémového prístupu v sociálnom poznaní. In: Dialektika a systémový prístup. Svoboda, Praha 1979, s. 64—75.

CERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1986. 730 s.

DOLNÍK, J.: Obsah a forma syntagmy. Slovenská reč, 52, 1987, s. 34—44.

- HORECKÝ, J.: Systém konceptualizátorov. Slovenská reč, 52, 1987, s. 207—214.
- KACALA, J.: Obsah a forma v syntaxi. Slovenská reč, 43, 1978, s. 352—358.
- KACALA, J.: Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 159—170.
- KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. Slovenská reč, 43, 1978, s. 14—22.
- KOČIŠ, F.: Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 69—78.
- KUBRIAKOVA, E. S.: Nominativnyj aspekt rečevoj dejatel'nosti. Moskva, Nauka 1986. 128 s.
- KRUPA, V.: O forme a obsahu v jazyku. Slovenská reč, 44, 1979, s. 267—270.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 268 s.
- RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7—34.

PhDr. Vlado Uhlár sedemdesiatpäťročný

Ani v sedemdesiatich piatich rokoch neprestal zápalistý a neúnavný Vlado Uhlár písať o svojej životnej láske, o slovenčine. V časopisoch *Slovenská reč* a *Kultúra slova* sa každoročne stretávame s jeho menom a s jeho pohľadmi na rozmanité otázky z problematiky spisovného jazyka, nárečí, vlastných mien. Ako bývalý stredoškolský profesor vie si V. Uhlár veľmi dobre vybrať tematiku svojich článkov, a tak v jubilejnom článku k jeho sedemdesiatke (*Slovenská reč*, 47, 1982, s. 363—365) sa právom mohlo konštatovať, že v slovenskej jazykovede zaujíma pozoruhodné miesto. Pozoruhodná je aj bibliografia jeho prác v oblasti jazykovedy (za roky 1934—1971 uverejnená v *Slovenskej reči*, 37, 1972, s. 369—378; za roky 1972—1981 v *Slovenskej reči*, 47, 1982, s. 365—370). V posledných piatich rokoch sme opäť mohli zaregistrovať viac ako tri desiatky článkov, najviac o osadných a terénnych názvoch (*Humenné*, *Cimenná*, *Kšinná*, *Alekšince*, *Jalakšová*, *Vráca*, *Jazierca*, *Vrátna*, *Podolie*, *Krnča*, *Medzihradné*, *Preslany*, *Solčany*, *Selce*, *Bedzany* a i.), o názvoch riek a potokov z povodia Nitry, o priezviskách zakončených na *-ej*, na *-oň*, o priezviskách s časticou *ne-*, o mene *Gorazd* a i. V. Uhlár venoval v týchto rokoch pozornosť aj nárečovej lexike, najmä slovám *mutok*, *dudok*, *kopiť*, *kopúň*, *kapún*, *pajta*, *pojata*, *humno*, *stodola*, *plevňa*, ako aj odrazu nárečovej lexiky v románoch K. Lazarovej *Vdovské domy* a B. Tináka *Žitava*. Osobitný článok venoval príčinám oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitří. Pohotovo reagoval aj na novú väčšiu štúdiu B. Varsika o tzv. juhoslavizmoch v strednej slovenčine, na popularizujúcu knižku I. Lutterera, M. Majtána a R. Srámka o pôvode a význame geografických názvov Československa i na diskusiu o transkripcii rodových mien a priezvisk.

Vysoko treba oceniť jeho retrospektívno-spomienkový článok *Slovenská reč — veľká škola slovenčiny a spisovného jazyka*, ktorý napísal do jubilejného päťdesiateho ročníka tohto časopisu.

Ako vidieť, publikačná činnosť jubilujúceho Vlada Uhlára je stále pestrá, zaujímavá, čitateľsky príťažlivá a stále takmer pravidelná i pri sťaženom zdravotnom stave. Naďalej sa živo zaujíma o celkové dianie v slovenskej jazykovede, v slavistike, o súčasné jubileá veľkých postáv slovenskej jazykovedy, literatúry a kultúry (J. Hollý, A. Bernolák, L. Štúr, P. J. Šafárik, H. Gavlovič).

Od zavŕšenia 75 rokov jubilanta ubehlo už niekoľko týždňov (narodil sa 16. 11. 1912), preto sa v časopise dodatočne pripájame s úprimnou gratuláciou k vzácnemu životnému jubileu a do ďalších rokov želáme V. Uhlárovi pokojnú a tvorivú jeseň života, dobré zdravie, veľa energie a chuti do ďalšej práce vo výskume nášho národného jazyka.

M. Majtán

Konferencia o komunikácii a interpretácii textu

Katedra českého a slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK v Prahe zorganizovala vedeckú konferenciu o fungovaní textu v spoločenskej komunikácii z hľadiska jazykovedy a didaktiky. V dňoch 27.—29. 1. 1987 sa v učebnom stredisku MŠ ČSR v Štiřine stretli jazykovedci, pedagógovia, literárni vedci a zástupcovia ďalších vedných odborov, aby sa navzájom oboznámili s najnovšími výsledkami výskumov z oblasti interpretácie textu a jeho fungovania vo viacerých sférach spoločenskej komunikácie. Jednou z podstatných črt konferencie bolo široké chápanie textu, t. j. hovorilo sa o verbálnych, verbálno-neverbálnych textoch, ale aj o textoch výtvarných, hudobných a pod.

Úvod do problematiky interpretácie textu a množstvo podnetov priniesol hlavný referát *Interpretácia textu a jej druhy v súčasnej komunikácii*. Jeho autor K. Hausenblas zdôraznil, že interpretácia zaujíma viaceré spoločenské vedy a výmena skúseností a poznatkov medzi jazykovedou a príbuznými odbormi môže prospieť obidvom stranám i praxi. Prítom je prospešné sledovať aj proces tvorby textu, aj text ako výsledok. Pri komunikačnom prístupe k textu sa skúma jednak proces komunikovania, jednak komunikačná sústava.

M. Čechová nazvala svoj príspevok *O procese prijímania textu*. Sledovala v ňom proces recepcie textu a jeho cestu od produktora (tvorca) cez sprostredkovateľa k recipientovi, a to najmä vo vyučovacom procese, t. j. v pedagogickej komunikácii, kde sprostredkovateľmi textu sú najmä učebnica a učiteľ. Autorka vymedzila vzťahy medzi zámerom autora, zmyslom textu, porozumením a neporozumením (zámerným i nezámerným). Veľký dôraz kladla aj na rozlíšenie posledných dvoch pojmov. Neporozumenie charakterizovala ako úplné nepochopenie textu, nedorozumenie ako nesprávne, mylné pochopenie textu. Rozobrala aj príčiny neporozumenia a nedorozumenia a podmienky porozumenia a učenia sa textu. Psychologický pohľad na text a komunikáciu dominoval v príspevku J. Janouška *Metodologické problémy psychologického výskumu významovej štruktúry textu*, v ktorom si autor všimol text predovšetkým ako výsledok. Psychológia pri analýze textu sleduje daný text ako prostriedok a výsledok poznania a skúma príčiny jeho vzniku. Pokiaľ ide o autora textu, ten tvorí text (text je produktom) a zároveň ho používa (text je prostriedkom komunikácie). Recipient prijíma text a zároveň sa (vzhľadom na tento text) istým spôsobom správa. J. Pešková predniesla príspevok na tému *Komunikačný potenciál a problém jeho kultivovania*. Komunikačný potenciál definovala ako schopnosť porozumieť predpokladom komunikácie a komunikáciu charakterizovala voľne ako „stretnutie pri niečom (o čo autorovi aj príjemcovi ide)“. Na základe toho môže byť text vodidlom na pochopenie druhého účastníka komunikácie. Veľký záujem vyvolal J. Čapek referátom *Problémy interpretácie textu právnych aktov*. Zdôraznil v ňom, že kreátor, t. j. zákonodarný orgán, tvorí text zákona nielen na porozumenie, ale aj ako prostriedok regulácie spoločenských vzťahov. Kreátor teda predpokladá, že recipient textu nielen porozumie, ale bude sa podľa neho správať. V procese komunikácie právnych textov však medzi kreátora a recipienta vstupuje tlmočník (interpretátor), ktorým je najčastejšie súd. Text zákona reguluje spoločenské vzťahy všeobecne, kým jeho interpretátor interpretuje

daný text v konkrétnej situácii. Pri interpretácii právneho textu teda nastáva transformácia tohto textu. Rozhodnutie súdu vstupuje do komunikácie ako interpretačný akt s právnou záväznosťou. J. Čapek sa venoval aj problematike textov medzinárodných zmlúv, ktoré sa vyhotovujú vo viacerých jazykoch, a naznačil, aké problémy z hľadiska porozumenia textu pri tom vznikajú. V duchu širokého chápania pojmu text skoncipoval svoj príspevok *Problém interpretácie hudby* J. Jiránek, ktorý zdôraznil, že hudobný text nie je totožný s notovým záznamom hudobného diela. Podľa neho je vlastným hudobným textom realizovaná hudba, hudobný prejav. Notový záznam je len pomocný a dá sa ním lokalizovať len tónová výška a časový nástup. Hudobný skladateľ komunikuje s príjemcom sprostredkované, cez interpreta hudby. Podnety na svoje vystúpenie čerpal T. Vlček v oblasti výtvarného umenia. Nazval ho *Textové prvky vyjadrenia v reči moderného výtvarného umenia*. Dospel k zisteniu, že textové prvky sa vo výtvarnom umení využívajú najmä v dvoch formách. Na jednej strane ako signifikatívne prvky a motivácie, na druhej strane ich konfrontácia s priestrannosťou a materiálovou predmetnosťou umožňuje nové chápanie výtvarného umenia a podnecuje autora a príjemcu výtvarného diela v tom smere, že ho prijímajú ako špecifický komunikát. Na nevyhnutnosť odlišovať vedeckú interpretáciu textu od porozumenia textu spolu s pochopením jeho zmyslu (zo strany bežného receptora) upozornil F. Daneš (*Předpoklady a hranice interpretácie textu*). J. Mistrík v príspevku *Účast mimojazykových prostředků na komunikaci* vyjadril myšlienku, že fungovanie uvedených prostriedkov v spoločenskej komunikácii závisí od mnohých faktorov súvisiacich so situáciou, prostredím i so vzájomným vzťahom emitenta a recipienta. Mimojazykové prostriedky rozčlenil na taktilné (pri nadväzovaní kontaktov — podanie rúk, bozky, trenie nosov u niektorých národov a i.), optické, akustické, olfaktorické (čuchové) a chronemické (časové). J. Kořenský v príspevku *Semiotická reakcia a interpretácia* vyložil procesuálne chápanie rečovej činnosti a jej predpokladov ako konštrukčne jednotnú teóriu jazyka a reči. Na teoretickej úrovni analyzoval aj pojem aktuálnej semiotickej reakcie ako štruktúry interpretačných aktivít rôzneho stupňa. Na pojem porozumenie sústredil svoju pozornosť aj J. Kraus v referáte *O typologii situací porozumenia*. Podľa neho kritériá situácií porozumenia vychádzajú jednak z explicitného znenia textu, jednak zo sústavy sociokultúrnych podmienok komunikácie. Z toho potom vyplýva delenie situácie porozumenia podľa miery explicitnosti, resp. implicitnosti textu i miera obohatenia interpretačných možností. J. Hofmannová (*Komunikačné charakteristiky textu a interpretácie zmyslu*) sa pokúsila formulovať spoločné charakteristiky produkcie, recepcie, interpretácie, konštitúcie zmyslu umeleckého textu a jeho fungovanie v komunikácii. Zmysel textu chápe ako komplexnú dynamickú a relačnú kvalitu a považuje ho za prienik rôznych textových štruktúr a hodnôt. Problematika interpretácie umeleckého textu zaujala aj A. Macurovú (*Kód a kontext interpretácie*). Všimla si najmä špecifickosť slovesného umeleckého textu vo vzťahu k slovesným neumeleckým textom a umeleckým textom neslovesným, a to z hľadiska typov kódu (kód prirodzeného jazyka, kód jazyka slovesného umenia). P. Mareš (*Intersemiotický preklad a interpretácia*) zovšeobecnil výsledky svojho výskumu zameraného na vzťahy vyjadrené reťazcom literárny scenár — technický scenár — film — texty o filme. Zdôraznil problémy, ktoré vznikajú pri intersemiotickom preklade a ktoré vy-

plývajú z protikladu medzi rozdielnosťou znakových prostriedkov a potrebou zachovať zmysel.

Druhý deň rokovania konferencie otvoril referátom *Recepcia publicistického textu* J. Chloupek. Za podstatu publicistického komunikátu považuje výmenu a preberanie poznatkov, ich integrovanie, snahu po potvrdení vlastného názoru a hľadanie opory a autorít. Za vlastnosti príznačné pre publicistické komunikáty označil periodickosť, časovú a priestorovú kontinuálnosť a bezprostrednú účelovosť. J. Košťál v príspevku *O pôsobivosti dramatického štýlu komentára v rozhlasovej publicistike* referoval o výsledkoch rozhlasových výskumov, ktoré sa zaoberali programami ekonomickej a kultúrnej publicistiky. Genéze textu v materinskom jazyku a v cudzom jazyku, textu ako produktu prekladateľského procesu a ďalším problémom s tým súvisiacim venovala svoj príspevok *Text a konfrontačné štúdium jazykov* J. Sládková. P. Novák (*K interpretácii Nemeckej ideológie*) informoval o niekoľkých svojich článkoch, v ktorých sa zaoberá spoločnou prácou K. Marxa a F. Engelsa Nemecká ideológia a problémami, ktoré s tým súvisia. M. Krčmová v príspevku *Charakteristika poloverejných hovorených prejavov* vychádzala zo súboru takýchto prejavov zaznamenaných vo východomoravskej obci Prušánky. O. Müllerová v príspevku *Nedorozumenie v dialógu* charakterizovala druhy nedorozumení v prirodzenej komunikácii. J. Bačvarov (BLR) vystúpil s príspevkom *Úloha konektorov v procese komunikácie v češtine a bulharčine*, v ktorom analyzoval fungovanie českých konektorov *prece, vždyť, ovšem, stejně, vlastně, ostatně* a ich bulharských ekvivalentov. E. Hošnová sa sústreďila na fungovanie vedeckých textov v komunikácii (*Vedecký text a jeho výklad*), najmä na prvky estetickosti a obraznosti vo vedeckom texte. Do sféry populárnej hudby zasiahol príspevkom *O funkcii piesňového sloganu* J. Zeman. J. Nekvapil a O. Šoltys v príspevku *Analýzou a interpretáciou textu k rekonštrukcii pisateľa* interpretovali súkromný nepodpísaný list a snažili sa o vytvorenie predstavy o pisateľovi. Historický vývoj problematiky interpretácie načrtol J. Holý (*Dejiny interpretácie v literárnej vede*). J. Hošna (*Interpretačné problémy v staršej českej literatúre*) konštatoval, že interpretácia staršej českej literatúry na vysokých školách vychádza z faktografického prístupu k zachovanému materiálu. Naznačil, že pri interpretácii starších textov treba brať do úvahy ekonomické, právne, filozofické, náboženské a ďalšie súvislosti. V. Budovičová hovorila na tému *O prvých obrodeneckých prekladoch slovenských literárnych textov do češtiny*. Aj J. Bartůňková si vybrala literárne texty z 19. storočia a pripravila o nich príspevok *Využití motta v prózách K. H. Mácha*. B. Hoffmann (*Poznanie intersemiotického charakteru niektorých básnických textov ako predpoklad ich plnohodnotnej recepcie*), sa snažil osvetliť charakter intersemiotických vzťahov v básňach F. Hrubína a J. Skácela pre deti, ktoré boli inšpirované obrázkami J. Čapka. K. Šebesta obrátil pozornosť na súčasnú literatúru a interpretoval prózu B. Hrabala (*K štýlu a interpretácii Hrabalových Postřižín*).

Tretí deň konferencie patrila príspevkom zameraným najmä na pedagogickú komunikáciu a didaktickú problematiku. Otvoril ho podnetným vystúpením M. Holčík, ktorý hovoril na tému *Slovo v pedagogickej komunikácii*. Pedagogickú komunikáciu definoval ako výmenu informácií medzi účastníkmi výchovno-vzdelávacieho procesu, pri ktorej komunikanti nemajú rovnocenné úlohy. H. Hrdličková (*K práci s textom z hľadiska prípravy na učiteľstvo*)

zdôraznila, že text je východiskom a sprostredkujúcim činiteľom jazykového a slohového vyučovania a príprava na prácu s textom je významným aspektom v učiteľskom štúdiu. D. S l a n č o v á vystúpila s príspevkom *O vysokoškolskej didaktike tvorby hovoreného textu*. Vo vystúpení A. D e b i c k e j *O štýle textu učebníc a o ich recepcii* dominovali poznatky o učebniciach češtiny. Konštatovala, že slohové vlastnosti didaktického učebnicového textu získané pri utváraní textu sú určené najmä objektívnymi štýlotvornými činiteľmi a umožňujú uvedený príjem textu v pedagogickej komunikácii. F. U h e r a K. O n d r á š k o v á nazvali svoj príspevok *Fungovanie textu jazykovej časti učebníc materinského jazyka pre prvý stupeň základnej školy v pedagogickej komunikácii*. Skoncipovali ho na základe výskumu na juhomoravských školách, pričom sledovali v prvom rade vzťah kognitívnej a komunikatívnej zložky v textoch a načrtli perspektívy zdokonaľovania práce s textom v školskej praxi. Z výrazovej sústavy kategórií F. M i k a vyšla K. Z e l i n k o v á, ktorá hovorila o špecifickosti tvorby a recepcie náučných textov na hodinách slohovej výchovy (*Niektoré prístupy k analýze náučného textu v škole*). Na mimoriadne závažné okolnosti pedagogickej komunikácie upozornil J. M a r e š (*Učiteľove otázky a žiakove odpovede z hľadiska pedagogickej psychológie*). K. R y s o v á (*O vplyve jazyka umeleckej literatúry na vyjadrovanie žiakov*) taktiež vychádzala z výsledkov výskumu na školách. J. T o m a n v príspevku *Komunikatívnosť básnického textu a detský recipient* konštatoval, že dieťa pristupuje k básnickému textu skôr racionálne a logicky než emocionálne a asociatívne a obmedzuje sa na registráciu najdostupnejších tematických prvkov. L. P o k o r n ý (*Model epického príbehu v čitateľskej konkretizácii detských čitateľov*) zdôraznil, že východiskom na osvojovanie si poznatkov o literatúre by sa mohla stať zakotvenosť modelu epického diela v literárnej kompetencii detského čitateľa. Výsledky výskumu tvorili aj jadro príspevku J. D i b l í k a *Kognitívne a komunikatívne funkcie rozboru umeleckého textu v príprave kandidátov na učiteľstvo v 1.—4. ročníku ZŠ*. L. R e j m á n k o v á sa zamerala na významovú štruktúru textu v cudzojazyčnom vyučovaní (*Niekoľko poznámok k lingvodidaktickému aspektu fungovania dialogického textu a realizácie jeho koherencie*).

Aj napriek bohatému programu podarilo sa na konferencii utvoriť priestor na diskusiu. Rovnako ako v jednotlivých referátoch a komunikátoch aj v diskusných vystúpeniach účastníkov dominovala myšlienka o nevyhnutnosti spolupráce lingvistiky s viacerými vednými disciplínami pri skúmaní textu a komunikácie. Završením dobrého priebehu konferencie bude vydanie zborníka prednesených príspevkov.

F. Malec

Preklad včera a dnes. Red. J. Vilikovský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986. 413 s.

Ústredie slovenských prekladateľov zvolilo šťastnú formu oslavy 40. výročia oslobodenia Československa: v marci 1985 usporiadalo celoštátnu konferenciu o otázkach prekladateľskej praxe aj vedy o preklade. Podstatná časť príspevkov z konferencie vyšla v zborníku *Preklad včera a dnes*. Zborník obsahuje veľa

materiálov, ktoré sa dotýkajú nielen špecifických prekladateľských problémov, ale aj problematiky slovenského jazyka v preklade, jeho súčasného stavu a jeho kultúry. Spomenuté myšlienky nie sú pritom iba v osobitnej kapitole *Lingvistika prekladu*, ale sú zreteľne zastúpené aj vo väčšine príspevkov ďalších kapitol — od úvodných referátov až po kapitolu o didaktike prekladu —, a tak sa najskôr pristavíme pri jeho všeobecnejších častiach.

Z prvej časti (*Hlavné referáty*) upozorníme iba na tie príspevky, ktoré sa vyslovili k základným otázkam slovenského prekladu a prekladateľstva. Kľúčové miesto tu mal referát M. T o m č í k a *Preklad a národná literatúra po roku 1945* (s. 11—42). Autor sa v ňom dotkol všetkých základných otázok nášho prekladu. Upozornil na jeho posuny v celkovej orientácii, na úlohu českých prekladov pri vzniku slovenských prekladov z druhej ruky, na prekladanie z češtiny do slovenčiny a naopak, na podnety, ktoré prekladová tvorba dáva pôvodnej slovenskej literárnej produkcii atď.

Osobitné miesto v zborníku majú príspevky D. S l o b o d n í k a a J. V i l i k o v s k é h o. Obidva vychádzajú z faktu, že slovenská a celá československá škola prekladu dosiahla v sedemdesiatych rokoch výrazné úspechy, takže sa stala predstaviteľkou jednej z medzinárodne vysoko uznávaných koncepcií prekladu. V obidvoch sa konštatuje, že rozmach tejto teórie sa spája s menom J. Levého a novšie najmä s menom nedávno zosnulého A. Popoviča. Rovnako sa však v obidvoch referátoch konštatuje, že naša veda o preklade nemôže ostať stáť na tých pozíciách, ktoré pre ňu vypracoval najmä A. Popovič, ale musí pokračovať ďalej.

V referáte D. S l o b o d n í k a (*Teória prekladu u nás po roku 1945*, s. 86—97) sa predovšetkým sledujú domáce zdroje našej teórie prekladu. Podľa autora sú tieto zdroje jednak v komparatívnom skúmaní literatúry (D. Ďurišin) a jednak v komunikačnom prístupe k literatúre (A. Popovič). Takéto východiská teórie prekladu hodnotí autor diferencovane. Ich pozitíva vidí v tom, že ich zásluhou — a najmä po-zapojení výrazovej koncepcie štýlu do svojich výkladov — sa teória prekladu u nás prakticky od svojich začiatkov budovala ako konzistentná disciplína, ktorá má svoje špecifické miesto v rámci literárnej vedy. Za negatívum pokladá autor referátu istú odtrhnutosť tejto teórie od prekladateľskej praxe, a to aj napriek tomu, že ani podľa neho nemá byť teória prekladu nejakým súborom návodov a riešení pre prekladateľskú prax. A ešte na jednu myšlienku zo Slobodníkovho príspevku treba osobitne upozorniť. Jeho autor plne oceňuje prínos A. Popoviča do teórie prekladu, no na druhej strane konštatuje, že v Popovičovom komunikatívnom modeli prekladu sa pri zdôrazňovaní opozície proto-text — metatext trochu pozabudlo na samotný prekladový proces. V rozpracovaní tejto fázy prekladu autor vidí ďalšie ciele našej teórie prekladu a zároveň aj záruku toho, že takto sa teória predsa do istej miery priblíži aj samému prekladateľovi.

J. V i l i k o v s k ý (*K vývoju prekladateľských metód za uplynulých štyridsať rokov*, s. 55—65) vychádza zo širokého chápania metódy prekladu a z prvotnosti jeho reprodukčnej funkcie. V našich súvislostiach nás viac zaujíma to, že autor skryto aj otvorene polemizuje s niektorými zásadami tzv. slovenskej prekladateľskej školy, pričom jeho polemické pripomienky sa dotýkajú práve jazykových otázok prekladu. Jeho postoj zreteľne ukazujú najmä tieto slová: „Dnes už kultúru slova nestotožňujeme s čistotou a „správnosťou“, ale s citlivým využívaním všetkých možností jazyka. Ideálom sa stáva „správne slovo na správnom mieste“;

nejde azda o to, že by sa prekladateľ vedome usiloval narušať normy, ale dbá v prvom rade o plasticnosť a štylistickú diferencovanosť výrazu“ (s. 63). Je to dynamickejší postoj k jazyku prekladu, ako sa prejavoval v zásadách slovenskej prekladateľskej školy (tzv. zásada dobrej slovenčiny), postoj, ktorý odmieta najmä isté sploštené aplikácie uvedenej zásady v mechanickom realizovaní tzv. vydavateľských, resp. prekladateľských úzov.

Ešte jeden príspevok v zborníku sa systematicky zaoberal otázkami jazyka nášho prekladu. Je to referát J. Kačalu *Prekladová tvorba a rozvoj spisovnej slovenčiny za posledných 40 rokov* (s. 112—116). Už v úvode autor konštatuje, že „prekladová tvorba . . . významne ovplyvnila súčasnú podobu spisovnej slovenčiny a zaslúžila sa spolu s pôvodnou literatúrou — umeleckou i náučnou — o nebyvalý rozvoj súčasnej spisovnej slovenčiny, o jej obohatenie novými prostriedkami, o jej štylovú diferenciaciu, ako aj o ustálenie súčasnej spisovnej slovenčiny v jej terajšej podobe“ (s. 112). No nejde iba o takúto všeobecnú, hoci z druhej strany dôležitú formuláciu. V referáte sa vyzdvihla aj myšlienka, že práve preklad je poľom porovnávania nášho jazyka, našej kultúry a celého spoločenského života s jazykom, kultúrou a životom iných národov. Tento fakt vyzdvihuje do popredia tvorivú dimenziu prekladateľstva. Autor z nej odvodzuje takéto závažné upozornenie pre prekladateľov: „Táto činnosť stavia prekladateľov, tvorcov prekladových diel — umeleckých, vedeckých, publicistických — do postavenia tvorivých používateľov spisovného jazyka, ktorí svojou dennou prácou tvoria a dotvárajú jazyk a sú zaň spoločnosti zodpovední“ (s. 112—113). J. Kačala napokon konštatuje, že ani v zmenenej jazykovej situácii, keď sa v jazyku výraznejšie uplatňujú isté prechodné útvary alebo prostriedky, netreba spochybňovať sám pojem spisovného jazyka (s. 115).

Druhou kapitolou zborníka sú *Bilancie a výhľady*. Referenti vo svojich príspevkoch z tejto časti ukazujú, čo sa z jednotlivých jazykových oblastí preložilo do slovenčiny pred r. 1945 a čo po ňom. Zo všetkých týchto zistení — a je to spolu 12 referátov — priam bije do očí úžasný kvantitatívny aj kvalitatívny skok v slovenskom preklade.

Osobitnou kapitolou zborníka sú teoretické príspevky, ktoré sa dotýkajú viacerých všeobecných otázok prekladu. Možno tu napr. spomenúť výklady o funkciách prekladu (dotýkal sa ich J. Vilikovský, ďalej P. Winczer, ktorý vydeľuje až 5 funkcií prekladu; na neho nadväzuje priamo v zborníku E. Panovová — zdá sa, že táto otázka si bude vyžadovať osobitnú pozornosť teórie prekladu), ďalej vymedzenie pojmu koncepcia prekladu (B. Hochel), myšlienky o dialogickej podstate prekladu (I. Slimák), analýzu pragmatických aspektov prekladu (T. Zsilka), problémy zaradenia prekladu do literárno-historického procesu (F. Koli) atď. Ak do komplexnej vedy o preklade počítame popri teórii prekladu a dejinách prekladu aj kritiku prekladu, treba tu osobitne spomenúť aj príspevky A. Valcerovej-Bacigálovej a J. Zambora, ktorí pri fundovanom aj odvážnom pohľade na preklady svojich rovesníkov, ale aj starších prekladateľov ukázali, aká má byť súčasná kritika prekladu.

Nebudeme sa tu osobitne pristavovať pri referátoch o básnickom preklade (4. kapitola — 5 príspevkov) ani o odbornom preklade (7. kapitola — 3 príspevky), obídeme aj praxeologicky orientovanú poslednú kapitolu (problémov slovenského jazyka sa tu dotýka príspevok pisateľa týchto poznámok *O slovakistickej príprave budúcich prekladateľov*). Dotkneme sa už iba niektorých myšlienok z kapitoly o lingvistike prekladu, vlastne iba z jedného príspevku z nej.

Kým ostatné príspevky (M. Soták, M. Sládková, T. Nováková) sa dotýkajú viac-menej konkrétnych prekladateľských riešení istých jazykových otázok, D. Knittlová znova nastoľuje otázku štatútu lingvistiky prekladu, jej súvislostí v rámci jazykovedy a potom zasa v rámci vedy o preklade a napokon aj problémy jej didaktického poslania. Hoci sa sama autorka sústredila iba na prekladateľské problémy lexiky (ukázala na možnosti uplatnenia komponentovej analýzy slov pri preklade), jej závery zasahujú samu podstatu prekladu. Autorka vyzdvihuje, že elementárnou jednotkou prekladu je práve séma, a tak až preklad na tejto rovine pomáha dosahovať ekvivalenciu pri asymetrických jednotkách z východiskového a cieľového jazyka. V takomto prístupe vidí autorka záruku istej objektivizácie prekladateľských rozhodovaní a zároveň produktívnu cestu — v oblasti didaktiky prekladu — prípravy mladých prekladateľov.

V zhode s poslaním nášho časopisu sme sa v recenzii zborníka *Preklad* včera a dnes sústredili iba na príspevky všeobecnejšej povahy a na referáty, ktoré sa dotýkali jazykovej problematiky prekladu. Aj takto sa však ukázalo, že zborník obsahuje cenné materiály zo všeobecnej vedy o preklade, materiály k teórii prekladu, dejinám i kritike slovenského prekladu i štúdie z lingvistiky prekladu. Zborník je dôkazom, že slovenská veda o preklade aj napriek strate, ktorú utrpela predčasným odchodom A. Popoviča, v súčasnosti nestagnuje, že jednak prehľbuje svoju analýzu, rieši nové problémy a jednak sa usiluje o posilnenie svojho pôsobenia na praktických prekladateľov. Ani v nových prístupoch k teórii prekladu sa nezabúda na problémy jazykovej kultúry.

Ako sme už uviedli, zborník obsahuje príspevky z prekladateľskej konferencie. Vzájomné spätie konferencie a zborníka je pritom v kruhoch prekladateľov takmer symbolické: jeden vedecký tajomník Ústredia slovenských prekladateľov (J. Ferencík, ktorý medzitým odišiel do dôchodku) konferenciu pripravil, nový vedecký tajomník ÚSP (J. Vilikovský) zostavil zborník. Šťastné odovzdanie štafety. Štafety, ktorá znamená starostlivosť o rozvoj slovenského prekladu, slovenskej kultúry a v jej rámci aj starostlivosť o súčasný rozvoj slovenského jazyka.

J. Mlacek

Zborník o nárečovej lexikografii

Dialektologický zborník II (Zost. L. Bartko. Prešov, FF UPJŠ 1986) obsahuje príspevky domácich a zahraničných účastníkov II. slovenskej dialektologickej konferencie, ktorá sa konala 30. 9.— 3. 10. 1981 na Zemplínskej šírave. Konferenciu usporiadala Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove v spolupráci s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV v Bratislave. Cieľom tohto vedeckého stretnutia bolo prispieť k riešeniu aktuálnych otázok slovenskej nárečovej lexikológie a lexikografie najmä v súvislosti s prípravou Slovníka slovenských nárečí (SSN).

Príspevky sú v zborníku usporiadané do dvoch tematických celkov: I. Otázky nárečovej lexikológie a lexikografie, II. Otázky koncepcie celoslovenského nárečového slovníka. Blok štúdií o nárečovej slovnej zásobe uvádza príspevok S. Utěšeného (Praha) *Poznámky k onomaziologickému a sémaziologickému prístupu při studiu lidového slovníku* (s. 17). Autor charakterizuje využitie spomínaných hľadísk v lingvistickej geografii (prevaha onomaziologického po-

dania) v protiklade k nárečovej lexikografii (dominuje sémaziologické hľadisko) a dokumentuje aj použitie kombinácie obidvoch hľadísk napr. pri spracovaní nárečovej terminológie; za optimálnu ju považuje pri spracovaní nárečovej frazeológie (ideál zostavovania vecných aj abecedných frazeologických slovníkov).

J. Hlavsová (Praha) v príspevku *Některé zvláštnosti lidové terminologie* (s. 31) vychádza z definície pojmu termín a terminológia a na základe paralely spisovný jazyk (spisovná terminológia) — ľudový jazyk (ľudová terminológia, t. j. terminológia ľudovej výroby) vymedzuje jej základné vlastnosti. Ľudová terminológia vytvára systém s úplne terminologizovanými (zemepisne variabilnými) jednotkami v centre a s neúplne terminologizovanými jednotkami na periférii. Všetky obvykle uvádzané znaky spisovného termínu sa v ľudovej terminológii neuplatňujú súčasne, no ľudové termíny sú konvenčne ustálené a plnia základné funkcie termínu. Autorka zvýraznila aj funkčné využitie ľudového termínu v súčasnosti (v komunikácii, ako historický názov a ako štýlový prostriedok).

R. Schäftlein (NDR) v referáte *Stopy ľudovej reči v nemeckých listinách na Spiši* (s. 47) na základe poznatkov z rozboru jazyka mestskej knihy Popradu z r. 1588—1606, ktorá predstavuje nemčinu, akou sa v tom istom období písali listiny v durínskych mestách, odporúča hlboké štúdium nárečí, „ktoré má pre históriu jazyka väčší význam ako štúdium úradnej nemčiny“.

Medzi nárečiami a slangmi možno nájsť niekoľko paralel. Poukazuje na ne J. Hubáček (Ostrava) v príspevku *K problematice slovní zásoby slangu* (s. 57). Po definícii slangu charakterizuje jeho špecifické znaky (ide o pomerne mladý útvar, prejavujúci sa najmä v slovnej zásobe, značne variabilný a expresívny, a pre jazykovedcov často ťažko prístupný) a zaoberá sa aspektmi motivácie slangových názvov z rôznych jazykových a mimojazykových hľadísk. Pri zmienke o vzťahu slangov a nárečí upozorňuje na problém hodnotenia a zaradenia starých pracovných názvov, ktoré neboli prevzaté do spisovnej terminológie (pltníctvo, hrnčiarstvo atď.).

J. Kriššáková (Prešov) v príspevku *K otázke lexiky prechodných nárečí a lexikálnych presahov* (s. 69) rieši dva problémy: otázku lexiky prechodných slovensko-poľských nárečí z goralských enkláv na strednom Slovensku a na Kysuciach a otázku slovenských lexikálnych presahov na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí. Charakterizuje zmeny v sémantickej štruktúre prevzatých lexém vyvolané procesom interferencie dvoch nárečí. V závere referátu autorka konštatuje, že primeraným spôsobom spracovaný materiál by bol dobrou bázou na vypracovanie národného nárečového slovníka aj slovníka goralských nárečí.

Z. Hanudelová a M. Štec (Prešov) si v štúdiu *Vplyv slovenčiny na lexiku ukrajinských nárečí východného Slovenska* (s. 83) všimli zmeny podmienené spolunažívaním Ukrajincov a Slovákov v období socializácie dediny. Vymedzili lexikálne prevzatia ako výsledky zmien v hláskoslovnej, morfologickej a lexikálnej rovine nárečia a osvojenia ako slová významovo totožné so slovenskými, ktoré ešte neprešli formálnou adaptáciou. Okrem prevzatí a osvojení sa v ukrajinských nárečiach vyskytujú aj kalky.

J. Skulín (Brno) v príspevku *Otázky nářeční lexikografie* (s. 94) uplatnil dve hľadiská (lingvistické a adresné, konzumné) pri formulácii otázok súvisiacich so súčasnými modernými potrebami používateľov nárečového slovníka.

Zdôraznil potrebu zachytiť dialektiku nárečových slov (prvoradosť denotatívneho významu slova pred signifikatívnym) prostredníctvom odbornej interpretácie materiálu. Na príkladoch ukázal možnosti spracovania slovníkových hniezd, predponových slovies, slovotvorných variantov a i.

Charakteristiku najnovších poľských nárečových slovníkov z oblasti Pomoria podáva vo svojom príspevku E. J a k u s o v á - B o r k o w a z PLR (*Najnowsze słowniki gwarowe Pomorza*; s. 185). Abecedné slovníky (H. Górniewicz: *Dialekt malborski*, t. II. Słownik, Gdańsk, 1973—1974; W. Breziński: *Słownik krajiński* — v tlači) komentuje z hľadiska viacerých lexikografických problémov (podoba hesla, odkazovanie atď.); za optimálnu formu spracovania nárečovej lexiky považujú autori týchto slovníkov vypracovanie abecedného a súčasne aj vecného slovníka nárečia danej oblasti. V druhej skupine sú slovníky B. Stychtu, kde sú heslá usporiadané do etymologických hniezd. Tieto slovníky sa hodnotia ako najlepšie slovanské nárečové slovníky (predstavujú bohatý jazykový, encyklopedický, frazeologický a folkloristický materiál).

F. B u f f a (Bratislava) v referáte *Svojiskosti nárečovej derivácie a nárečový slovník* (s. 119) vyčleňuje dva typy nárečovej derivácie: systémový a lexikálny. Pri systémovom type ide o také slovotvorné diferencie medzi jednotlivými nárečovými mikrosystémami, ktoré súvisia s výskytom istého slovotvorného typu iba v istom nárečí, kým v inom sa nevyskytujú; medzi nesystémové diferencie zaraďuje také, ktoré vznikli ako dôsledok nerovnakej produktivnosti istých slovotvorných typov v jednotlivých nárečiach. V závere autor načrtol možnosti spracovania týchto javov v nárečovom slovníku.

Analýzu zložitého javu homonymie a polysémie s dôrazom na praktickú aplikáciu teoretických kritérií urobil J. N i ť n a n s k ý (Bratislava) v referáte *Homonymia a polysémia v nárečovom slovníku* (s. 131). K typickým homonymám patria heterogénne alebo etymologicky nejasné zvukovo zhodné slová s rozdielnymi významami; zvyčajne to bývajú úplné homonymá. Problémovnejší druh homonymie predstavujú zhodne znejúce slová homogénneho základu; ide o jav hraničiaci s polysémiou. Podstatný je pri nich jednoznačne odlišný význam. Neúplné homonymá sa v nárečovom slovníku spracúvajú v samostatných heslách. Patria medzi ne aj tzv. homoforms, slová, ktoré vznikli zo zhodného základu i slovného druhu, ale časť z nich prešla do iných slovných druhov. V SSN sa číselným indexom označia lexémy s úplným homonymným vzťahom.

V druhej časti zborníka venovanej koncepcii nárečového slovníka nájdeme príspevok vedúceho autorského kolektívu SSN I. R i p k u (Bratislava) *Ciele a možnosti celonárodného nárečového slovníka* (s. 145). Pri výklade o lexikografických metódach spracovania nárečového materiálu v ukázkovom zväzku slovníka naznačuje autor potrebu diskusie o viacerých otázkach (zaznamenávanie väčšieho počtu fonetických variantov, kritérium ich poradia, fonetické a hniezdové odkazovanie na hlavné členy tautonymických radov a i.). Pripomína sa aj úloha kartoték budovaných pre Atlas slovenského jazyka; údaje týchto kartoték majú pri koncipovaní dôležitú funkciu (pri porovnávaní a overovaní slovníkového materiálu). V súvislosti s cieľmi súčasnej nárečovej lexikografie v závere upozorňuje I. Ripka na reálne možnosti celonárodného nárečového slovníka, varuje pred maximalistickými požiadavkami, ktoré sa vzhľadom na súčasné tvorivé predpoklady slovenskej dialektológie nedajú prakticky uskutočniť.

Štúdia D. V a k a r e l s k e j - Č o b a n s k e j (BLR) *O otázkach určenia významu niektorých slov v celonárodných nárečových slovníkoch* (s. 157) poskytuje obraz o stave priprav bulharského nárečového slovníka s dôrazom na problematiku výkladu slov. V snahe o presnosť a výstižnosť definícií sa uvažuje aj o encyklopedických výkladoch pri lexémach označujúcich divé živočíchy a rastliny (s využitím terminológie s latinským ekvivalentom a s opisom hlavných zvláštností daného živočicha alebo rastliny) a najmä etnografické realie. Etnografizmy budú podrobne definované, lebo sú cenné pre poznanie kultúry a histórie národa.

K. P a l k o v i č (Bratislava) sa v referáte *Pramenná základňa Slovníka slovenských nárečí* (s. 167) vyjadruje k budovaniu kartotéky pre nárečový slovník. Navrhuje posunúť časovú hranicu prameňov do prvej polovice 19. stor. a doplniť niektoré staršie pramene, a to nielen jazykové, ale aj etnografické a folkloristické. Pripomína, že vzácny nárečový materiál sa nenávratne stratí smrťou najstaršej generácie súčasníkov a že je v našich silách veľa z tohto vzácného dedičstva zachytiť a zachovať.

O význame nárečového materiálu zo starších prameňov hovorí L. B a r t k o (Prešov) v príspevku *Staršie dialektologické výskumy ako materiálová základňa Slovníka slovenských nárečí* (s. 181). Sústredil sa na zásluhy Š. Mišíka, ktorý ako jeden z prvých reagoval na výzvu F. Pastrnka skúmať miestne nárečia a zhromažďovať súvislé nárečové prejavy, kresby a i. Autor hodnotí odbornú úroveň zberateľskej práce Š. Mišíka v materiáloch zachytávajúcích lexikálne, miestopisné, hláskoslovné a iné prejavy v spišských nárečiach v 90. rokoch minulého stor. a považuje za potrebné využiť ich v príprave materiálovej základne SSN.

Pod názvom *Viacslovné pomenovania v SSN* (s. 191) publikoval svoje poznatky A. H a b o v š t i a k (Bratislava). Rozoznáva tri skupiny viacslovných pomenovaní: voľné slovné spojenia (vlastné a typické), ustálené slovné spojenia (neterminologického a terminologického charakteru) a frazeologizované slovné spojenia (s jedným frazeologizovaným komponentom a celkové frazeologické spojenia). V druhej časti príspevku zaujal autor stanovisko k niektorým diskusným námetom súvisiacim so spracovaním viacslovných spojení v SSN (rozsah ich využitia v SSN, spôsob výkladu, šírka kontextu atď.).

O spracovaní neplnovýznamových lexém v SSN uvažuje A. F e r e n č í k o v á (Bratislava) v referáte *Niektoré aspekty spracovania gramatických slov* (s. 207). Konštatuje, že inventár predložiek v spisovnom jazyku a nárečiach je minimálne odlišný; väčšina predložiek má celouzemné rozšírenie, geografická diferencovanosť sa môže prejavíť v rozsahu ich funkcie. Častice sú geograficky bohatšie diferencované ako predložky, ale aj medzi nimi sú také, ktoré majú celoslovenský rozsah. Autorka ďalej pripomína, že väčšiu pozornosť treba venovať pomocným slovesám, resp. tým plnovýznamovým slovesám, ktoré v nárečiach plnia funkciu pomocných slovies. Istý problém predstavuje aj slovnodruhové určenie gramatických slov a heslová podoba niektorých ich nárečových variantov.

Š. L i p t á k (Bratislava) venuje pozornosť slovám cudzej proveniencie v referáte *Poznámky k problematike heslových slov cudzieho pôvodu v SSN* (s. 217). Slová priamo alebo sprostredkované prevzaté zo susedných i vzdialenejších jazykov kladú pred lexikografov otázky heslovej podoby (rozmanité výsledky prevzatia vyžadujú rôzne spracovanie) — v zásade sa bude dávať prednosť

podobám majúcim oporu v Slovníku slovenského jazyka, resp. udomáčeným formám. Diskusne sa formuluje zahrnutie slov cudzieho pôvodu z oblasti *remesiel* do SSN. Autor nevylučuje možnosť oprieť sa aj o pôvodnú (cudziu) nárečovú formu prevzatého slova.

Dialektologický zborník II prináša pohľad na danú etapu výskumu nárečovej lexiky, ktorá medzičasom vstúpila do fázy koncipovania a redigovania hesiel I. a II. zväzku SSN. Referáty a diskusie na II. dialektologickej konferencii, zachytené aj v spomínanom zborníku, prispeli k riešeniu viacerých aktuálnych otázok slovenskej nárečovej lexikológie a lexikografie.

J. Sikrová

LIŠČÁKOVÁ, I. – GRÜNDLEROVÁ, V. – VALENT, O. – BENÍK, G.: Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 704 s.

Tento slovník je svojim rozsahom doteraz najväčšie dielo francúzsko-slovenskej lexikografie. J. Škultéty (Slovenská reč, 49, 1984, s. 378–380) sa už dotkol frazeologickej problematiky v tomto slovníku. My sa chceme zamerať na posúdenie ostatných zložiek slovníka, napr. na odbornú terminológiu, na problémy exemplifikácie, ekvivalentov a pod., hoci ani diskusiu okolo frazeológie v tomto slovníku nepokladáme ešte za uzavretú. Tak ako J. Škultéty aj my sa budeme opierať o všeobecne uznávaný výkladový slovník Le Petit Robert (Paris, 1984). Autori slovníka si za predlohu zvolili Dictionnaire du français contemporain (DFC). Manuel et travaux pratiques pour l'enseignement de la langue française (J. Dubois a kol., Paris, 1971), známy školský výkladový slovník určený stredoškólakom a zahraničným študentom. Tak možno vysvetliť, že autori slovníka mali isté ťažkosti pri výbere heslových slov, lebo ich ambíciou bolo dať do rúk používateľa pomôcku pre prekladateľov.

Hneď na začiatku ešte uvedieme jednu poznámku o výslovnosti v tom zmysle, že autori nevyužili jedinečnú príležitosť zaviesť v plnej miere aj pre francúzštinu medzinárodný fonetický prepis. Uvedené príklady transkripcie prispôsobenej „úzu, ktorý je zavedený v slovenských učebniciach a príručkách francúzštiny“, sa obmedzujú iba na samohlásky, aj to nie na všetky (zvuk [ö] vyhradzuje pre nemé *e*!). Zásada obmedziť sa iba na nepravidelnú výslovnosť prináša totiž riziko omylov a vynechaní, napr.: *gaz* [gaz], *gars* [ga], *arc* [ark], *cil* [sil], *exact* [egza(kt)], *'hop* (hop], *outil* [uti], *psychologie* [psikoloži], *sept* [set], *tilleul* [tijoel], *tuyau* [tyijo], *virus* [virys] atď. Výslovnosť adjektiva *orchestral* mala byť uvedená už pri tomto slove a nie až pri subst. *orchestre* [orkestr(ə)].

J. Škultéty vo svojej recenzii ešte podotkol, že slovník „obsahuje aj dôležité odborné termíny vrátane novších“, ale zo štyroch príkladov, ktoré celkove uvádza, dva si podľa nášho názoru zasluhujú komentár: spojenie *soucoupe volante* „lietajúci tanier“ bolo už dávno vytlačené značkovým slovom OVNI (= UFO), ktoré však v slovníku chýba, a spojenie *fusée à étages multiples* „viacstupňová raketa“ je pleonazmus, bežnejšie je spojenie *fusée à étages* (adjektívum *multiple* — početný — je už zahrnuté v plurálovej forme *étages*).

Niektoré terminologické ekvivalenty pri výrazoch z oblasti letectva a kozmonautiky sú sporné, napr.: *avion à hélices* značí (= vrtuľové lietadlo), nie „vrtuľník“ (ekvivalent v zátvorke so znamienkom = navrhujeme my, ekvivalent v úvodzovkách je uvedený v slovníku), *avion-fusée* (= prúdové lietadlo s raketovým pohonom, t. j. také, ktoré si zásoby kyslíka vezie so sebou), nie „raketové lietadlo“ (synonymum raketoplán = *navette spatiale*). Vítané by bolo v slovníku adekvátne množstvo terminológie z oblasti kybernetiky a výpočtovej techniky, a to najmä dnes v období vedecko-technického rozvoja; nemali by tu chýbať napr. výrazy *ordinateur* — počítač, *banque de données* — banka údajov, *bureautique* — plne automatizovaná kancelária, *productique* — plne automatizovaná dielňa alebo továreň, *langage de programmation* — programovací jazyk, *logiciel* — software, *matériel* — hardware, *télématique* — telematika, *terminal* — terminál, *visuel* — display atď.

Podľa nášho názoru by v slovníku boli užitočné aj ďalšie novšie či už všeobecné, odborné, knižné alebo hovorové výrazy zaužívané vo francúzštine, napr. *appartement témoin* alebo *modèle* — vzorový byt (hotový ukázkový byt pred dokončením stavby obytného domu); *cols blancs* (synonymum *cadres*) — biele golieriky (technická inteligencia); *chirurgien* — chirurg (v slovníku iba v spojení s *dentiste*); *esthétique industrielle* alebo *fonctionnelle* (synonymum *stylisme*) — design, dizajn; *extraterrestre* — mimozemský, mimozemšťan; *face-à-face* — rozhlasový alebo televízny „súboj“ (medzi predstaviteľmi politického života); *grande surface* — supermarket, hypermarket (= *supermarché*, *hypermarché*); *intelligentsia* — inteligencia, intelektuáli; *marteau piqueur* — zbijačka; *mass media* alebo *masse-médias* — masové komunikačné prostriedky; *montre à quartz* — digitálky; *thésaurus* — tezaurus; *Tiers-monde* — tretí svet a pod.

Termín *mécanographe* sa v slovníku nesprávne prekladá ako „programátor“ (vo francúzštine *programmeur*), lebo označuje pracovníka obsluhujúceho nejaké automatické zariadenie (organizačný automat, počítač atď.), slovo *mécanographie* však v slovníku chýba. Termín *opérateur* je preložený jednoznačne ako „operatér“. Spojenie *opérateur de prise de son* je síce zrozumiteľné, ale sa nepoužíva (porov. *ingénieur du son*); je utvorené analogicky podľa spojenia *opérateur de prise de vues*, ktoré sa používa, hoci sa častejšie nahrádza jednoslovnými synonymami *opérateur*, *cadreur*, *caméraman*. Význam slova *opérateur* bude teda závisieť od kontextu, a to platí aj o voľbe medzi jeho dvoma základnými ekvivalentmi: „operatér“ a „operátor“ (v matematike a v interakcii človek — stroj).

Poučený používateľ slovníka môže prísť do rozpakov pri ďalších odborných termínoch a výrazoch ako ekvivalentoch: *aciérie* (= oceliareň) — „oceliarstvo“, *dos crawlé* (= plávanie nazznak, znak) — „plávanie voľným štýlom“, *fournil* (= pecný priestor) — „pekáreň“, *luthier* (= husliar) — „výrobca hudobných nástrojov“, *homme de main* (= spolupáchateľ alebo podriadený, ktorému sa zveruje tá najšpinavšia práca) — „muž činu“, *la Mondaine* (= oddiel tajnej polície špecializovaný na boj proti pašovaniu omamných jedov) — „mravnostná polícia“, *moyens de communication* (= spoje, komunikácie) — „dorozumievacie prostriedky“, *suffrage universal* (= všeobecné hlasovanie) (porov. lat. *suffragium* — hlas, hlasovanie) — „všeobecné volebné právo“, *syndicat d'initiative* (synonymum *office du tourisme*) (= miestna informačná služba turistom) — „kancelária pre cestovný ruch“, *traiteur* (= obchodník, ktorý pripra-

vuje a podáva na odnesenie hotové jedlá a polotovary s možnosťou objednávky) — „pripravovateľ, pripravca hotových jedál (na objednávku do domu)“.

Osobitne sa treba zastaviť pri skratke *R.A.T.P.* (*Régie autonome des transports parisiens*), ktorá neznamená doslova „Autonómna správa parížskych dopravných podnikov“, ale Parížsky autonómny dopravný podnik, lebo slovo *régie* tu znamená verejnoprospešný priemyselný alebo obchodný podnik, hoci prvým významom tohto slova je správa, nie „správa štátnych podnikov“, ako o tom svedčí aj prívlastok „autonómny“. Jeho druhým významom je spomínaný podnik, ktorý môže byť zoštatnený alebo nie. Druhý uvedený príklad *Régie Renault* (presnejšie: *Régie nationale des usines Renault*) potom bude v slovenčine správne zníť nie ako „správa Renaultových automobilových závodov“, ale ako *Renaultove automobilové závody, národný podnik*.

V oblasti filozofickej a spoločenskovednej terminológie sme tiež zaznamenali niekoľko nepresností: *cabale* (=kabala) — „kabalistika“, *existentiel* (= existenciálny) — „existenčný“ (príd. meno *existentný* = *d'existence*); bergsonovský výraz *élan vital* sa bežne neprekladá a rovnako by sa vo filozofickom kontexte nemal prekladať ani výraz *je ne sais quoi* alebo *je-ne-sais-quoi*, pričom i jeho preklad v bežnom zmysle „niečo“ pokladáme za problematický.

Pre francúzštinu je typické skracovanie slov (napr. *faculté* — *fac*, *météorologie* — *météo*), ba aj celých viacslovných výrazov. Pri preklade treba však vychádzať z plného znenia, a nie jednoducho doslova preložiť takéto torzo. V tomto zmysle výrazom *les pays de l'Est* (synonymá *Europe de l'Est*, *les pays de l'Europe centrale et orientale*) sa nerozumejú nejaké „východné krajiny“, ale iba štáty strednej a východnej Európy. Vedecká hodnosť *Docteur ès Lettres* (synonymum *Docteur ès Lettres et Sciences humaines*) nemôže mať za ekvivalent „doktor filozofie“ (podľa nášho odhadu mu zhruba zodpovedá hodnosť DrSc.).

V oblasti školskej terminológie sme si všimli aj iné nepresnosti, podľa ktorých by používateľ slovníka mohol mať dojem, že v ňom nie je zachytený vývoj francúzskeho školstva za posledných takmer 20 rokov. Porovnajme: *professeur honoraire* (= profesor na dôchodku, emeritus) — „čestný profesor“, *titulaire d'une chaire* (= riadny profesor) — „vedúci katedry“, *maître de conférences* (= docent) — „mimoriadny profesor“. V slovníku chýbajú také názvy, ako napr. *Centre hospitalo-universitaire* (C.H.U.) — fakultná nemocnica, *Unité d'enseignement et de recherche* (U.E.R.) — pedagogicko-výskumná jednotka, nový názov pre katedru, a nie fakultu, ako sa tvrdí aj vo Veľkom francúzsko-českom slovníku (Praha, 1974), *Diplôme d'études approfondies* (D.E.A.) — postgraduálny diplom (po absolvovaní prvého ročníka postgraduálneho štúdia), *cycle d'études* — stupeň pomaturitného štúdia (vysokoškolského a postgraduálneho), *études de troisième cycle* (synonymum *postgraduation*) — postgraduálne štúdium, *thèse de troisième cycle* alebo *de spécialité* — dizertačná práca (asi na úrovni našej kandidátskej práce). Termín *agrégation* je vyložený nepresne: „prijatie za člena profesorského zboru, pripustenie ku konkurzu“, presnejšie ide o každoročný celoštátny súbeh na obsadzovanie miest stredoškolských profesorov a učiteľov niektorých vysokých škôl. V slovníku chýba aj výraz *homologation* v zmysle nostrifikácie (diplomu) a *maîtrise* v zmysle vysokoškolského diplomu.

Prípadov, v ktorých autori bližšie nepreskúmali celú polysémiu slova, sa v slovníku nájde viac, pričom ide o dôležité významy, napr. *confiture* (= ...

lekvár), *contresens* (= ... protizmysel), *entendement* filoz. (= ... um), *environnement* (= ... životné prostredie), *foire* (= ... trh, jarmok), *manche* (= ... úžina), *marque ... marque déposée* (= registrovaná ochranná známka), *panneau* (= ... panel, prefabrikát), *prôner* (= ... hlásať, odporúčať). V iných podobných prípadoch nie je zachované správne poradie významov, napr.: slovo *apprêt* v technickom význame (= apretúra) je na 1. mieste, no bežný význam (= príprava, prípravy) je až na 5. a poslednom mieste; slovo *genre* (= rod) ako biologický termín je až na 4. mieste (hoci by mal byť už na 2. mieste za didaktickým významom) a na 1. mieste je význam „druh“. Podobne slovo *tournesol* má v prvom rade botanický význam „slnečnica“ a až potom „lakmus“.

Dvojazyčný slovník by mal byť aj spoľahlivým sprievodcom cez úskalie tzv. zradných slov (*faux amis*). V tomto slovníku sme konštatovali takéto prípady zradných slov: *insertion* (= vsunutie, zaradenie) — „inzerát“ (slovo *inzerát* má vo francúzštine podobu *petite annonce*), *ambulance* (= sanitka) — „ambulancia“ (= *dispensaire*), *benzine* (= benzín na čistenie) — „benzín“ (= *essence*), *dissertation* (= slohová práca, písomka) — „dizertácia“ (= *thèse*), *dramatiser* (= zveličovať, preháňať) — „divadelne spracovať“ (= *porter à la scène*), *édition* (= vydanie) — „edícia“ (= *collection*) atď.

Obyvateľské mená pri adjektívach a substantívach utvorených od nejakej krajiny alebo oblasti sa neuvádzajú systematicky. Spomedzi tých najbežnejších chýbajú napr. *Alsacien*, *Autrichien*, *Calédonien*, *Corse*, *Québécois*, *Réunionnais*, *Savoyard*. V prípade adjektíva *bavarois* je to naopak, lebo chýba fundujúci názov *Bavière*; v slovníku chýbajú aj obidve označenia *Belge* a *Belgique*.

Skratky a značkové slová, ktoré sú vo francúzštine obľúbenejšie než v slovenčine, nie sú vždy zaradené ako samostatné heslové slová, tak ich treba doslova hľadať pri niektorom slove plného názvu, napr. značku *E.C.G.* pod slovom *électrocardiogramme*, *C.N.R.S.* pod *recherche*, *G.Q.G.* pod *quartier* atď. Iné uvádzané skratky sú už zastarané, napr. skratka *O.R.T.F.* platila do r. 1974, skratka *S.M.I.G.* je od r. 1969 nahradená skratkou *S.M.I.C.* (*salaire minimum interprofessionnel de croissance* — minimálna medziodvetvová mzda rastu), skratka *P.T.T.* síce ostáva v úze naďalej, ale už nepredstavuje názov *Poste*, *télégraphe*, *téléphone*, ale názov *Postes*, *télécommunications et télédiffusion*. Celý rad ďalších skratiek chýba, napr. *Comecon* alebo *C.A.E.M.* (= *RVHP*); *C.E.E.* (= *EHS*); *C.E.R.N.*; *E.V.* (*En ville*—Tu); *F.E.P.* (*Festival estival de Paris* — Parížske hudobné leto); *P-D.G.* (*président-directeur général* — predseda a generálny riaditeľ); *R.E.R.* (*Réseau express régional* — prímestská rýchlo-dráhová sieť parížskeho metra); *R.F.A.*; *Unesco*; *U.P.U.*; *T.G.V.* (*train à grande vitesse* — superexpres); *V.A.L.* (*véhicule automatique léger* — ľahké automatické vozidlo a princíp, na ktorom funguje prvé automatizované metro na svete, dané do prevádzky v r. 1983 v Lille); *S.I.D.A.* alebo *SIDA* (*syndrome immuno-déficitaire acquis* — *A.I.D.S.*, syndróm získanej imunodeficiencie). Tieto posledné dva príklady uvádzame skôr na informáciu, nie ako výčitku autorom, ktorí o týchto skratkách ešte nemohli nič vedieť.

Menej jasný je však dôvod váhania pri poslovenčovaní aj takých jednoduchých a väčšinou už vyriešených prípadov, ako sú *Sorbonne* — „Sorbonná“, *baguette* — „baguette“ a *boutique* — Ø. Správnymi ekvivalentmi, samozrejme, sú *Sorbona*, *bageta* a *butik* (niekedy ešte aj *butik*).

Treba poukázať aj na iné nedostatky a chyby v heslách východiskového jazyka. Sú to morfológické, pravopisné i tlačové chyby, niektoré sú štylistického rázu, napr. pri slovách *cagibi*, *ciguë*, *cigare*, *Havana* sme zistili nesprávny rod. Vo francúzštine sa nepíše „à priori“, „à posteriori“, „à propos“, „courses de bicyclette“, „édition original“, „machine à calcul“, „maître d'assistant“, „fils à la papa“, „propagation des lumières“, „saint-siège“ (= Svätá stolica), ale *a priori*, *a posteriori*, *à-propos*, *courses cyclistes*, *édition originale*, *machine à calculer*, *maître assistant*, *fils à papa* (pri slove „fils“; pravopis a ekvivalent sú správne), *propagation de la lumière*, *Saint-Siège*. Adjektívum *soi-disant* sa v príslušnom spojení dáva na začiatok (správne: *les soi-disant philosophes*), zatiaľ čo adjektívum *ancien* v spojení *un ancien philosophe a dit* „istý staroveký filozof povedal“ má byť za podstatným menom.

Celkový počet rozličných nedostatkov, ktoré sme pri čítaní slovníka našli, prevyšuje dvesto. Tento počet je značný, ak uvážime, že kvalita lexikografickej práce nezávisí od jej rozsahu, ale od spracovania každej lexikálnej či frazeologickej jednotky, a prinajmenšom svedčí o nerešpektovaní známych zásad slovníkovej tvorby (pridržiavanie sa litery a ducha predlohy, kritické preberanie interpretácií z ostatnej použitej literatúry, konzultovanie s príslušnými odborníkmi, excerpovanie najnovšej beletristickej a publicistickej literatúry, účasť zahraničného lektora, jednotná redakcia pri tímovej práci a presnosť, ktorá je vždy prednosťou lexikografie). Druhé vydanie slovníka si preto bude vyžadovať isté úpravy, zlepšenia a spresnenia. O tom, že slovník ako celok je závažným vkladom do dvojjazyčnej lexikografickej teórie a praxe a prínosom aj pre celkovú úroveň jazykovej kultúry na Slovensku, nemožno však pochybovať.

J. Sivák